

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

STUDIA
GERMANICA ET ROMANICA

ІНОЗЕМНІ МОВИ
ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА
МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ

Том 6 Номер 1 (16) 2009

ДОНЕЦЬК

Studia Germanica et Romanica: Іноземні мови. Зарубіжна література.
Методика викладання: Науковий журнал / Ред. кол.: В.Д. Каліущенко (голов.
ред.) та ін. – Донецьк: ДонНУ, 2009. – Т. 6. – № 1 (16). – 181 с.

*Друкується за ухвалою вченої ради
Донецького національного університету
Протокол № 5 від 24.04.2009 року*

У журналі висвітлюються актуальні проблеми германістики та романістики, загальної теорії мови, широке коло питань типологічної та зіставної лінгвістики, теорії перекладу, історії зарубіжної літератури, методики викладання іноземних мов у вищій школі.

Рекомендований для наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів-філологів вищих навчальних закладів.

Журнал засновано і зареєстровано у Державному комітеті телебачення і радіомовлення України (серія КВ № 8618 від 06 квітня 2004 р.).

Засновник і видавець Донецький національний університет.

Журнал входить до переліку видань ВАК України. Постанова президії ВАК України № 2-05/5 від 08 червня 2005 року.

*Адреса редколегії: 83001 Донецьк, вул. Університетська, 24
тел./факс: (062) 335-03-98
e-mail: frgf@dongu.donetsk.ua*

**ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНИХ МОВ**

***STUDIA GERMANICA ET ROMANICA:*
ІНОЗЕМНІ МОВИ. ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА.
МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Виходить тричі на рік

Том 6 № 1 (16) 2009

Редакційна колегія

Доктор філол. наук, проф. В.Д. Каліущенко (головний ред.);
д-р філол. наук, проф. О.Л. Бессонова (заст. головного ред.);
д-р пед. наук, проф. В.М. Алфімов; д-р філол. наук, проф. Ю.А. Зацний;
д-р філол. наук, проф. В.І. Карабан; д-р пед. наук, проф. О.Г. Кучерявий;
д-р філол. наук, проф. М.О. Луценко; д-р філол. наук, проф. Л.А. Мироненко;
д-р філол. наук, проф. О.Д. Огуй; д-р пед. наук, проф. Т.О. Пахомова;
д-р філол. наук, проф. О.Д. Петренко; д-р філол. наук, проф. Р.С. Помірко;
д-р філол. наук, проф. М.Г. Сенів; д-р філол. наук, проф. Н.М. Торкут;
д-р пед. наук, проф. Л.М. Черноватий; д-р пед. наук, проф. Г.П. Шевченко

Донецьк ДонНУ 2009

DONETSK NATIONAL UNIVERSITY
FACULTY OF FOREIGN LANGUAGES

STUDIA GERMANICA ET ROMANICA:
FOREIGN LANGUAGES. WORLD LITERATURE.
METHODS OF TEACHING

LINGUISTIC JOURNAL

Published 3 times a year

Volume 6 No 1 (16) 2009

Editorial Board

Doctor of Philology, Prof. V.D. Kaliuščenko (editor-in-chief);

Doctor of Philology, Prof. O.L. Bessonova (vice-editor-in-chief);

Doctor of Pedagogics, Prof. V.M. Alfimov; Doctor of Philology, Prof. Yu.A. Zatsnyi;

Doctor of Philology, Prof. V.I. Karaban; Doctor of Pedagogics, Prof. O.G.Kucheravyi;

Doctor of Philology, Prof. M.O. Lutsenko; Doctor of Philology, Prof. L.A. Myronenko;

Doctor of Philology, Prof. O.D. Oguy, Doctor of Pedagogics, Prof. T.O. Pakhomova;

Doctor of Philology, Prof. O.D. Petrenko; Doctor of Philology, Prof. R.S. Pomirko;

Doctor of Philology, Prof. M.G. Seniv; Doctor of Philology, Prof. N.M. Torkut;

Doctor of Pedagogics, Prof. L.M. Chernovaty; Doctor of Pedagogics,

Prof. G.P.Shevchenko

Donetsk DonNU 2009

З М І С Т

Том 6, № 1 (16), 2009

Германські мови

<i>Єрченко О.В.</i> Концептуальна диференціація статей з англомовних наукових спеціалізованих (професійних) журналів.....	5
<i>Любимова С.А.</i> Моделирование семантической структуры концепта "flapper" на основе словарных дефиниций.....	15
<i>Ненарочкина А.Г., Корецкая Д.Н.</i> Метафорическая образность художественной прозы. Ч. Диккенс "Рождественский хорал".....	24
<i>Олейник С.В.</i> Особенности фразеологической вербализации концептов группы "лицо биологическое" в английском языке.....	31

Типологічні та зіставні дослідження

<i>Басыров Ш.Р.</i> Категория жизни и смерти в разноструктурных языках (на материале паремий и крылатых выражений).....	45
<i>Бессонова О.Л., Льяшенко О.П.</i> Структура та семантика негативних емотивних найменувань особи в англійській та українській мовах.....	61
<i>Левицкий В.В.</i> Семантические дериваты индоевропейских корней со значением «резать».....	69
<i>Материнська О.В.</i> Меронімія в німецькій мові.....	79
<i>Панасенко Н.И.</i> Лингвистические и экстралингвистические способы выражения чувств и эмоций в разноструктурных языках.....	89
<i>Стоянова І.Д.</i> Семантичний простір концепту <i>НАРОД</i> у дискурсі антиутопії.....	109

Переклад

<i>Білас А.А.</i> Норма, арготизми і переклад.....	120
<i>Лотоцька О.Л.</i> Інтерпретація новел О. Генрі в українській словесності.....	131
<i>Савенко А.О.</i> Прецедентні цитати як різновид дискурсивної фразеології.....	141
<i>Толочко О.Я.</i> Інверсія в оригінальному та перекладному дискурсі: до питання про відтворення експресивності.....	149

Методика викладання іноземних мов

<i>Коротка Л.М.</i> Міжкультурний підхід формування англомовної лексичної компетенції в майбутніх економістів у середніх спеціальних навчальних закладах.....	161
---	-----

Критика і бібліографія

<i>Огуй О.Д.</i> Рецензія на навчальний посібник О.С. Юханова "Deutsche Lexikologie" (Лексикологія німецької мови: Лекції, тестові завдання, терміни). – Київ, 2008. – 164 с.....	170
---	-----

Наукове життя

<i>Николаева Л.Б.</i> Наукові конференції факультету іноземних мов Донецького національного університету.....	172
---	-----

Нові підручники, навчальні посібники, монографії

<i>Юханов О.С.</i> Deutsche Lexikologie (Лексикологія німецької мови: Лекції, тестові завдання, терміни). – Київ, 2008. – 164 с.....	174
--	-----

Наші автори	175
--------------------------	-----

CONTENTS

Volume 6, No 1 (16), 2009

Studies in Germanic Languages

- Yerchenko O.V.* Conceptual Differentiation of Articles from English-language Scientific Specialized (Professional) Journals..... 5
- Lyubimova S.A.* Modeling of Semantic Structure of the Concept "Flapper" on the Basis of Dictionary Definitions..... 15
- Nenarochkina A.G., Koretskaya D.N.* Metaphorical Imagery in Emotive Prose. Ch. Dickens "A Christmas Carol"..... 24
- Oleynik S.V.* Verbalization of Concepts Denoting a Person's Biological Characteristics by Means of Phraseological Units in English..... 31

Typological and Contrastive Studies

- Bassyrov Sh.R.* Category of Life and Death in Languages of Different Structure (Based on Proverbs and Popular Expressions)..... 45
- Bessonova O.L., Ilyashenko O.P.* Structure and Semantics of Negative Emotive Names of Persons in English and Ukrainian..... 61
- Levytsky V.V.* Semantic Derivatives from Indo-European Stems with the Meaning "to cut"..... 69
- Materynska O.V.* Meronymy in the German Language..... 79
- Panasenko N.I.* Linguistic and Extralinguistic Means of Expressing Feelings and Emotions in Languages with Different Structure..... 89
- Stoyanova I.D.* The Semantic Space of the Concept *PEOPLE* in Discourse of Antiutopia (Comparative Study)..... 109

Translation

- Bilas A.A.* Norm, Argot Words and Translation..... 120
- Lototska O.L.* Interpretation of Short Stories by O. Henry in Ukrainian Literature..... 131
- Savenko A.O.* Precedent Citations as a Variety of Discourse Phraseology..... 141
- Tolochko O.Ya.* Inversion in the Original and Target Discourse: the Problem of Rendering its Expressiveness..... 149

Methods of Language Teaching

- Korotkaya L.M.* Crosscultural Approach to the Formation of English Lexical Competence in Would-be Economists at Secondary Training Schools..... 161

Criticism and Bibliography

- Ogui O.D.* Review of the Textbook by A.S. Yukhanov "Deutsche Lexikologie" (Lexicology of the German Language: Lectures, Tests, Terms). – Kyiv, 2008. – 164 p..... 170

Academic Proceedings

- Nikolayeva L.B.* Scientific Conferences at the Department of Foreign Languages, Donetsk National University..... 172

New Textbooks, Teaching Aids, Monographs

- Yukhanov A.S.* Deutsche Lexikologie (Lexicology of the German Language: Lectures, Tests, Terms). – Kyiv, 2008. – 164 p..... 174

- Contributing Authors**..... 177

ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

© 2009 О.В. Єрченко
(м. Львів)

КОНЦЕПТУАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ СТАТЕЙ З АНГЛОМОВНИХ НАУКОВИХ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ (ПРОФЕСІЙНИХ) ЖУРНАЛІВ

ЄРЧЕНКО О.В. КОНЦЕПТУАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ СТАТЕЙ З АНГЛОМОВНИХ НАУКОВИХ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ (ПРОФЕСІЙНИХ) ЖУРНАЛІВ

Проаналізовано статті з американських медичних журналів з метою виділити всі рубрики та вивчити їх особливості в дискурсивній, структурно-семантичній та риторичній будові. З'ясовано причини винесення/не винесення анотацій до журнальних статей та висвітлено призначення та загальну специфіку прагматичного припису. Зроблено висновок про різну специфіку і типологію статей та їх приналежність до єдиного професійного типу медичних журналів.

ЕРЧЕНКО О.В. КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ СТАТЕЙ ИЗ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ НАУЧНЫХ СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫХ (ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ) ЖУРНАЛОВ

Предлагаемый фрагмент исследования посвящен анализу статей из американских медицинских журналов с целью выделить все рубрики и изучить особенности их дискурсивного, структурно-семантического и риторического построения. В статье выяснены причины вынесения / не вынесения аннотаций к журнальным статьям, рассматривается назначение и общая специфика прагматической приписки. Сделан вывод о разной специфике и типологии статей и их принадлежности к единому профессиональному типу медицинских журналов.

YERCHENKO O.V. CONCEPTUAL DIFFERENTIATION OF ARTICLES FROM ENGLISH- LANGUAGE SCIENTIFIC SPECIALIZED (PROFESSIONAL) JOURNALS

Articles from American medical journals have been analyzed, with the aim to differentiate all the sections and study their specific features in the structure and semantics of their discourse. The reasons for inclusion/not inclusion of abstracts to the journal articles have been clarified and general peculiarities of pragmatic purpose have been pointed out. A conclusion about different types of articles despite their belonging to the common professional type of medical journals has been made. It is claimed that the types of article discourse in various sections differ in their paradigmatic contextuality, but strict classification is observed in the articles included into this or that section of the journals under investigation.

Ключові слова: стаття, анотація, кластер, прагматичний припис, мета-аналіз, риторична спрямованість, адресант, адресат, наукова комунікація, письмова комунікація.

В основі будь-якого професіоналізму лежать ґрунтовні знання з тієї сфери, у якій доводиться працювати. Професійна комунікація через періодичні видання є найважливішим засобом спілкування між науковцями.

У наш час ринок все більше визначає характер та напрям освітянських процесів, іншомовна компетенція є необхідним компонентом повноцінної професійної діяльності спеціаліста, що є одним із положень Болонського процесу. Іноземна мова дає ключі до одержання інформації та допомагає ширше використовувати та поширювати результати наукових пошуків, обмінюватись інформацією. Тому знання щодо організації наукової інформації, відбору необхідного матеріалу за фахом є важливим компонентом при читанні англомовних журналів.

Ієрархія англomовних медичних журналів формується, виходячи з прагматично-функціональних та формальних параметрів статей, які в них публікуються. Згідно з цим, статус даних журналів умовно класифікується трьома видами – професійним, напів-/квазіпрофесійним («гібридним») та науково-популярним. На основі комплексного застосування вищезгаданих методів нами здійснено відбір ряду типових медичних журналів найвищого типу ієрархії (професійних / вузькоспеціалізованих), що публікуються в США.

В англomовних спеціалізованих (професійних) журналах існує цілий ряд статей різної структури, мотивації, адресації та величини. Усі вони розподілені в різних розділах (рубриках) того чи іншого періодичного видання. У журналі *The American Journal of Anesthesiology (AJA)*, наприклад, ми виділили сім таких розділів: *Guest Editorial, a Review Paper, an Original Study, a Case Report, Issues in Airway Management, Web Site Reviews, Abstracts*. У *The Journal of Thoracic and Cardiovascular Surgery (JTCS)* ми виявили статті з *Editorials*, а також такі, що діляться на окремі види галузі. Журнал *The Journal of American Medical Association (JAMA)* надає в середньому аж 22 розділи, *The New England Journal of Medicine (NEJM)* – 8, *Mayo Clinic Proceedings (MCP)* – 11.

Хоча об'єктом наших досліджень були статті, до яких долучено анотації (тому що саме анотація є важливим ключем до пошуку інформації), нашим першочерговим завданням було виділити всі рубрики та вивчити їх особливості в дискурсивній, структурно-семантичній та риторичній побудові статей американських медичних журналів. Це пояснюється необхідністю в диференційному аналізі всіх типів рубрик для з'ясування причин винесення чи не винесення анотацій до їхніх статей у світлі природи та характеристик цих статей.

За основу при такому аналізі ми пропонуємо взяти журнал *JAMA*, що найповніше представляє всю різноманітність рубрик, і до цієї характеристики додати порівняльний аналіз рубрик інших журналів (тотожних, аналогічних чи специфічних).

Центральною фігурою журналу *JAMA* є «кластер» під назвою *Reports of Original Data*. Під терміном «кластер» ми розуміємо сукупність різних секцій у науковому журналі, об'єднаних спільною прагматичною настановою статей, що у них вміщуються. Ця настанова відображається у їх дискурсивній структурно-семантичній та риторичній побудові.

У даному кластері секцій вміщено науково-експериментальні статті, що несуть повідомлення від першоджерел про певні дослідження в медичній галузі. Суб'єкти цього кластера є стрижнем медичної та наукової комунікації. Ключовими аспектами контролю за якістю і прогресом у науковій та медичній сфері є критична оцінка та реплікація

(копіювання) результатів таких повідомлень. Клінічне застосування таких досліджень має найбільшу вагу для практичної медицини, як зазначається в *American Medical Association Manual of Style* [3]. Американські медичні журнали загалом категоризують повідомлення від першоджерел про певні дослідження під секційними назвами *Original Articles*, *Original Contributions*, або *Original Reports (JAMA)*, *Original Articles* та *Special Article* зі статтями аналогічної структури, призначення та формату у журналі *NEJM*, *Original Articles* у журналі *MCP*. Журнал *JTCS* дотримується такого ж формату статей цього кластеру з єдиною специфікою представлення описів-повідомлень виключно про окремі галузі медицини: торокальну та серцево-судинну хірургію.

Ці титульні назви секцій роблять акцентацію на результатах останніх (нових) досліджень, які автори виносять як об'єкт комунікації. Ще однією секцією (рубрикою) з подібним призначенням є *Brief Reports*. Вона несе у своїх комунікативних парадигмах аналогічне функціональне навантаження, однак відрізняється від споріднених секцій об'ємом, тобто більшою стислістю (компресією) інформації, що подається. За аналогією даної секції можна виділити рубрику *An Original Study* в журналі *AJA*, що відповідає всім параметрам рубрики *Brief Reports* в журналі *JAMA*, причому інші види секцій даного кластеру тут не включаються.

Окремим видом даного кластеру є секція, що пропонує виклад про дослідження, в основному питань фізіології чи патології, під назвами *Research Reports/ Clinical Investigations*. Ця секція наявна виключно в журналі *JAMA*, оскільки останній не обмежується вузькоспеціалізованою тематикою лише з однієї галузі, як, наприклад, *Cell Growth and Differentiation (CGD)*, журнал з молекулярної біології під егідою Американської Асоціації Досліджень Раку (*American Association for Cancer Research*).

І, нарешті, ті повідомлення, які інформують про попередні результати, містяться в окремій рубриці кластеру під назвою *Preliminary Communications*. Таку секцію нами було виявлено виключно в журналі *JAMA*, у той час як інші журнали такої секції окремо не виділяють.

Хоча на даному етапі нашого дослідження ми не ставимо собі за мету проводити детальніший аналіз статей секцій чи кластерів, які ми виявили, а лише висвітлити їх завдання / призначення та загальну специфіку прагматичного припису, однак тут вважаємо за необхідне попередньо зазначити, що статті рубрик даного кластеру дотримуються традиційного (встановленого) формату і, відповідно, композиційної структури під умовною назвою *IMRAD (Introduction, Methods, Results and Discussion)* [3, с. 3].

Такий формат може позначатись і зміненням акронімом до *AIMRAD*

(*Acknowledgements, Introduction, Methods, Results and Discussion*) при акцентації ролі анотації як елемента мегатексту цього типу статті, «роль якої значно зросла в добу розширення інформаційного поля та електронних баз даних» [3, с. 3].

Підсумовуючи огляд кластеру *Reports of Original Data*, слід зазначити, що практично у всіх вищезгаданих журналах ми виявили відповідні рубрики, хоча, можливо, найближче до секційної диференційованості та типологізації журналу *JAMA* стоять *MCP* та *NEJM*. Щодо *JTCS* та *CGD*, то така диференційованість рубрик проявляється менше, що пояснюється частково вужчою спеціалізацією останніх і політикою редакторів (редколегій) журналів стосовно вмісту публікацій. Це стосується не лише секцій даного кластеру, але й усіх інших секцій і кластерів цих журналів.

Однак, даний кластер все ж представлено в *JAMA* ширше, ніж в інших споріднених журналах, і в ньому спостерігається так звана «секційна градація», тобто експліцитність інформації та диверсифікація внутрішньої структури статей звужується від рубрики до рубрики: від їх максимальної представленості у тих секціях, де повідомляється про останні здобутки в тій чи іншій галузі медицини самим адресантом, який подає на розгляд читача (адресата) власну (чи як член команди, що проводить клінічне дослідження), статтю, до більшої компресованості подаваної інформації з тим же об'ємом контекстуального поля або звуженням його до окремих галузей медицини у проміжних секціях кластеру.

Згідно з градацією, яку ми умовно проводимо, секції *Original Articles, Original Contributions* та *Original Reports* в журналі *JAMA*, разом з вищевказаними аналогічними секціями інших журналів, займають її найвищий ступінь, а секції *Brief Reports, Research Reports / Clinical Investigations* та *Preliminary Communications* з варіаціями в назві – нижчий.

Окремою й не менш обширною секцією медичних спеціалізованих журналів виступає рубрика *Review Articles*. Для нашого опису та секційної класифікації ми приймаємо саме цю назву як універсальну, що не суперечить секційним назвам інших журналів: *A Review Paper (AJA)*, *Review(s)* та *Concise Reviews for Clinicians (MCP)* та *Review Article (NEJM)*. Оглядові статті, що вміщуються до неї, на противагу до рубрик кластеру *Reports of Original Data*, ставлять за мету співставити та підсумувати певну наявну (доступну) інформацію на ту чи іншу тему. Статті розраховані на те, щоб адресат оцінював повідомлення, які вони несуть, як дороговкази для себе при прийнятті клінічних рішень, тому вони мають велике практичне значення для спеціалістів у галузі медицини.

Аналізуючи статті цієї рубрики, ми виділили їх певні спільні особливості (попри певну індивідуальну специфіку залежно від періодичного видання, де вони вміщуються), а

саме: (1) системність оглядів, що проводяться; (2) практична відсутність надмірного впливу поглядів та застережень з боку авторів; (3) специфікація тих методів, які адресатові потрібно знайти й вибрати; (4) підсумування інформації з метою мінімізувати упередження з боку адресата та небезпеку випустити важливі дані.

Деякі оглядові статті застосовують мета-аналіз, тобто ряд статистичних засобів, що поєднують кількісні результати незалежних одне від одного клінічних досліджень.

Вимогою з боку Американської Медичної Асоціації щодо форми статей цієї рубрики є представлення та аргументація тих методів, що використовуються автором при здійсненні огляду. При спільності характеристик цих статей на екстралінгвістичному рівні їх текстуальна структуризація різниться залежно від вимог того чи іншого журналу. Тут ми не спостерігаємо жодного дотримання певного уніфікованого формату статті, який залежить від конкретної теми та учасників дослідження, при слідуванні загальним вимогам щодо науковості та професійності стилю та способу подання інформації.

Важливим елементом оглядової статті, як і статей кластеру *Reports of Original Data*, є анотація. Лише в *NEJM* анотація до цих статей не додається. Однак про особливості її в цьому контексті тут мова не йтиме.

У журналі *JAMA* (як і в інших американських журналах, за певними винятками (напр., *CGD* та *JTCS*)) окремим кластером виступають так звані «описові» статті (*Descriptive Articles*), які вміщено в рубрики *Case Reports*, *Clinical Observations*, *Special Articles* чи *Special Communications (JAMA)*, *Case Reports* та *Special Article (MCP)*, *Special Article*, *Case Records* та *Sounding Board (NEJM)*. Як бачимо, у *JAMA*, знову ж, представлено найбільше секцій цього кластеру. Незважаючи на подібність до рубрик і статей кластеру *Reports of Original Data*, вони, однак, містять описи чи спостереження автора з неповною (або імпліцитною) систематизацією матеріалу про його дослідження. З метою досягнення відповідності стилю свого письмового твору науковому спеціалізованому медичному журналу, їх автори здійснюють власний опис у контексті теми статті для стимулювання ходу дослідження або проводять необхідне окреслення тем, що становлять особливий інтерес для читачів журналу. З тієї причини, що наукова цінність простих повідомлень про клінічний випадок є доволі обмеженою, чимало медичних журналів (практично всі, які ми розглядаємо) схильні вміщувати їх у рубриці *Letters to the Editor* та публікувати лише у разі проведення автором унікального спостереження, що заслуговує на системне дослідження. У ряді медичних журналів (напр., *JAMA*, *NEJM*) такі повідомлення про клінічні випадки служать освітнім цілям. У цьому контексті вони, зазвичай, публікуються як комбінований матеріал з описом

клінічного випадку та оглядом основних питань, що виникли під час дослідження певного випадку.

У структурному плані статті цієї рубрики не мають усталених норм щодо стандарту формату. Цікаво, що навіть до такого типу статей деякі журнали додають коротку неструктуризовану анотацію (*MCP, JAMA*).

Ряд американських медичних спеціалізованих журналів часто вміщує рекомендації для діагностики, лікування та профілактики різних розладів / захворювань, розроблених урядовими та приватними медичними організаціями США. Такі рекомендації стосуються відповідних клінічних рішень і розробляються, як правило, групою експертів після їх оцінки доступних прикладів таких розладів / захворювань. Для цих рекомендацій у журналі *JAMA* виділяється спеціальна рубрика «*Clinical Practice Guidelines and Consensus Statements*», що розбивається на дві підрубрики залежно від контексту, в якому створюється та чи інша рекомендація: «*Consensus Statements*» вміщує рекомендації, прийняті внаслідок консенсусу групи спеціалістів на певній нараді, конференції тощо, та «*Clinical Practice Guidelines*», вказівки щодо клінічної практики (які деколи називають «параметрами практики»), розроблені в контексті поточної ситуації. Публікації цього типу в обов'язковому порядку вказують ім'я спонсора та експертів-учасників, подають опис-аргументацію на підтримку даної рекомендації, а також спосіб, за допомогою якого було зроблено висновки щодо її змісту. І в цьому випадку подекуди долучаються структуровані анотації.

Щодо інших журналів, то будь-які окремі рубрики для рекомендацій ми не виявили.

Наступною рубрикою, яку ми виділили окремим кластером, є так звані «*Articles of Opinion*», де висвітлюються погляди редактора або політика журналу. Автором таких коротких есе (статей від редактора / редакції) є сам редактор, член редколегії або спеціально запрошений для цього автор. Специфікою даних статей є коментування змісту певної статті чи статей, опублікованих у тому ж номері журналу, з включенням додаткового контексту та погляду автора стосовно висновків, зроблених у статті, що коментується.

Окрім того, статті від редакції можуть використовувати й окрему тему для розгляду читачів. При цьому слід зазначити, що якщо, наприклад, газетні передовиці, зазвичай, анонімні, тобто без вказівки на адресата, і, звідси, з певним стильовим оформленням такої статті, то в медичному журналі у зв'язку з підвищеною увагою до авторської відповідальності в медичних виданнях, додавання імені редактора/автора стало загальною практикою і нормою.

Даний кластер поділяється на декілька секцій під назвами *Commentary, Sounding Board, Viewpoint* чи *Controversies (JAMA), Editorial (MCP), Editorials* та *Sounding Board*

(*NEJM*), *Editorial* (з додавання теми) (*JTCS*), *Guest Editorial* (*AJA*), залежно від суб'єктивного підходу адресанта до висвітлення певного питання та риторичну спрямованість самої статті. Це особливо стосується журналу *JAMA*, де таких секцій аж чотири. Їх цільовий припис видно за самими назвами секцій. Наприклад, у секції *Commentary* подано коментарі до питання, що розглядається, секція *Viewpoint* розрахована на статті з висвітленням суб'єктивного погляду на певне питання, а в *Controversies* здебільшого публікуються розмірковування адресанта над певним питанням чи ситуацією та їх аналіз у контексті протиріч, які виникають серед науковців у плані їх розуміння та / чи інтерпретації.

Уже згадана нами в цьому огляді секція «*Letters to the Editor*» часто виступає під назвою «*Correspondence*». Ця секція виникла в журнальних виданнях відповідно до рекомендацій Міжнародного комітету редакторів медичних журналів (*International Committee of Medical Journal Editors*), у яких зазначено, що листи до редакції «є важливим та суттєвим аспектом огляду опублікованих попередньо статей», і вважається за доцільне, щоб біомедичні журнали «вміщували секцію з коментарями, запитаннями або критичними зауваженнями до статей, які ці журнали публікували, з можливістю подальшої реакції у відповідь з боку авторів цих статей» [7, с. 927-934]. Листи, які містять коментарі до статей, що публікувались у тому ж журналі, та реакція на них авторів самих статей покликані забезпечувати активну і важливу взаємодію між адресантом та адресатом і є ще одним свідченням діалогічності характеру наукової письмової комунікації в галузі медицини.

Іншим видом листів, які вміщуються у дану секцію, є такі, що повідомляють про певне дослідження від першоджерела, займаються описом проблеми, повідомляють про конкретний клінічний випадок або ж виражають погляд на певне питання.

Важливими в публікаціях журналів (*JAMA*, *NEJM*, *MCP*) є огляди книг, періодичних видань та нових засобів комунікації (наприклад, веб-сайтів). Рубрика під аналогічною назвою «*Reviews of Books, Journals, and New Media*» розрахована на адресата, який має на меті знайти опис нової письмової (та іншої) продукції та оцінку її якості співвідносно до аналогічних наявних видів продукції. Форма і спосіб подання інформації в таких статтях базуються на описі та характеристиці певної проблеми, причому вони можуть розширювати контекст поставленого питання. У цій рубриці адресат має змогу використовувати довільне стилістичне, тематичне та риторичне оформлення повідомлення (воно може бути індивідуальне чи довільне) при здійсненні критичного огляду.

І, нарешті, серед публікацій, вміщених у журналах, ми виділили ще одну групу, яка не підпадає під жодну з вищеназваних секційних категорій. Прикладами таких публікацій

є рубрики «*A Piece of My Mind in JAMA*», «*News Articles*», «*Reports on Conferences*», «*Poetry*», «*Obituaries*» та «*Articles based on Clinical Photographs*», «*JAMA 100 Years Ago*», «*Classified Advertising and Announcements*» тощо, (*JAMA*), «*Events of Interest*», «*Announcements*» (*JTCS*), секції «*New AJA Board Member*», «*CME Test*», «*Career / Professional Opportunities*» тощо в кластері «*Announcements*» (*AJA*), «*Business Information*», «*Historical Profiles of Mayo Clinic*», «*Meetings Scheduled*», «*Professional Opportunities*» тощо (*MCP*), «*Notices*» (*NEJM*), «*Instructions for Authors*» (*CGD*). Поява таких публікацій у журналах спорадична і їх розгляд не входить у сферу наших досліджень з вищезгаданих причин.

На основі здійсненого нами огляду ми можемо зробити попередні висновки щодо типології американських професійних медичних журналів на основі їх секційної структурованості.

По-перше, взяті нами на розгляд журнали виявляють різну специфіку і типологію попри їх приналежність до єдиного, професійного типу медичних журналів.

Якщо в журналах *JAMA*, *NEJM* та *MCP* секції представлено у ширшому об'ємі, причому в них ми виділили ряд кластерів, які об'єднують секції з однаковим цільовим приписом, що пояснюється ширшим обсягом питань, які в них розглядаються, тобто їх багатогалузевістю, то журнали *CGD*, *AJA* та *JTCS*, в силу своєї вузькоспеціалізованої природи мають більш одноманітну секційну диверсифікацію.

По-друге, у секціях та кластерах даних журналів представлено статті різного призначення, стилю, риторичної спрямованості різних цільових приписів, тем, змістів, причин, з яких вони створюються, тощо. Іншими словами, типи дискурсу статей у різних секціях різняться в плані їхньої парадигматичної контекстуальності.

По-третє, спостерігається чітка класифікаційна оформленість статей, які вміщуються в ту чи іншу секцію даних журналів.

Слідом за В.Н.Акентьєвою [1, с. 42, 147] та С.М. Юдіною [2, с. 44], ми виділяємо тут статті з різними композиційно-мовленневими формами за типом змісту: повідомлення (оповідь), опис, розмірковування. Згідно з цими мовознавцями, внутрішній логічний зміст цих форм у загальних рисах визначає характер викладу, за яким виділяються науково-теоретичні, науково-експериментальні та оглядові статті. Згідно з С.М. Юдіною, в основі логічного змісту науково-теоретичної статті лежить композиційно-мовленнева форма «розмірковування», науково-експериментальної – «опис», оглядової статті – «повідомлення».

В основі структури першого типу текстів лежать причинно-наслідкові відношення, другого типу текстів – просторові відношення між об'єктами, їх опис за допомогою кількісно-якісних характеристик. Третій тип текстів – оглядові статті – відображають

часову послідовність дій, подій [2, с. 44]. Проте на основі прагматико-функціонального аналізу секцій наукових медичних спеціалізованих журналів ми виявили, що дана класифікація не дозволяє у повній мірі типологізувати статті тієї чи іншої секції. Ми пояснюємо це тим, що медична журнальна періодика представлена статтями з ширшим і більш розгалуженим полем, де композиційно-мовленнєві форми «розмірковування», «опису» та «повідомлення» притаманні не лише виключно одному окремому типові статті. Вони можуть бути наявні частково або повністю разом в окремих видах статей.

Проведений докладний аналіз основних секцій та кластерів на основі когнітивно-прагматичного підходу показує, що їх диференціація зумовлена різною мотивацією, адресацією, структурою та величиною.

У кластері «*Reports of Original Data*» представлено статті-звіти від першоджерел про вузькоспеціалізовані дослідження в галузі медицини, що є стрижнем медичної та наукової комунікації, виходячи з їх основного призначення – клінічне застосування результатів, представлених у них. Рубрики даного кластеру мають свою специфіку і градацію, залежно від періодичного видання, в якому вони вміщені, та приписів адресанта щодо теми, яка висувається. Статті даного кластеру дотримуються уніфікованого (стереотипного) формату і композиційної структури згідно з вимогами редколегії того чи іншого журналу чи організації, якій журнал підпорядкований. Важливим елементом мегатексту статей даного кластеру, як і кластеру «*Descriptive Articles*» та секції «*Review Articles*» є анотація.

Секція «*Review Articles*» представлена оглядовими статтями, мета яких співставлення та підсумування інформації на певну медичну тему, розрахованих на оцінку та подальше клінічне застосування адресатом повідомлень, у них вміщених. Спостерігається варіативність назви секції, залежно від журналу, так само як і текстуальна структуризація оглядових статей при спільності їх характеристик на екстралінгвістичному рівні.

У більшості журналах окремим кластером виступають описові статті, що вміщуються в різні рубрики різних журналів, найбільша кількість яких представлена в журналі JAMA. Цей тип характеризується вміщенням описів та / чи спостережень адресанта з теми дослідження з неповною (/імпліцитною) систематизацією подаваного матеріалу. Статті даної рубрики не мають ustalених норм щодо стандарту формату. Ряд медичних журналів (MCP, JAMA) додають у мегатекст статей цієї секції анотацію.

Інші рубрики згаданих журналів містять статті виключно без анотацій. У секції «*Articles of Opinion*» висвітлюються погляди редактора чи політики того чи іншого журналу у формі коротких есе, причому автором може бути сам редактор, член редколегії або спеціально для цього запрошений автор. Специфікою статей секції є коментар з включенням додаткового контексту та погляду автора стосовно висновків у коментованій

ним статті. На відміну від інших друкованих одиниць, наприклад газетних передовиць, специфіка галузі медицини вимагає додавання імені автора такого типу статті. Секція «*Letters to the Editor*» є свідомством комунікативної скерованості наукової медичної періодики на діалог між адресантом та адресатом, статті якої покликані забезпечувати активну взаємодію між ними. В окремих журналах, а саме тих, які не зосереджуються на вузькоспеціалізованій тематиці, включено секцію оглядів нових книжкових, журнальних та комп'ютерних видань, що базуються на описі й характеристиці нової письмової продукції. Всі інші секційні категорії представлені у відібраних нами журналах спорадично і не представляли інтересу для нашого дослідження.

Здійснений нами огляд типологізує американські професійні медичні журнали на основі їх секційної структурованості, відводячи їх до єдиного професійного типу медичних журналів попри різну специфіку представленого в них матеріалу. Ті журнали, де висвітлюється ширший обсяг питань з різних галузей медицини, мають розгалуженішу секційну диверсифікацію у порівнянні з вузькоспеціалізованими журналами. Типи дискурсу статей у різних секціях відрізняються в плані їх парадигматичної контекстуальності, однак спостерігається чітка класифікаційна оформленість статей тієї чи іншої рубрики.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Акентьева В.Н.* Типологические характеристики научных статей и некоторые трудности их понимания // В кн.: Текст как важнейшая единица коммуникации (в диахронии и синхронии). – К., 1984. – С. 137-142.
2. *Юдина С.М.* Способы выражения личного дейксиса в английском научно-техническом тексте: Дисс. ... канд. филол. наук. – К., 1994.
3. *AMAMS* – American Medical Association manual of style: a guide for authors and editors. – 9th ed. // Cheryl Iverson (chair) ... [et al.] – Williams and Wilkins, 1998. – 660 p.
4. *AJA* – The American Journal of Anesthesiology // Years 1991-1999.
5. *CGD* – Cell Growth and Differentiation // Years 1991-1999.
6. *JAMA* – The Journal of American Medical Association // Years 1991-1999.
7. International Committee of Medical Journal Editors Uniform requirements for manuscripts submitted to biometrical journals // *JAMA*, vol. 277, 1997. – P. 927-934.
8. *JTCS* – The Journal of Thoracic and Cardiovascular Surgery // Years 1991-1999.
9. *MCP* – Mayo Clinic Proceedings // Years 1991-1999.
10. *NEJM* – The New England Journal of Medicine // Years 1991-1999.

Надійшла до редакції 02.12.08

© 2009 С.А. Любимова
(г. Одесса)

МОДЕЛИРОВАНИЕ СЕМАНТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ КОНЦЕПТА «FLAPPER» НА ОСНОВЕ СЛОВАРНЫХ ДЕФИНИЦИЙ

ЛЮБИМОВА С.А. МОДЕЛЮВАННЯ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ КОНЦЕПТУ «FLAPPER» НА ОСНОВІ СЛОВНИКОВИХ ДЕФІНІЦІЙ

У статті надані три способи моделювання семантичної структури соціально-культурного концепту «flapper» на основі результатів компонентного аналізу. Компонентний аналіз був використаний як засіб виділення мінімальних семантичних ознак у словарних дефініціях слова «flapper». Ядерні та периферійні семи в структурі концепту були виділені шляхом квантитативної обробки даних.

ЛЮБИМОВА С.А. МОДЕЛИРОВАНИЕ СЕМАНТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ КОНЦЕПТА «FLAPPER» НА ОСНОВЕ СЛОВАРНЫХ ДЕФИНИЦИЙ

В статье представлены три способа моделирования семантической структуры социально-культурного концепта «flapper» на основе результатов компонентного анализа. Компонентный анализ был использован как метод вычленения минимальных семантических признаков в словарных дефинициях слова «flapper». В результате использования квантитативного метода обработки данных были выделены ядерные и периферийные семы, составляющие структуру концепта.

LYUBIMOVA S.A. MODELING OF SEMANTIC STRUCTURE OF THE CONCEPT “FLAPPER” ON THE BASIS OF DICTIONARY DEFINITIONS

The article is devoted to presentation of possible variants structuring the semantic components of the concept on the language level. The content of a concept includes objectively existing properties constituting the core of a concept, as well as subjective properties which are manifested in speech. Generalized qualities of a concept are given in dictionary definitions; they ensure recognition of the object. The component analysis is based on the isolation of different features of the concept fixed in the language. It was used to define the minimum parts, i.e. semes, in the definitions of the word “flapper” purposely to ascertain the semes with the most important meaning for the native speakers. Forty six definitions of the word “flapper” from thesaurus dictionaries and encyclopedias were analyzed. The definition of the word “flapper” obtained from the analysis of the sources is «An emancipated sportive young woman or a giddy foolish young girl of the 1920s in America, given to exaggerated fashion styles and sophisticated conduct, who was considered modern, bold and frivolous, inclined to revolt, flaunting disdain and scorn to decorum of her mother’s generation, interested in music, parties and new ideas, desirous of attracting admirers». The quantitative method was used to define the core and peripheral semes in the structure of the concept: the core semes were present in every definition of the word, while the peripheral semes were single instances. The semantic structure of the concept “flapper” reconstructed on the basis of dictionaries’ definitions presents a heterogeneous structure of meanings which can be demonstrated by field, hierarchy and ternary models, which are based on different approaches to extraction of components in the semantic structure of a concept. The field structure of the concept “flapper” is formed around the core (woman, youth, history) followed by immediate (independence, fashion, revolt, boldness, style), then subsequent (flippancy, modernity, buoyancy, sexuality, music jazz, beauty) peripheries. The hierarchic model of the concept “flapper” consists of the apex presented by abstract essences (woman, showing the category of animated objects, youth, history) and the base indicating indivisible elements united in a set of differential properties (boldness, modernity, style, fashion, revolt, independence, buoyancy, flippancy, music, sexuality, beauty). The ternary model consists of image-bearing, notional and value elements, where the image-bearing element is expressed by semes presenting a visual image (fashion, style, jazz, beauty); the notional element gives objectively existing knowledge (woman, youth, history); the value element presents qualities which have some significance for native speakers from the point of view of morality in the definite culture and society (independence, revolt, modernity, buoyancy, flippancy, sexuality). In all the models the core element (apex or notional element) is represented by the same set of semes (woman, youth, history), which denote the young woman in the history of America.

Ключевые слова: сема, компонентный анализ, квантитативный метод, ядро, периферия, иерархическая структура, образный, ценностный, понятийный компонент.

Концепт, как существующее в сознании совокупное отражение объективных и субъективных свойств определенного предмета или явления, вербализуется в семантике языка, т.е. отражается в смысле слов. Компонентный анализ концепта исходит из идеи о

выделяемости в значении слова минимальных семантических признаков – сем. «Сема – предельная единица плана содержания. Семы представляют собой элементарные отражения различных сторон и свойств обозначаемых предметов и явлений действительности» [7, с. 437]. Семы – содержательные, конкретные и высокоинформативные конструктивные единицы, образующие иерархические структуры.

Инвариантная вербальная манифестация концепта выражена в плане содержания языкового знака. В наборе семантических характеристик концепта можно выделить объективно существующие свойства, составляющие ядро концепта и субъективные, факультативные семы, появляющиеся при вербализации концепта в речи. Ядро концепта с обобщенным набором сем отражено в словарных дефинициях имени концепта. Однако словари не отражают все характеристики концепта, которые существуют для носителей языка, только актуальные основные семы. Ядерные семы – постоянны и безотносительны, они образуют закрытый ряд безотносительных признаков, обеспечивающих узнавание и классификацию предметов [5]. Исследование словарных дефиниций представляет концепт на уровне языка, в независимости от речевой коммуникации.

Факультативные семы проявляются только в определенных контекстах. Различные контексты отражают личностные ассоциации, которые взаимодействуя с объективными свойствами (семами) обеспечивают «приращение смысла концепта» [3, с. 26]. Определяющую роль в формировании эмоционально-оценочных (коннотативных) характеристик концепта играют экстралингвистические факторы, интенция пишущего, а также лингво-социальная среда, в которой он находится [6]. Набор факультативных сем обусловлен энциклопедическими знаниями. Являясь избыточным и не обязательным для отождествления объекта, он необходим для полного представления семантической структуры концепта, однако выявление факультативных сем в структуре концепта «flapper» выходит за рамки этой статьи.

Семный анализ основывается на вычленении фиксированных в языке различных признаков концепта. В ходе семного анализа словарных определений имени концепта следует выяснить, какие из сем несут наибольшую смысловую нагрузку в структуре концепта. Для получения релевантных данных нами используется квантитативный метод обработки информации.

Для реконструкции инвариантного семного состава концепта были проанализированы 46 дефиниций существительного «flapper» из толковых, тезаурусных, энциклопедических словарей и словарей сленга, изданных в Америке, Англии, Канаде, а также электронных и Online словарей с 1922 по 2007 год. Среди источников были

словари, составленные свидетелями этого периода и известных исследователей разговорного языка, таких как Г.Л. Менкен (1886-1956) и Ч.К. Окден (1889-1957). На основе исследованных источников было получено следующее определение «flapper»: «An emancipated sportive young woman or a giddy foolish young girl of the 1920s in America, given to exaggerated fashion styles and sophisticated conduct, who was considered modern, bold and frivolous, inclined to revolt, flaunting disdain and scorn to decorum of her mother's generation, interested in music, parties and new ideas, desirous of attracting admirers».

Исследование показало, что основной, передающей наиболее существенный родовой признак, и постоянной семой является сема «женщина» (Female) – лицо, женского пола (46 словарей). Это либо молодая женщина (35 источников), либо девушка до двадцати лет (9 источников). Словарь «Webster's Dictionary and Thesaurus» (1993) и «The Encyclopaedia Britannica» (1994) определяет только пол лица, не указывая возраст (2 источника). В дефиниции словаря «Webster's, Greenwich Publications» (1963) нет указаний на определенную возрастную группу (как молодая девушка, так и молодая женщина). Если учитывать, что в начале 20 века молодой считалась женщина до 30 лет, то можно сказать, что речь идет об одном поколении женщин от подросткового до зрелого возраста. Постоянной и основной семой является сема «молодость» (youth) (43 словаря).

Из 46 исследованных источников 37 ограничивает существование концепта «flapper» историческим периодом 20-х годов 20 столетия. Такой источник как «New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English language, revised and updated» (1993) дает определение с пометой «история», другой («The Reader's Digest Great Encyclopedic Dictionary», 1967) делает сноску на то, что термин находился в обращении (т.е. имел коммуникативную ценность) в 20-ые годы. Два источника («The Reader's Digest Great Encyclopedic Dictionary», 1967; «The New Encyclopaedia Britannica», 1994) дают определение с пометой (U.S.). Из всего массива исследованных дефиниций (46) указание на стиль имеют 17 источников: 1 помета «шутливое» и 1 – «разговорное» (в словаре под ред. Ч.К. Огдена), 3 пометы «жаргонное», 6 помет «разговорное» и 7 – «неформальное». Указание на стиль выявляют прагматические характеристики слова до момента исчезновения денотата, т.е. до того времени, когда понятие престало быть актуальным, став ключевым словом, в описании ушедшей эпохи 1920-х годов. Ассертивной, объективно существующей, семой является сема «история» (history).

В 11 источниках в определениях делается акцент на характерные особенности: помета «esp., especially» в 4 случаях; «typically» -1 «specifically» -1 ко всему определению; в 3 случаях акцент (esp.) делается на признак «протест», в 2 случаях – на признак

«свобода». 4 источника ограничивают определение «flapper» указанием на класс, представленный двумя семами «женщина» и «молодость»; 1 источник («Webster's Dictionary and Thesaurus in Dictionary format», 1993) дает определение, которому соответствует любая женщина 20-х годов. В словаре Э. Партриджа «A Dictionary of Slang and Unconventional English» (1957) определение представлено 3 семами «женщина», «молодость» и «незрелость» (her hair not put up).

Сема «молодость» связана с определенным типом поведения и стилем одежды. 26 определений указывают на определенный тип поведения этих женщин и 26 – делают акцент на характерные внешние черты модниц (fashionable young woman) того времени. Таким образом, в определениях в равной степени представлены два параметра, по которым оценивается женщина в американской культуре: поведение и внешность.

По мнению М. Бирвиша, «характерные формальные признаки одежды передают информацию о признаках тех, кто ее носит. Как и языковые различия, разные типы и стили одежды соотнесены с различиями в общественных отношениях» [2, с. 17]. Мода и стиль 20-х годов – одна из сторон внешнего проявления нового отношения к себе и к обществу. Отказ от существующих канонов красоты (длинные тщательно уложенные волосы, тонкая талия, высокая грудь) и от одежды, подчеркивающей женственность (силуэт «песочные часы», достигаемый с помощью корсета), являлся проявлением смелости в патриархальном обществе, нетерпимом к женской инициативе и проявлению собственного мнения. Всегда важный для женщины внешний вид становится идеей самовыражения и утверждения своей свободы от условностей (conventions), прежде всего в одежде. Непременным атрибутом ультрамодного стиля стали короткие (knee-length) платья и короткие волосы (short dresses and short hair; bobbed hair and very short dresses), которые предыдущие поколения женщин не могли представить. Эти женщины создавали моду (established fashion), а не только следовали модным тенденциям, к которым в дальнейшем возвращались многие последующие поколения женщин. Таким образом, в структуре концепта выделяются эксплицитные семы «мода» (fashion) и «стиль» (style).

Длина платья не была короткой по современным меркам, однако при ходьбе платье смело открывало колени. Короткая стрижка – боб (популярная до сих пор), шляпки с узкими полями (cloche hats) делали лицо открытым. Наряды не только не подчеркивают женственность, но нарочито ее скрывают (loose-fitting): в моде заниженная линия талии, плоская грудь. Девушка больше похожа на сорванца-мальчишку, чем на мужской идеал с плакатов художника Ч.Д. Гиббсона, которому стремилось подражать поколение матерей. Сема «смелость» (boldness) – отражает характерную черту не только поведения, но и

стиля одягу. Сема «красота», естественная или достигнутая с помощью косметики (naturally or artificially), выражена только в одном источнике («The Flapper's Dictionary», 1922) и не является актуальной для носителей языка.

Так же как и наряды, их поведение (behavior / behaviour) тоже было чуждым условностей (unconventional). Поступки (actions) этих девушек считались смелыми, бесстыдными (considered bold) и безрассудными (foolish). Безрассудство образа действий (conduct) связано с желанием протестовать против правил, наставлений и предостережений старших (inclined to revolt against the precepts and admonitions of elders). Девушки не только не скрывали, но и выставляли напоказ (flaunted) свое презрение и пренебрежение (disdain or scorn) к существовавшим внешним приличиям (conventions of decorum) и условностям поколения своих матерей (conventions of her mother's generation). Непривычный (unconventional) внешний вид, даже нарочито (ostentatiously) и преувеличенно (exaggerated) показательный (flaunting), привлекал внимание общественности. Таким образом, можно выделить диспозиционную, приписываемую идеальным представителям класса, сему «протест» (revolt).

Ветреные, легкомысленные девушки предпочитали веселиться, а не заниматься серьезным делом (giddy, sportive, frivolous, flighty). Они желали выглядеть искушенными и опытными (trying to appear sophisticated in dress and behavior), несмотря на свой юный возраст. Смелые, свободные, отказавшиеся от канонов красоты и благочестия, навязанных мужчинами, они открыто стремились привлечь внимание поклонников (attracting admirers). Сема «сексуальность» (sex appeal) является производной от семы «легкомыслие» (flippancy). Их отличала энергия и любовь к жизни (lively, full of pep and life) – признак, выраженный семой «жизнелюбие» (buoyancy).

Не будучи заинтересованными в политике, эти женщины увлечены идеей полного освобождения и личной независимости (independent), (emancipated young woman; emancipated to a level higher than most mortals): им нужна свобода выбора возлюбленных, времяпровождения (parties), музыки (Charleston). Их идеи и отношение к себе, жизни, обществу считались современными и новаторскими (ideas that were considered very modern), актуальными и поныне. В структуре концепта выделяем ассертивные семы «независимость» и «современность» (independence, modernity).

Используя квантитативный метод, из всех выявленных в определениях сем (женщина, молодость, история, мода, стиль, свобода, смелость, протест, легкомыслие, сексуальность, современность, жизнелюбие, музыка) мы выделяем основообразующие семы в семантической структуре концепта «flapper»: наиболее частотные признаки –

«женщина» (46), «молодость» (43), «история» (37), а также «свобода» (24), «стиль» (23), «мода» (14), «протест» (11), «смелость» (8). Признаки «легкомыслие» (5), «современность» (5), «жизнелюбие» (4), «музыка / джаз» (3), «сексуальность» (1), «красота» (1), присутствующие в словарных дефинициях являются слабыми семами, приводимыми не в первую очередь, и составляют периферию концепта. К ним можно добавить еще единично встречающиеся в энциклопедических словарях признаки «пьянство», «курение». Такие семы, как «легкомыслие», «красота», «сексуальность» зафиксированы только в словарях более раннего года выпуска, тогда как современные словари не содержат этих признаков. На схеме 1 представлена полевая модель концепта «flapper», состоящая из смыслообразующего ядра и ближайшей периферии, которые составляют понятийный компонент концепта, а также дополняющей его периферии.

Схема 1. Полевая модель концепта «flapper»

Некоторые авторы (Д.П. Горский, И.В. Арнольд) указывают на необходимость различать семный и компонентный анализ как методы, при которых происходит определение разных по своей сущности элементов. При семном анализе выделяются наименьшие элементарные частицы, не подлежащие дальнейшему делению в семной структуре концепта, тогда как в ходе компонентного анализа выделяют макро частицы, абстрактные по своей сущности. Таким образом, в структуре концепта «flapper» можно выделить три компонента: классему, указывающую на категориальную принадлежность слова; тематическую сему, указывающую сферу реальной действительности и круг ситуаций; и группу дифференциальных сем, передающих отличительные признаки

денотата в дефинициях слова [1]. Основной признак – классема «женщина», указанный во всех словарных дефинициях слова «flapper», по сути своей является обобщением категориальных признаков одушевленного существа женского рода. В классеме «женщина» можно выделить субкатегориальную сему «молодость», которая снижает степень абстракции классемы. Тематическая сема «история» ограничивает контекст употребления слова. Дифференциальные признаки выражены набором сем, в котором каждая сема является элементарной неделимой и равноправной частицей: смелость, стиль, мода, свобода, протест, легкомыслие, сексуальность, современность, жизнелюбие, джаз, красота. Данная модель является иерархической структурой, в которой отчетливо видна разнородность компонентов структуры, содержащей как высоко абстрактные сущности, представляющие ее верхушку (woman, youth, history), так и неделимые элементы, объединенные в один дифференциальный набор в основании структуры (см. схему 2).

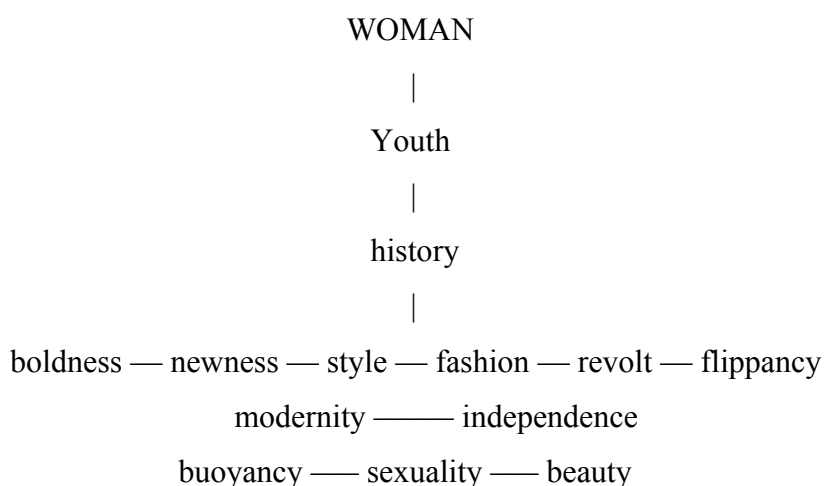

Схема 2. Модель-иерархия концепта «flapper»

В ядре концепта «flapper» можно выявить три смыслообразующих компонента, соответствующих трем сторонам структуры культурного концепта, предложенного В.И. Карасик [4]. Так как семантическая структура концепта моделируется на основании только словарных и энциклопедических дефиниций, то такая модель не может считаться полной и требует дополнения признаков и свойств концепта, выявленных в ходе анализа художественной и мемуарной литературы.

Образный компонент в этой модели выражают семы, представляющие наглядный образ; понятийный компонент передает объективно существующие знания; ценностный компонент представляют свойства анализируемого концепта, которые имеют

определенную важность для носителей языка с точки зрения норм и правил поведения в определенной культуре и социуме (см. схему 3).

Схема 3. Трехкомпонентная модель концепта «flapper»

Таким образом, семантическая модель концепта «flapper», воссозданная на основе словарных дефиниций, представляет собой неоднородную по своей структуре конструкцию смыслов, которая может быть представлена в виде: 1) ядерной структуры с определенным основообразующим центром, 2) иерархической структуры, во главе которой находится классема «женщина», 3) трехкомпонентной структуры, с выделением понятийного, образного и ценностного компонента. Как видно из представленных моделей, понятийный (ядерный) компонент выражен набором сем (женщина, молодость, история), которые повторяются в разных моделях. Для полноты представления когнитивной структуры концепта «flapper» необходимо дополнить ее факультативными семами с помощью анализа литературных и документальных источников.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Арнольд И.В. Семантика, стилистика, интертекстуальность // Сборник научных статей / Под ред. П.С. Бухарина. – Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 1999. – С. 106-122.

2. Бирвиш М. Семантика // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая семантика / Под общ. ред. В.А. Звегинцева. – Москва: Прогресс, 1981. – Вып. X. – С. 16-27.

3. *Быкова О.И.* Экспликация как метод прогнозирования концептуального потенциала лексических единиц // Межвузовский сборник научных трудов. – Воронеж: Воронежский университет, 1985. – С. 25-37.

4. *Карасик И.В.* Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.

5. *Стернин И.А.* Описание лексического значения и принцип айсберга // Межвузовский сборник научных трудов. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 1985. – С. 44-49.

6. *Ходина А.Т.* Методы исследования взаимодействия лингвистических и экстралингвистических факторов лексической сочетаемости // Межвузовский сборник научных трудов. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 1976. – С. 57-61.

7. *Лингвистический энциклопедический словарь* / Под общ. ред. В.Н. Ярцевой. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 816 с.

Надійшла до редакції 07.12.08

© 2009 А.Г. Ненарочкина,
Д.Н. Корецкая
(г. Донецк)

МЕТАФОРИЧЕСКАЯ ОБРАЗНОСТЬ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЫ. Ч. ДИККЕНС «РОЖДЕСТВЕНСКИЙ ХОРАЛ»

НЕНАРОЧКИНА А.Г., КОРЕЦЬКА Д.М. МЕТАФОРИЧНА ОБРАЗНІСТЬ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ. Ч. ДІККЕНС «РІЗДВЯНИЙ ХОРАЛ»

У статті «Метафорична образність художньої прози. Ч. Діккенс "Різдвяний хорал"» досліджується функціонування метафори та її роль у тексті художньої прози у плані створювання образності. Розглянуті також інші стилістичні засоби її мовного втілення. Метафора розглядається як джерело концептуальної інформації художнього тексту. Центром дослідження є розгорнута метафора, підкріплена широким спектром експресивних засобів.

НЕНАРОЧКИНА А.Г., КОРЕЦКАЯ Д.Н. МЕТАФОРИЧЕСКАЯ ОБРАЗНОСТЬ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЫ. Ч. ДИККЕНС «РОЖДЕСТВЕНСКИЙ ХОРАЛ»

Статья посвящена одной из наиболее важных форм отражения действительности – метафорической образности. Метафора выступает в качестве организующей стилистической доминанты, поддержанной широким спектром экспрессивных стилистических выразительных средств.

NENAROCKINA A.G., KORETSKAYA D.N. METAPHORICAL IMAGERY IN EMOTIVE PROSE. CH. DICKENS "A CHRISTMAS CAROL"

The work of emotive prose which has been chosen is "A Christmas Carol" by Ch. Dickens. An organizing stylistic axis of Dickens' story is sustained metaphor which is backed up by a great number of expressive means.

The central image of the sustained metaphor is supported by a number of contributory images. The words conveying both the central image and the contributory ones are used in two meanings simultaneously: direct and indirect. The second plane of an utterance is usually maintained by a certain key word. It is the word that helps to decipher additional information conveyed by the sustained metaphor.

If a certain image is not given directly the string of words implies the central point of reference.

Metaphorical images are of emotional and aesthetic character. They bear implications, create the necessary stylistic effect and reveal the wealth of conceptual information contained in the work of verbal art.

Ключевые слова: метафорический образ, индивидуальный художественный стиль, лингвостилистическая доминанта.

Проблема индивидуально-художественного стиля, область пограничная между лингвистикой и литературоведением, всегда интересовала исследователей. Рассмотрение ее ведет к постижению богатой и разнообразной информации, заключенной в художественном тексте.

Для каждого отдельного текста особо выделяется одна языковая или стилистическая черта, ведущая в его построении; она становится доминантой также при анализе текста, хотя привлекаются и другие лингвостилистические особенности. В связи с этим, рассмотрение употребления того или иного стилистического приема представляет собой попытку описания индивидуально-художественного стиля. Язык писателя, с точки зрения лингвостилистики, является главным материалом, на котором выявляются типические функции стилистических средств языка.

Индивидуально-творческое использование средств языка несет на себе печать авторской индивидуальности, совокупности черт, свойственных творцу.

Эстетическое воздействие художественного текста создается всеми элементами, в частности, весьма важную роль играет метафора, которая выступает как доминанта стиля в повести Ч. Диккенса «Рождественский хорал» (Ch. Dickens. A Christmas Carol. 1843).

В бурные 40-е годы XIX в., в период наивысшего обострения чартистских выступлений, писатель свято верил в возможность переустройства общества путем морального воздействия на буржуазию и перевоспитание ее. Эти убеждения легли в основу «Рождественского хорала». Герой повести Скрудж презирает бедняков, не признает за ними права жить, иметь детей, семью. Под влиянием духов, которые являются Скруджу во сне и показывают его прошлое, настоящее и будущее, он изменяется. Во сне Скрудж видит свое детство и раннюю юность, еще не омраченные жаждой богатства; он увидел и свою собственную смерть, картина которой настолько ужасна, что она производит неизгладимое впечатление. Он просыпается. Из эгоиста и скряги Скрудж превращается в доброго старика, готового помочь людям и чувствует себя счастливым. Имя Скруджа стало нарицательным синонимом эгоизма, жестокости, бездушия. Так, например, «Словарь американского сленга» (M. H. Wessen. Dictionary of American Slang) фиксирует это слово в значении «злой и скупой человек» с пометкой «сленг».

Слово в художественном тексте подчас обретает контекстуальное значение, расходящееся с основным предметно-логическим. К таким случаям относятся различные виды взаимодействия между лексическими значениями и, например, метафора, где это взаимодействие основано на сходстве отдельных признаков или явлений.

В стиле художественной речи часты случаи контекстуальных значений слов. Метафора – средство создания изображения абстрактных понятий. Считается, что метафора является в основном принадлежностью поэтического текста, для прозы она менее характерна.

«Метафоры – есть творчество, творчество – это метафора. Ибо все, что подтекстно – метафорично, все, что лишено подтекста – банально, а значит – не творчество. Слова, которые не просто называют, но озвучивают мысли, нуждающиеся в объемной номинации, проходят через некоторую внутреннюю диффузию, активизируя свой семантический потенциал и – как результат – «взрываются» новым смыслом. Этот процесс всегда можно проследить на страницах большой или просто «качественной литературы» [6, с. 76].

Чаще всего метафора встречается в таких прозаических произведениях, которые в определенном смысле близки к поэзии. Таким произведением, безусловно, является «Рождественский хорал». Это текст лирического звучания, содержащий в сюжете и

обстановке действия элементы фантастики. Даже звучание текста порой приближается к поэтическому: речь ритмична, сочетания звуков мелодичны, встречаются ассонанс и аллитерация.

Сюжет повести носит метафорический характер. Метафора проходит через все произведение и становится одним из главных средств создания образности.

Образ – основное средство художественного обобщения действительности. Функции художественного образа – познавательная, коммуникативная, эстетическая и воспитательная.

Трудно переоценить значение образа для искусства, в частности, для языка художественной литературы. Это связано с природой образности, которая, безусловно, является главной категорией искусства. О ее важности в художественной литературе (в трагедии) писал Аристотель в «Поэтике». В учении философа особое внимание уделяется словесному выражению. Аристотель приходит к выводу, что красота и привлекательность слога зависят от ряда причин и, прежде всего, от правильного выбора слов и умения создавать метафоры. «Метафора (от греч. *Metaphora* – перенос) – троп или механизм речи, состоящий в употреблении слова, обозначающий некоторый класс предметов, явлений и т.п., для характеристики или наименования объекта, входящего в другой класс, либо наименования другого класса объектов, аналогичного данному в каком-либо отношении. В широком смысле термин «метафора» применяется к любым видам употребления слов в непрямом значении» [1, с. 234].

В современной филологии акцент делается на когнитивной и аккумулятивной функциях метафоры, ее роли в познании окружающего мира. Метафора становится ключом к пониманию основ мышления и процессов создания ментальных представлений о мире, укрепив связь с логикой. Мысль о семантической двойственности метафоры принимает разные формы – от относительно простой у Аристотеля до довольно сложной у У. Блэка в монографии «*Metaphor*» [7, с. 153].

Метафора является, таким образом, одним из средств отображения образной действительности. Именно ей принадлежит пальма первенства в создании конкретных образов абстрактных понятий. Метафора имплицитно содержит разные толкования информации, содержащейся в художественном тексте.

Противоречивые и неожиданные соединения понятий в метафоре вызывают в сознании всевозможные образы и ассоциации. Они могут быть различными, но расхождения, как правило, незначительны, поскольку субъективность восприятия ограничивается семантикой лингвистических форм. Если метафора удачна, то она

содержит концептуальную информацию, передает читателю комплекс образов и эмоций, созданных писателем, в частности, Ч. Диккенсом в повести «Рождественский хорал».

Стиль художественной речи, иногда называемый поэтическим языком, прежде всего, характеризуется образностью. Образ, создаваемый различными языковыми средствами, вызывает чувственное восприятие и, тем самым, способствует созданию желаемого стилистического эффекта. Наряду с чисто логическим способом выражения мысли, в котором языковые единицы употребляются в своих предметно-логических значениях, в стиле художественной речи превалирует образный перенос таковых. Образы, созданные метафорой, если они не надуманны и не абстрактны по своему содержанию, всегда точно воспроизводят действительность и поэтому конкретны [4, с. 89].

Поскольку лингвистику интересует лишь языковая сторона метафорического образа, его раскрытие осуществляется путем анализа языковых единиц, их контекстуальных и эмоциональных значений. Важнейшей чертой стиля художественной речи является эмоциональная окраска высказывания. Подбор синонимов, разнообразие и обилие эпитетов, различные формы эмоционального синтаксиса – неотъемлемая черта данного функционального стиля. Обратимся к наиболее выразительному с точки зрения метафорической образности отрывку из повести «Рождественский хорал».

1. Oh! But he was a tight-fisted hand at the grind-stone, Scrooge! 2. – A squeezing, wrenching, grasping, scraping, clutching, covetous old sinner! 3. Hard and sharp as flint? From which no steel had ever struck out a generous fire; secret, and self-contained, and solitary as an oyster. 4. The cold within him froze his old features, nipped his pointed nose, shriveled his cheek, stiffened his gait; made his eyes red, his thin lips blue, and spoke out shrewdly in his grating voice. 5. A frosty rime was on his head, and on his wiry chin. 6. He carried his own low temperature always about with him; he iced his office in the dog-days, and “didn’t thaw it one degree at Christmas” [8, p. 102].

‘Ну и сквалыга же он был, этот Скрудж. Вот уж кто умел выжимать соки, вытягивать жилы, вколачивать в гроб, загребать, захватывать, заграбастывать, вымогать. Умел, умел, старый греховодник! Это был не человек, а камень. Да, он был холоден и тверд, как камень, и еще никому ни разу в жизни не удалось высечь из его каменного сердца хоть искру сострадания. Скрытный, замкнутый, одинокий – он прятался. Как устрица в свою раковину. Душевный холод заморозил изнутри старческие черты его лица, заострил крючковатый нос, сморщил кожу на щеках, сковал походку, заставил посинеть губы и покраснеть глаза, сделал ледяным его скрипучий голос. И даже его щетинистый подбородок, редкие волосы и брови, казалось, заиндевели от мороза. Он всюду вносил с

собой эту ледящую атмосферу. Присутствие Скруджа замораживало его контору в летний зной, и он не позволял ей оттаять ни на полградуса даже на веселых святках’.

Скрудж изображен такой отталкивающей личностью, что кажется, сам создатель этого образа-метафоры не в силах сдержать своего возмущения бездушием, черствостью, эгоизмом и жесткостью плода своей фантазии.

Эмоциональность автора раскрывается языковыми средствами. Междометие “*Oh!*”, которым начинается описание, наличие большого количества эллиптических оборотов, порядок слов демонстрируют высокую степень эмоциональной напряженности, которая как бы не дает возможности строить речь логически последовательно и закончено.

Первое предложение содержит так называемое тавтологическое подлежащее, выраженное как личным местоимением 3 лица единственного числа “*he*”, так и именем собственным “*Scrooge*”. Местоимение расположено в начале предложения, имя собственное – в конце, в результате чего возникает своеобразное обрамление, дающее своего рода заглавие абзацу: “*Scrooge*”.

Настоящий абзац, состоящий из 6 предложений, представляет собой развернутую метафору, тесно переплетенную с сравнением. Обратимся рассмотрению метафорической фразы “*a tight-fisted hand at the grind-stone*”, которая нуждается в пояснении. Английская поговорка “*To keep someone’s nose to the grindstone*” означает «не давать передышки работающему». Цепочка эпитетов (*squeezing, wrenching, grasping, scraping, clutching*), выраженных причастием настоящего времени (Participle I) создают отталкивающий портрет «старого грешника» (“*old sinner*”). “*A tight-fisted hand*” – метонимический перифраз, означающий «скупец».

Поскольку каждый абзац представляет собой типизацию разговорного типа речи – эллипсис наиболее ярко характеризует ее особенности. Второе предложение абзаца не содержит ни подлежащего, ни глагола-связки. Под эллипсисом понимается умышленное опущение какого-либо члена предложения в литературно-письменном стиле речи.

Здесь опущение, хотя и основанное на типическом в разговорной речи, преследует цели осознанного воздействия на читателя. Иными словами, если отсутствие членов предложения в живой разговорной речи не имеет цели воздействия на слушателя, а лишь характеризует либо условия, в которых протекает общение, либо внутреннее состояние говорящего, то в данном случае выступает заранее намеченное и реализованное эмоциональное воздействие на читателя.

3-е предложение построено на стилистическом приеме, известном как развернутое сравнение. Точка с запятой делит его на две части. Во второй части обращает на себя

внимание повтор шипящего звука “s” (“*secret, and self-contained, and solitary as an oyster*”). Цель аллитерации – создание дополнительного эффекта высказывания. Не неся в себе какой-либо смысловой функции, она является лишь средством эмоционального воздействия, своего рода музыкальным сопровождением основной мысли высказывания, выявляющего настроение автора. Выражению последнего также способствует полисиндетон, многократный повтор союза “and”.

4-е предложение – переход от изображения внутреннего мира Скруджа к его внешнему облику. В центре – развернутая метафора, олицетворяющая холод.

Субстантивированное прилагательное поддержано рядом экспрессивных глаголов “froze”, “shrivel”, “stiffen”. Холод трансформирует черты лица (“*made his eyes red, his thin lips blue*”). Четко обозначенное понятие «холод» (“*the cold*”) включает ряд глаголов (“*carried*”, “*iced*”, “*thaw*”) и словосочетаний (“*low temperature*”, “*in the dog-days*”, “*at Christmas*”), создающих ярко очерченное семантическое поле.

Начало 5-го предложения (“*A frosty rime was on his head*”) звучит как приговор Скруджу и выступает в качестве метафорической антитезы нимбу святости. Характер Скруджа постепенно приобретает черты монстра, не подверженного никаким внешним влияниям.

Повесть Ч. Диккенса «Рождественский хорал» – яркий пример создания метафорической образности. Опираясь словом как материальной данностью художественного текста, писатель нагружает его дополнительным смыслом. Таким образом, осуществляется наиболее тесное проникновение лингвистических элементов во внутреннюю структуру художественного произведения, о чем с полным основанием утверждал Стивен Ульман: “With imagery we have arrived at the deepest layer of the stylistic system” [12, p.74].

Метафора способствует возрастанию информативной значимости каждого элемента художественного целого, каждой языковой единицы художественного текста.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Аристотель*. Поэтика. Соч. в 4 т.т., т. 4. – М.: Наука, 1987. – 234 с.
2. *Арутюнова Н. Д.* Метафора и дискурс // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1989. – 278 с.
3. *Домашнев А. Н.* Интерпретация художественного текста. – М.: 1987. – 210 с.
4. *Кассирер Э.* Сила метафоры. Теория метафоры. – М.: Наука, 2000. – 294 с.
5. *Лотман Ю. М.* Структура художественного текста. – М.: Наука, 1977. – 154 с.

6. *Телия В.* Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция // Метафора в языке и тексте. – М.: Наука, 1988. – С. 107.
7. *Black M.* Metaphor. – L., 1900. – P. 153.
8. *Dickens Ch.* A Christmas Carol. – L.: Penguin Books Ltd, 1994. – P. 102.
9. *Enkvist N. E.* Linguistics and style. – L., 1967. – 217 p.
10. *Galperrin.* Stylistics. – М.: Higher School, 1977. – 132 p.
11. *Murry G.* The Problem of Style. – L., 1983. – 217 p.
12. *Ullman St.* Language and Style. – N. Y., 1965. – 184 p.
13. *Wheelright Ph.* Metaphor and Reality. – Indiana University Press, 1962. – 321 p.

Надійшла до редакції 23.02.09

© 2009 С.В. Олейник
(г. Мариуполь)

ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ ВЕРБАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПТОВ ГРУППЫ «ЛИЦО БИОЛОГИЧЕСКОЕ» В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

**ОЛІЙНИК С.В. ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТІВ ГРУПИ
«ОСОБА БІОЛОГІЧНА» В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ**

У статті розглядаються особливості вербалізації концептів групи «Особа біологічна», яка є фрагментом концептосфери «Людина». Аналіз мовного матеріалу свідчить, що ця група концептів є значущою в концептуальній картині світу носіїв англійської мови, а фразеологічні одиниці є важливим засобом об'єктивізації відповідного фрагмента в мовній картині світу.

**ОЛЕЙНИК С.В. ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ ВЕРБАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПТОВ
ГРУППЫ «ЛИЦО БИОЛОГИЧЕСКОЕ» В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ**

В статье рассматриваются особенности вербализации концептов группы «Лицо биологическое», которая является фрагментом концептосферы «Человек». Анализ языкового материала свидетельствует о том, что эта группа концептов характеризуется особой значимостью в концептуальной картине мира носителей английского языка, а фразеологические единицы – важное средство объективации соответствующего фрагмента в языковой картине мира.

**OLEYNIK S.V. VERBALIZATION OF CONCEPTS DENOTING A PERSON'S BIOLOGICAL
CHARACTERISTICS BY MEANS OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN ENGLISH**

The article deals with the peculiarities of verbalization of concepts which denote a person's biological characteristics. The group of concepts under discussion is considered to be an important sector of the conceptual sphere "Person". The semantic space of the concepts in question is realized in the phraseological system by means of the corresponding frame models. The universal frame models representing the meaning of the language units in question have been worked out on the basis of the linguo-cognitive principles. The cognitive mechanisms of value notions nomination in the English linguistic model of the world by means of phraseology have been determined. Axiological ethnocultural dominants have been singled out and the correlations between the structural, semantic types and type of evaluation have been described. A conclusion has been made that phraseological units serve as an important means of verbalizing the corresponding part of the language model of the world.

Ключевые слова: оценочная фразеологическая единица, ценностная картина мира, концепт, фрейм, фразеологическая номинация.

1. Вводные замечания

Фразеологическая номинация является распространенным способом вербализации представлений о разных аспектах жизни языкового сообщества. Фразеологические единицы (далее ФЕ) как знаки культуры объективируют аксиологическую систему концептов, представляющих ценностную картину мира различных языковых сообществ. Оценочные ФЕ (далее ОФЕ) являются важным средством презентации структур знаний об окружающем мире. По типу фразеологической номинации выделяются ОФЕ, оценочное значение которых возникло в результате вторичной, третичной, смешанной и одноэлементной номинаций [5, 6].

Оценка занимает важное место в структуре фразеологического значения. Оценочный блок значения ФЕ раскрывает ценностное отношение говорящего к обозначаемому, и это отношение также опосредовано культурным знанием: оно соотносится с системой ценностей, сложившейся в культуре, и с рациональными, обиходно-бытовыми

установками социума, которые выражаются в стереотипах поведения и социальных клише. Оценочное значение может выражаться по-разному. Оно может формироваться за счет наличия в составе ФЕ слов с отрицательной и положительной коннотацией, закрепленной в их значениях. Оценочное значение также мотивируется эмоциональными ассоциациями, связанными с конкретным компонентом фразеологизма, с определенной ситуацией, положенной в основу единицы, обусловлено наличием в толкованиях различных помет, указывающих на эмотивность значения, стилистические особенности употребления и т.д. Установить наличие оценочной коннотации в структуре ФЕ можно также путем анализа ее этимологии.

Когнитивный подход к описанию значения оценочных ФЕ с культурным компонентом позволяет интерпретировать механизм соотнесения в процессе речемыслительной деятельности системы языковых значений с системой фоновых знаний, являющихся необходимым условием правильного восприятия и употребления исследуемого языкового материала.

Материалом исследования послужили полученные методом сплошной выборки 2131 ОФЕ с опорным компонентом – именем существительным. Корпус ОФЕ определялся по Англо-русскому фразеологическому словарю А.В. Кунина [БАРФС] с проверкой по наиболее авторитетным фразеологическим, толковым, лингвострановедческим, этимологическим и энциклопедическим словарям английского языка.

В данном исследовании концепт понимается как многомерное ментальное образование, в составе которого выделяются образно-перцептивная, понятийная и ценностная стороны [4, с. 29] и который характеризуется этнокультурной отмеченностью и этноспецифичностью [2, 3]. Критерием ценности понятия, выражаемого ФЕ, является социальная оценка явления, описываемого одноименным сочетанием слов, сложившаяся в данном языковом коллективе. Эта оценка является заранее запрограммированной, должна быть одинаковой у всех носителей языка и присутствует уже на уровне прототипа ФЕ.

В данном исследовании основанием для выделения концептов послужили отдельные принципы классификации лексических единиц А.А. Уфимцевой [7], М.А. Федотовой [8] и ряда других лингвистов. В результате анализа фактического материала была выделена концептосфера ЧЕЛОВЕК. В структуре концептосферы ЧЕЛОВЕК были определены группы концептов, находящиеся в иерархических отношениях и характеризующие человека по разным аспектам, в частности, биологическому, социальному, эмоциональному (*May Queen* ‘‘королева мая’’, красивая девушка’, *a fair-weather friend* ‘ненадежный друг’, *Jack Sprat* ‘уст. диал. карлик’, *a pretty-pretty face* ‘кукольное смазливое

личико’). В отдельную группу выделены концепты восприятия и смешанные концепты, в которых пересекаются перечисленные выше признаки. Другой важной концептосферой является ОКРУЖЕНИЕ ЧЕЛОВЕКА. В ее состав входят концепты, обозначающие географическое, рукотворное, культурное и социальное окружение (*the food of the gods* ‘пища богов, амброзия, нектар’, *Dutch treat* ‘угощение, оплаченное каждым участником’, *Auld Reekie* “старая коптилка” (шутливое название г. Эдинбурга), *yellow rag* ‘бульварная газета’, *husband’s tea* ‘очень слабый чай’).

Целью статьи является описание особенностей представления в языковой картине мира того фрагмента концептосферы ЧЕЛОВЕК, который ассоциируется с человеком как с лицом биологическим. Эта группа концептов вербализуется 219 оценочными фразеологическими единицами (далее ОФЕ), что составляет 13% от ОФЕ концептосферы ЧЕЛОВЕК или 10% от общего количества ОФЕ с опорным компонентом именем существительным. Количественная характеристика представлена в табл. 1.

Таблица 1. Количественная характеристика группы концептов «Лицо биологическое» в английском языке

Наименование концепта	Кол-во единиц	%
ВНЕШНОСТЬ	70	32
СПОСОБНОСТИ	65	30
ВОЗРАСТ	28	13
СМЕРТЬ	25	11
ЖИЗНЬ	16	7
БОЛЕЗНЬ	8	4
НАЦИОНАЛЬНОСТЬ	7	3
Всего	219	100

2. Концепт ВНЕШНОСТЬ

Как свидетельствуют данные табл. 1, наиболее репрезентативным в количественном отношении является концепт ВНЕШНОСТЬ. Данный концепт вербализуется 70 ФЕ, в основном они являются моносемантами, например: *May Queen* “королева мая”, красивая девушка’, *Jack Sprat* ‘уст. диал. карлик’, *a pretty-pretty face* ‘кукольное смазливое личико’, *fell of hair* ‘нечесанные волосы, космы’, *a bag of bones* ‘истощенный, изможденный человек, “скелет”, кожа да кости’, *an ugly duckling* “гадкий утенок”.

На основе анализа словарных дефиниций были выявлены следующие аспекты значения имени концепта. Словари английского языка насчитывают 10 значений слова *appearance*, сводимых к наличию следующих признаков:

1) the action of coming into view or becoming visible or evident; 2) the action of appearing formally at any proceedings; 3) the action or state of seeming or appearing to be (to the eyes or mind; semblance); 4) likelihood, probability, viewpoint, opinion; 5) state or form as perceived; look, aspect; 6) outward show or aspect; 7) something which appears; a phenomenon; an apparition; 8) a gathering of people; an attendance; 9) a conspicuous display; show; 10) the action or an instance of coming before the world or the public in any way; being present, participating; 11) visible occurrence; a manifestation [NSOED].

Материал исследования показывает, что в процессе фразеологической вербализации данного концепта в основном актуализируются признаки 4 значения имени концепта. Следует отметить, что по данным словарей слово *appearance* появилось в позднем среднеанглийском языке в результате заимствования старофранцузского *aparance, -ence* (соврем. *apparence*), которое, в свою очередь, было заимствовано из латыни (*apparent-* от *apparere*)

Смысловые репрезентации данного концепта достаточно разнообразны. Анализ эмпирического материала позволил определить набор понятий, ассоциирующихся с данным концептом, а именно, внешний вид в целом, части тела (особенно частотными являются номинации лица, глаз, взгляда), рост, волосы, вес, одежда, сексуальная привлекательность.

Языковое обозначение концепта ВНЕШНОСТЬ может быть представлено в виде фрейма, который формируется за счет понятий, ассоциирующихся с данным концептом. Итак, в исследуемом фрейме можно выделить следующие слоты: НЕКТО/НЕЧТО ИМЕЕТ ТАКОЙ ВНЕШНИЙ ВИД, РОСТ, ВЕС, ТЕЛО, ОДЕЖДУ.

Слот ТАКОЙ вербализует оценочную сему ХОРОШИЙ / ПЛОХОЙ. 60% ОФЕ, репрезентирующих данный концепт, являются негативно оценочными. Положительная оценка зафиксирована в номинациях слота ВНЕШНИЙ ВИД и связана, в основном, с семантическим признаком “красота” (*a dolly bird* ‘жарг. хорошенькая, нарядная девушка, “куколка”, *the belle of the ball* ‘красавица’, *a rose between two thorns* ‘красивая женщина, сидящая между двумя мужчинами’). Слот ВНЕШНИЙ ВИД связан с реализацией сем “узнаваемый”, “неузнаваемый” (*out of all knowledge* ‘до неузнаваемости’), но и “сходство”, “несходство” (*the living image of smb* ‘точная копия, живой портрет к-л., похож как две капли воды’, *a dead ringer for smb. or smth* ‘точная копия’), “красивый”, “некрасивый” (*beauty and the beast* “красавица и чудовище”, т.е. интересная женщина и некрасивый мужчина’, *beau ideal* ‘идеал, совершенство, идеальная красота’, *a freak of nature* ‘урод, уродец’, *a glamour face* ‘красотка’). Смысловое содержание слота РОСТ является

интегральным в ОФЕ *a long drink of water* ‘амер. разг. человек высокого роста, “каланча”’, *Jack Sprat* ‘уст. диал. карлик’, *a giant among pygmies* ‘великан среди пигмеев’ и др. Слот ВЕС объективирует семы “худой”, “толстый”, например, *a bag of bones* ‘истощенный, изможденный человек, “скелет”, “кожа да кости”’, *a slip of a boy (girl)* ‘худышка, тростиночка (о мальчике или девочке)’, *a Norfolk dumpling* ‘редк. толстяк (о жителе графства Норфолк)’. Смысловое содержание концепта ВНЕШНОСТЬ также формируется фразеологическими единицами с ядерным семантическим признаком “тело и его части”, причем, как показывают примеры, актуализируются, в основном такие части тела, как лицо (*like a full moon* ‘круглое как луна лицо’, *a poker face* ‘бесстрастное, ничего не выражающее “каменное лицо”, “маска”’, *a wooden Indian* ‘человек с непроницаемым лицом’), глаза, губы (*ripe lips* ‘сочные, свежие, пухлые, полные губы’, *Cupid’s bow* ‘губы, изогнутые, как лук; губки бантиком’), щеки (*lantern jaws* ‘впалые щеки; худое лицо’), нос (*a handle of face* “украшение лица”, нос’), уши (*cauliflower ear* ‘мед. изуродованная ушная раковина (у боксеров)’), голова (*thinking mug* ‘жарг. башка’), грудь (*a sweater girl* ‘амер. разг. девушка с пышным бюстом’), ягодицы (*the seat of honour* ‘шутл. мягкое место; зад’). Количественный анализ показал, что номинации такой части тела, как глаза, а также взгляда (15% от общего количества ОФЕ, вербализующих данный концепт) играют важную роль в восприятии и вербализации концепта ВНЕШНОСТЬ, например: *goo-goo eyes* ‘жарг. влюбленные взгляды’, *a stony stare* ‘каменный, тяжелый, неподвижный взгляд’, *the fishy eye* ‘тусклый, безжизненный взгляд’, *eyes like gimlets* ‘глаза-буравчики, пронзительный или пыльный взгляд’. Сема “волосы” актуализируется в таких фразеологических номинациях, как *fell of hair* ‘нечесанные волосы, космы’, *a bush of hair* ‘густые волосы, копна волос’, *Judas hair* ‘рыжие волосы’.

Достаточно репрезентативным является слот ОДЕЖДА (10% от общего количества ОФЕ, объективирующих данный концепт), причем актуализируются признаки “отсутствие одежды” (*in one’s skin* ‘нагишом, в чем мать родила’, *in one’s pelt* ‘в чем мать родила’), “одетый безвкусно” (*Flash Harry* ‘безвкусно одетый бахвал’)

На периферии концепта находятся номинации по признаку “сексуальной привлекательности” (*a (red) hot tam(m)a* ‘жарг. знойная женщина, “секс-бомба”’, *sex appeal* ‘сексуальная привлекательность (особ женщины)’), других деталей внешности, например, *Newgate frill* ‘уст. бакенбарды и борода, обрамляющие лицо; “шкиперская” бородка’.

Концепт ВНЕШНОСТЬ пересекается с рядом других концептов, например, в слоте ВНЕШНИЙ ВИД – с концептом ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ (*like a duck in a thunderstorm* ‘с растерянным видом, с жалким, несчастным видом’), в слоте ТЕЛО – с

концептами ЛЮБОВЬ (*goo-goo eyes* ‘жарг. влюбленные взгляды’), ФИЗИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ (*muscles of steel* ‘стальные мускулы’), ПОВЕДЕНИЕ (*Flash Harry* ‘безвкусно одетый бахвал (обыкн. о невоспитанных людях)’).

У 19 ОФЕ, что составляет 17% от общего количества ОФЕ, вербализующих данный концепт, семантика осложнена наличием национально-культурного компонента, например: *Jack Sprat* ‘уст. диал. карлик’, *Billy Bunter* ‘прожорливый, толстый, неуклюжий подросток (по имени школьника из рассказов Ф. Ричардса)’, *Flash Harry* ‘безвкусно одетый бахвал (обыкн. о невоспитанных людях)’, *a Norfolk dumpling* ‘редк. толстяк (о жителе графства Норфолк)’ и др. Интернациональными являются 5 ОФЕ (7%), например: *Cupid’s bow* ‘губы, изогнутые, как лук; губки бантиком’), *Judas hair* ‘рыжие волосы’, *a giant among pygmies* ‘великан среди пигмеев’ и др.

В дефинициях 17 единиц (24% ОФЕ) отмечено наличие помет жарг., шутл., мед., уст.: *thinking mug* ‘жарг. башка’, *the seat of honour* ‘шутл. мягкое место, зад’, *a handle of face* ‘шутл. “украшение лица”, нос’, *cauliflower ear* ‘мед. изуродованная ушная раковина (у боксеров)’.

Происхождение ряда ОФЕ, объективирующих концепт ВНЕШНОСТЬ, связано с литературными источниками (*a triton among the minnows* ‘великан среди пигмеев’ – шекспиризм, *Jack Sprat* ‘уст. диал. карлик’ – из детского стихотворения, *Billy Bunter* ‘прожорливый, толстый, неуклюжий подросток’ – по имени школьника из рассказов Ф. Ричардса, *an ugly duckling* “гадкий утенок” – из произведения Андерсена), историческими фактами (*Newgate frill (fringe)* ‘уст. бакенбарды и борода, обрамляющие лицо, “шкиперская борода” – шутливый намек на петлю, надетую на приговоренного к повешению, *Newgate* – бывшее название старинной тюрьмы в Лондоне, ставшее нарицательным), медицинской терминологией (пример см. выше).

3. Концепт СПОСОБНОСТИ

Анализируемый концепт вербализуется 65 ОФЕ, что составляет 30% от общего количества единиц группы концептов “Лицо биологическое”. Большинство ОФЕ, которые репрезентируют концепт СПОСОБНОСТИ, являются моносемантами (58 единиц), например: *dumb bunny* ‘амер. жарг. дурачок, дурочка’, *clever Dick* ‘ирон. умница’, *a crack hand at something* ‘мастер своего дела, золотые руки’, *a bad hand at something* ‘неумелый неопытный в ч-л., неспособный к ч-л.’ и др. Анализ словарных дефиниций имени концепта позволяет составить первичный список понятий, ассоциирующихся с ним: *ability, capability, aptitude, talent, faculty*. Основные признаки имени концепта таковы: 1) *an innate capability*; 2) *natural or acquired facility in a specific activity*; 3) *physical, mental,*

financial, or legal power to perform.

Интересующие нас значения имени концепта были заимствованы в период позднего среднеанглийского языка, а также в конце 16 – начале 17 вв. от старофранцузской формы *ablete*, которая, в свою очередь, пришла из латыни (*habilitas*).

Языковое обозначение концепта может быть представлено в виде фреймов, которые формируются за счет понятий, ассоциирующихся с концептом: НЕКТО ИМЕЕТ ТАКИЕ ВРОЖДЕННЫЕ / ПРИОБРЕТЕННЫЕ ФИЗИЧЕСКИЕ / УМСТВЕННЫЕ СПОСОБНОСТИ или ТАКИЕ ВРОЖДЕННЫЕ / ПРИОБРЕТЕННЫЕ ФИЗИЧЕСКИЕ / УМСТВЕННЫЕ СПОСОБНОСТИ СУЩЕСТВУЮТ.

Слот ТАКОЙ/ТАКИЕ в фрейме данного концепта представлен преимущественно положительно окрашенными ОФЕ (54% от общего количества единиц, объективирующих данный концепт). В основном положительно оценочными являются ФЕ, вербализующие такие семы, как “мастерство”, “одаренность”, “мудрость”, “наблюдательность”.

Как показал эмпирический материал, наибольшее количество ОФЕ (35%), вербализующих рассматриваемый концепт, актуализируют слот УМСТВЕННЫЕ СПОСОБНОСТИ, т.е. семантические признаки “ум”, “глупость”, например, *balmy on the crumpet* ‘жарг. презрит. спятивший, рехнувшийся, выживший из ума, полоумный’, *thick skull* ‘тупая башка, медный лоб’, *a clear head* ‘светлая голова, ясный ум’, *a walking encyclopaedia* ‘шутл. “ходячая энциклопедия”, эрудированный человек’. Следует отметить, что данный слот представлен преимущественно отрицательно оценочными единицами. В ряде примеров семантика ОФЕ осложнена наличием семы пола: *dumb Dora* ‘глупая девочка, дурочка’, *dumb bunny* ‘амер. жарг. дурачок, дурочка’. ОФЕ также номинируют ряд признаков, связанных со слотами ВРОЖДЕННЫЕ ФИЗИЧЕСКИЕ СПОСОБНОСТИ: *camera eye* ‘хорошая зрительная память, фотографическая память’, *felicity of phrase* ‘мастерство речи’, *the gift of the gab* ‘бойкость речи, дар красноречия, язык хорошо подвешен’, *an eagle eye* ‘зоркий орлиный глаз’, *a straight eye* ‘верный глаз, хороший глазомер’, *a throat of brass* ‘громкий или грубый голос’, *stentorian voice* ‘громовой голос’, *good lungs* ‘сильный голос’. Как показывают примеры, семы “голос” и “зрение” являются частотными в материале выборки, а, следовательно, весьма значимой в языковой картине мира носителей английского языка. Сема “мастерство” актуализируется у 17% ОФЕ, что также свидетельствует о важности соответствующего фрагмента картины мира в языковом сознании: *a light hand* ‘ловкость, сноровка’, *butter fingers* ‘человек, у которого из рук все валится, руки-крюки; дырявые руки’, *Jack of all trades* ‘за все братья и толком ничего не уметь’. На периферии концепта находятся семы “одаренность”,

“наблюдательность”, представленные положительно оценочными фразеологическими номинациями (*an infant phenomenon* ‘чудо-ребенок, вундеркинд’, *of great promise* ‘многообещающий, подающий большой надежды’, *a man of parts* ‘способный, талантливый человек’, *a full team* ‘исключительно яркий, одаренный человек’, *a keen eye* ‘острый взгляд, наблюдательность’).

Некоторые ОФЕ характеризуются наличием национально-культурной окрашенности и являются собственно национальными, например: *Tom fool* ‘дурак, болван’, *Joe Bloggs* ‘заурядный, обычный человек; средний американец’, *Jack of all trades* ‘человек, который берется за все и толком ничего не умеет’, *a plucked pigeon* ‘жарг. обманутый простака’. ОФЕ *a plucked pigeon* образована от выражения *to pluck a pigeon* ‘обобрать, “остричь простака”, ободрать как липку’ и имеет ярко выраженную отрицательную коннотацию. Понять значение данного выражения можно, опираясь на фоновые знания. В данном случае фоновая информация содержит указание на стереотип, существующий в Соединенном королевстве и связанный с жителями северной Англии, которые дрессируют голубей и устраивают соревнования, чтобы увидеть, чей голубь первым вернется домой. В целом отношение к голубям в Великобритании отрицательное, поскольку эти птицы живут большими стаями в городах и ассоциируются с грязью и беспорядком [LDELС] (ср. рус. *голубь мира*). Интернациональные ФЕ, вербализующие данный концепт, широко известны, например, *the Midas touch* ‘“прикосновение Мидаса”, превращение в золото’, *Solomon’s wisdom* ‘мудрость Соломона’, поскольку этимология таких единиц связана с Библией, мифологией. Среди других источников ОФЕ, представляющих данный концепт, шекспиризм *Cordelia’s gift* ‘редк. тихий, нежный женский голос [подобный голосу Корделии – героини трагедии Шекспира “Король Лир”]’, ФЕ, связанные с традициями, обычаями, представлениями, спортом, например, *common sense* ‘здравый смысл’ (по средневековому представлению это то общее, что свойственно всем пяти чувствам), *one’s long (strong) suit* ‘сильная сторона человека’ (образное значение ФЕ связано с игрой в карты, где словосочетание обозначает “сильную масть”) или *a master of fence* ‘искусный спорщик’ (букв. фехтовальщик).

Толкования 30% ОФЕ, объективирующих данный концепт, маркированы различными пометами: *жарг.*, *разг.*, *шутл.*, *ирон.*, *презрит.*, *спорт.*, *амер.* и др. Это свидетельствует о тесной взаимосвязи оценочного компонента коннотации с другими ее компонентами, в частности, эмоциональным, стилистическим, например: *a gin-and-fog voice* ‘разг. хриплый, пропитой голос’, *a walking dictionary* ‘шутл. ходячий словарь’, *a clever dog* ‘разг.-фам. умница, ловкий малый’ и др.

4. Концепт ВОЗРАСТ

Концепт ВОЗРАСТ вербализується 28 ОФЕ (13% від загального числа ОФЕ групи концептів “Лицо біологічне”), які є моносемантами. Ім'я концепта є заїмством з старофранцузького, яке вошло в англійську мову в середньоанглійський період. Об'єм значення імені цього концепта включає вказівку на два його аспекти – період існування (*a period of existence*) і період часу (*a period of time*). Аналіз емпіричного матеріалу показує, що в мовній картині світу ОФЕ даного концепта об'єктивують той аспект, який пов'язаний з періодом існування. Таким чином, передбачено, що для імені даного концепта релевантні такі значення: Age – I. 1. A period of existence. 2. The length of past life or of existence; the ordinary duration of life. 3. The duration of life which naturally or conventionally qualifies for something; especially the duration of life which ordinary brings maturity, or which by custom or law is fixed as such. 4. A period or stage of life, esp. the latter part of life; old age. 5. The effects of age; senility; maturity (of things) [NSOED].

The American Heritage Dictionary [AHD] акцентує такі значення слова *age*: 1. The period of time during which someone or something exists. 2. A lifetime. 3. The time in life when a person becomes qualified to assume certain civil and personal rights and responsibilities, usually at eighteen or twenty-one years. 4. A period of life denoted as differing from other periods; stage. 5. The latter portion of life; the state of being old [AHD].

Синонімічний ряд імені концепта складають мовні одиниці, в значенні яких актуалізуються семами “a long time” (*eternity, eon*), “old age” (*agedness, elderliness, senesce, years*) [RET].

Фрейм концепта має наступний вигляд: НЕКТО ТАКОГО ВОЗРАСТА СУЩЕСТВУЄ або ТАКОЇ ВОЗРАСТ СУЩЕСТВУЄ.

Як показав аналіз емпіричного матеріалу, ОФЕ даного концепта представляють собою номінації особи з інтегральними семами “возраст” (11 одиниць) і “період життя” (17 одиниць), наприклад: *a bread and butter miss* ‘шутл. школьниця, дівочка школьного віку’, *old geezer* ‘разг. пренебр. старикашка, старий хрыч; старушенція’, *in the prime of life* ‘в расцвете сил’ і др. Сема “період” є більш ядерною порівняно з семою “возраст” в даному концепті. Аналіз семантики концепта дозволив зробити ряд цікавих спостережень. З однієї сторони, помітна тенденція до переважання номінацій з семами “юний”, “молодість” (19 ОФЕ). Відповідно, слот ТАКОЇ в фреймі даного концепта представлений переважно позитивно окрашеними ОФЕ (64% від загального числа одиниць, об'єктивують даний концепт): *the new*

arrival ‘разг. новорожденный’, *a little man* ‘шутл. “маленький мужчина” (о мальчике)’, *on the right (sunny) side of the thirty (forty etc)* ‘моложе тридцати, сорока; под тридцать, сорок и т.д.’, *a green old age* ‘счастливая, бодрая старость’. С другой стороны, в номинациях лица по возрасту преобладает отрицательная оценка (сема “старость”): *long in the tooth* ‘разг. старый, песок сыплется’, *old bloke (buffer, card, codger)* ‘разг. пренебр. старикашка, старый хрыч’. В ряде ОФЕ архисема “возраст” связана с семой “пол”: *a young shaver* ‘разг. юнец, паренек’, *old duck* ‘австрал. разг. старушка’. Изложенные выше наблюдения над языковым материалом свидетельствуют о пересечении концепта ВОЗРАСТ с концептом ВРЕМЯ.

Фразеологическое значение некоторых единиц, вербализующих данный концепт, осложнено наличием национально-культурного компонента, например, в шекспиризмах *the salt of youth* ‘юношеский задор, пыл юности’, *one’s salad days* ‘юные годы, пора неопытности, молодо-зелено’.

Cleopatra. *My salad days. When I was green in judgement...* (W. Shakespeare. ‘Antony and Cleopatra, act I, sc. 5’) ‘Клеопатра. Тогда была девчонкой я неопытной, незрелой’ (перевод М. Донского).

Декодирование фразеологического значения в некоторых случаях опирается на разные сферы знания. В частности, правильно понять ОФЕ *long in the tooth* ‘разг. старый, песок сыплется’ можно, опираясь на информацию о том, что длинные зубы у лошади – это признак старости. В результате метафорического переноса, основанного на сходстве внешнего вида, появляется переосмысленное значение – номинация человека по признаку возраста.

Во фразеографических дефинициях 9 ОФЕ данного концепта зафиксированы пометы коннотативного характера (*разг.* – стилистическая коннотация, *шутл.*, *пренебр.* – эмоциональная коннотация) и пометы, указывающие на территориальный вариант (*амер.*, *австрал.*). Например: *between grass and hay* ‘амер. в юношеском возрасте’, *old bloke* ‘разг., пренебр. старикашка, старый хрыч’ и др. Данные примеры свидетельствуют о тесной связи оценки с другими типами коннотации.

5. Концепты ЖИЗНЬ, СМЕРТЬ, БОЛЕЗНЬ, НАЦИОНАЛЬНОСТЬ

В группу концептов “Лицо биологическое” также вошли концепты ЖИЗНЬ (вербализуется 16 ОФЕ, что составляет 7% от общего количества ОФЕ данной группы концептов), СМЕРТЬ (объективируется 25 ОФЕ или 11%), БОЛЕЗНЬ (представлен 8 ОФЕ или 4%), НАЦИОНАЛЬНОСТЬ (вербализуется 7 ОФЕ или 3%).

Количественный анализ показал, что в вербализации концепта ЖИЗНЬ участвует практически в два раза меньше ОФЕ, чем в репрезентации концепта СМЕРТЬ (см. табл. 1). Следует отметить, что эти данные совпадают с данными, полученными О.Л. Бессоновой в

ходе исследования особенностей оценочного тезауруса английского языка [1]. Так, согласно данным О.Л. Бессоновой, в вербализации концепта ЖИЗНЬ участвуют 62 оценочных лексемы, а концепт СМЕРТЬ объективируется 102 единицами, в значении которых зафиксирована оценка [6]. Имя концепта ЖИЗНЬ характеризуется таким объемом значения: 1) the state of being alive; 2) the condition of existence, esp. of human being; 3) existence as a set of widely different experiences; 4) a way of living; social relations; 5) the period between birth and death; 6) personal condition of being alive [LLCE].

Этимологически имя концепта является словом общегерманского происхождения (Old English *līf* corresponds to Old Frisian, Old Saxon *līf*, Old High German *līb*, Old Norse *líf*) [NSOED]. Синонимический ряд имени концепта включает слова *term*, *existence*, *duration*, *lifetime* [RET].

Фрейм концепта ЖИЗНЬ – НЕКТО СУЩЕСТВУЕТ ТАК (ХОРОШО / ПЛОХО) – подчеркивает его смешанный оценочный характер, что проявляется в лексическом наполнении слота ТАК: *a bed of down* ‘безмятежное существование; райская жизнь, не житье, а масленица’, *a dog’s life* ‘собачья жизнь’, *a bed of roses* ‘“ложе из роз”, путь, устланный розами; безмятежная жизнь, не жизнь, а рай’. Как показывают примеры, слот ТАК вербализуется как положительно, так и отрицательно оценочными лексемами. В толкованиях большинства ОФЕ, ассоциирующихся с данным концептом прямо или имплицитно присутствует сема “период”, что подчеркивает связь с синонимическим рядом, в котором имя концепта является доминантой. Также в ряде ОФЕ отмечены семы “выживание” (*the survival of the fittest* ‘биол. выживание наиболее приспособленных, естественный отбор’, *a cat with nine lives* ‘живучий человек, живуч как кошка’), “оживление, отсутствие смерти” (*the kiss of life* ‘“поцелуй жизни”, оживление, возвращение к жизни’, *a stirring of the dry bones* ‘проявление жизни там, где все казалось мертвым’), “достаток” (*in the lap of luxury* ‘в роскоши’, *the life of Riley* ‘амер. жарг. легкая, обеспеченная жизнь’). Номинации, ассоциирующиеся с концептом ЖИЗНЬ, пересекаются с семантикой концептов ПИЩА, ДЕНЬГИ, ФИЗИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ, ПОВЕДЕНИЕ, ЛЕГКИЙ / ТРУДНЫЙ.

Источниками ОФЕ данного концепта являются Библия (*the breath of (one’s) nostrils* ‘жизненная необходимость, что-то нужное человеку как воздух, смысл жизни’ – [Genesis II, 7, VII, 22]), мифы (*the fatal thread, the thread of life* ‘нить жизни’), литературные произведения (*a vale of tears and misery* ‘“юдоль скорби и слез”, бранный мир’ – life with all its difficulties ‘жизнь со всеми ее трудностями’ – выражение создано английским поэтом Т. Флетманом (1637-1688): *Better thou mayest, but worse thou canst not be than in this*

vale of tears and misery). Необходимо подчеркнуть, что ОФЕ-библеизмы, мифологизмы носят интернациональный характер, а литературное происхождение ОФЕ придает им национально-специфический характер. В основном все рассматриваемые единицы данного концепта являются образными метафорическими переосмыслениями, их дефиниции практически не содержат помет. Исключение составляют упомянутый выше пример *a vale of tears*, маркированный в словаре идиом пометами *popr.*, *humor.* и *книжн.* в переводном, и *the life of Riley* ‘легкая, обеспеченная жизнь’, маркированный пометами *амер.* и *жарг.* Слово *Riley* является возможным искажением *Reilly* – имени, которое встречалось в песнях начала XX века, например, ‘The Best of the House is None Too Good for Reilly’.

Имя концепта СМЕРТЬ характеризуется следующим объемом значений: 1) the end of life; the time or manner of dying; 2) the cause or occasion of loss of life; 3) the state of being dead [LLCE]. Слово *death* – общегерманского происхождения (Old English *dēap* = Old Frisian *dāth*, Old Saxon *dōþ* (Dutch *dood*), Old High German *tōd* (German *Tod*), Old Norse *dauðr*, Gothic *daupus*). Синонимы имени – *passing*, *demise*, *dissolution*, *extinction*, *decease*, *quietus* [NSOED].

Негативный характер концепта отражен во фрейме НЕКТО НЕ СУЩЕСТВУЕТ, который эксплицирует семантику ОФЕ. Среди ОФЕ доминируют номинации смерти (56% от общего количества единиц, объективирующий данный концепт): *waters of forgetfulness* ‘Лета, забвение, смерть’, *the great leveler* “‘великий уравниватель” (о смерти)’, *one’s last rest* “‘последнее успокоение”, смерть’, *the great (or grim) reaper* ‘старуха с косой, смерть’, *the fatal shears* ‘смерть’. Данные примеры свидетельствуют о том, что фразеологический фонд английского языка активно реагирует на стремление языкового сообщества, с одной стороны, деликатно назвать такое специфическое событие (например, эвфемизм *the Great Stillness* ‘эвф. “великое безмолвие”, смерть’), а, с другой стороны, назвать его экспрессивно и образно. В семантике концепта также актуализируются семы “причина” (*a nail in its coffin* ‘что-либо, ускоряющее смерть, гибель’), “степень” (*to death* ‘смертельно, до смерти, до невозможности’, *to the death* ‘смертельно; до последней капли крови, до последнего издыхания; до конца’). В ряде примеров отмечен доминирующий характер семы “оценка” (*a dog’s death* ‘собачья смерть, позорная смерть’, *the great sacrifice* ‘смерть в бою за родину’). Несмотря на общий отрицательный семантический фон концепта иногда понятие, лежащее в основе ассоциаций, связано с положительным восприятием (*a happy dispatch* ‘избавление, конец страданий (о смерти сильно страдавшего человека)’, *happy release* ‘избавление от страданий (о смерти)’).

Как отмечалось выше, ОФЕ данного концепта характеризуются высокой степенью метафоричности, чему способствуют процессы переосмысления, лежащие в основе этих номинаций. Так, ОФЕ *the Great Divide* ‘смерть’ является переосмыслением одноименного названия Скалистых гор. В дефиниции зафиксированы пометы *амер.* и *разг.*, которые неоднократно отмечены в толкованиях единиц данного концепта. ОФЕ-библейзмы сопровождаются пометой *книжн.*: *the king of terrors* “‘царь ужасов”, смерть’, *the valley of the shadow* “‘долина смертной тени”, гибель, смерть; грань между жизнью и смертью’.

Судя по количественным характеристикам концепты БОЛЕЗНЬ и НАЦИОНАЛЬНОСТЬ находятся на периферии группы концептов “Лицо биологическое”. В целом основные характеристики ОФЕ данных концептов соответствуют отмеченным выше тенденциям. Следует лишь акцентировать тот факт, что ОФЕ, репрезентирующие концепт БОЛЕЗНЬ, являются преимущественно названиями различных заболеваний. Их толкования сопровождаются различными пометами: *книжн.*, *австрал.*, *жарг.*, *мед.* (*dog's disease* ‘австрал., жарг. грипп’, *the white scourge* ‘книжн. “туберкулез”’). ОФЕ-этнономинации характеризуются тем, что все они структурно являются именами собственными: *brother Jonathan* ‘1. янки (прозвище американцев); 2. типичный американец’, *John Bull* ‘Джон Буль, насмешливое прозвище англичан’, *Aunt Jane* ‘амер., жарг. “тетушка Джейн” (прозвище негритянок-богомолок)’.

Анализ языкового материала показал, что данная группа концептов является значимой в концептуальной картине мира носителей английского языка, а оценочные фразеологические единицы – важное средство объективации этого фрагмента в языковой картине мира.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Бессонова О.Л.* Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивно-гендерні аспекти. – Донецьк: ДонНУ, 2002. – 365 с.
2. *Воркачев С.Г.* Методологические основания лингвоконцептологии // Теоретическая и прикладная лингвистика. – Вып. 3: Основы метакоммуникативной деятельности. – Воронеж, 2002. – С. 79 – 95.
3. *Воркачев С.Г.* Лингвоконцептология и межкультурная коммуникация: истоки и цели // Филологические науки. – 2005. – Вып. 4. – С. 76 – 83.
4. *Иная ментальность* / В.И. Карасик, О.Г. Прохвачева, Я.В. Зубкова, Э.В. Грабарова. – М.: Гнозис, 2005. – 352 с.

5. Кунин А.В. О фразеологической номинации // Фразеологическая семантика (германские и романские языки): Сб. науч. тр. МГПИИЯ им. М. Тореза. – Вып. 211. – М., 1983. – С. 88-101.

6. Кунин А.В. Курс фразеологии английского языка. – 2-е изд. М.: Высшая школа Дубна, Изд. центр “Феникс”, 1996. – 381 с.

7. Уфимцева А.А. Лексическое значение: принцип семиологического описания. – М.: Наука, 1986. – 239 с.

8. Федотова М.А. Мовна особистість у чужому лінгвокультурологічному просторі (на матеріалі англословної прози ХХ – ХХІ ст.): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. – Одеса, 2006. – 20 с.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ

9. *Большой англо-русский фразеологический словарь*: Около 20 000 фразеологических единиц / А.В. Кунин. – 5-е изд., исправл. – М.: Живой язык, 1998. – 944 с. [БАРФС]

10. *The American Heritage Dictionary* / Microsoft Bookshelf CD-ROM reference library. – Wearnnes, 1993. [AHD]

11. *Longman Dictionary of English Language and Culture*. – Addison Wesley Longman, 1998. – 1568 p. [LDELС]

12. *Longman Lexicon of Contemporary English*. Ed. by T.McArthur. – Longman Group Limited, 1998. – 913 p. [LLCE]

13. *The New Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles*. Fifth edition. – Oxford University Press, 2002. – 3751 p. [NSOED]

14. *Roget's II Electronic Thesaurus* / Microsoft Bookshelf CD-ROM reference library. – Wearnnes, 1993. [RET]

Надійшла до редакції 24.02.09

ТИПОЛОГІЧНІ ТА ЗІСТАВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

© 2009 Ш.Р.Басыров
(г. Донецьк)

КАТЕГОРИЯ ЖИЗНИ И СМЕРТИ В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ (НА МАТЕРИАЛЕ ПАРЕМИЙ И КРЫЛАТЫХ ВЫРАЖЕНИЙ)

БАСИРОВ Ш.Р. КАТЕГОРИЯ ЖИТТЯ І СМЕРТІ У РІЗНОСТРУКТУРНИХ МОВАХ (НА МАТЕРІАЛІ ПАРЕМІЙ ТА КРИЛАТИХ ВИСЛОВІВ)

У статті досліджуються ключові категорії кожної лінгвокультури - життя і смерть. Співіснування даних протилежних категорій у межах спільної бінарної опозиції знаходить специфічне втілення в мовній картині кожного соціуму. На багатому паремійному матеріалі, який охоплює 21 мову, і на базі крилатих виразів із німецької мови у досліджуваних категоріях встановлюються головні та взаємопов'язані вектори, визначаються функції, що їх супроводжують, а також виявляються типові (універсальні) когнітеми.

БАСЫРОВ Ш.Р. КАТЕГОРИЯ ЖИЗНИ И СМЕРТИ В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ (НА МАТЕРИАЛЕ ПАРЕМИЙ И КРЫЛАТЫХ ВЫРАЖЕНИЙ)

В статье исследуются ключевые категории каждой лингвокультуры – жизнь и смерть. Сосуществование данных противоположных категорий в рамках единой бинарной оппозиции находит специфическое воплощение в языковой картине каждого социума. На богатом паремийном материале, который охватывает 21 язык, и на базе крылатых выражений немецкого языка в исследуемых категориях устанавливаются главные и взаимосвязанные векторы, определяются функции, которые их сопровождают, а также выявляются типовые (универсальные) когнитемы.

BASYROV SH.R. CATEGORY OF LIFE AND DEATH IN LANGUAGES OF DIFFERENT STRUCTURE (BASED ON PROVERBS AND POPULAR EXPRESSIONS)

The article investigates the main categories of any linguistic culture – life and death. The coexistence of these opposite categories within the framework of a binary opposition finds its specific embodiment in the language mapping of any socium. On the basis of numerous proverbs and sayings chosen from 21 languages and popular expressions from German the main and interconnected vectors are established in the categories under consideration. The functions which accompany them have been determined, typical (universal) cognithemes have been singled out.

Ключевые слова: паремия, крылатое выражение, пословица, когнитема, лингвокультура.

1. Вступление. В паремийном фонде любого народа, а также в крылатых выражениях запечатлены с необычайной выразительностью его национальные особенности. Вместе с тем в них выражается и то общее, что роднит между собой и сближает различие народов и культур. Категории жизни и смерти являются ключевыми в каждой лингвокультуре и образуют в ней устойчивую смысловую оппозицию [8, с. 3]. Сосуществование данных противоположных категорий в рамках единой бинарной оппозиции находит свое специфическое отражение в языковой картине каждого социума.

2. Материалом для настоящей статьи послужили пословицы и поговорки, полученные из справочной литературы, толковых и фразеологических словарей, а также из специальных исследований, посвященных категориям жизни и смерти в

разноструктурных языках [1; 3; 5; 6; 7; 8]. В статье использовались также крылатые выражения известных немецких личностей (писателей, поэтов, ученых и т.д.).

3. Категория жизни рассматривается в исследуемых языках в двух взаимосвязанных аспектах: 1) как действие и 2) как процесс, состояние.

3.1. Определяющим (или центральным) вектором в категории жизни выступает *действие*. Жизнь как действие предполагает активное начало, деятельность человека в окружающей его действительности. Так, к примеру, в языковом сознании немцев ключевыми словами данного акционального вектора выступают следующие лексемы:

1) обучать (*lehren*) / учиться (*lernen*), школа (*Schule*), ср.: *Das Leben lehret jedem, was er sei* (J.W. v. Goethe) букв. ‘Жизнь научит каждого, кем ему быть’; *Das Menschenleben ist eine ständige Schule* (G.Keller) букв. ‘Жизнь человека – постоянная школа’; *Glaube dem Leben, es lehret besser als Redner und Buch* (J.W.v.Goethe) букв. ‘Верь жизни, она научит лучше, чем оратор и книга’; *Man lernt, solange man lebt* (Пословица) ‘Век живи – век учись’;

2) творить / создавать (*schaffen*), трудиться / работать (*arbeiten*), ср.: *Lebe hoch, wer Leben schafft!* (J.W.v.Goethe) ‘Да здравствует тот, кто творит жизнь!’; *Man schuftet, liebt und lebt und frisst und kann sich nicht erklären, wozu das alles nötig ist* (E.Kästner) букв. ‘Человек тяжело трудится, любит, живет и ест и не может объяснить, зачем все это нужно’; *Lebe, als solltest du morgen sterben, und arbeite, als solltest du ewig leben* (Пословица) ‘Живи так, словно ты умрешь завтра, работай так, словно ты будешь жить вечно’; *Lerne was, so kannst du was; schaffe was, so hast du was* (Пословица) ‘Будешь учить что-либо, научишься чему-либо, будешь творить что-либо, станешь владеть чем-либо’;

3) любить (*lieben*), любовь (*Liebe*), ср.: *Das sind die zwei Blumen des Lebens: das Schaffen und die Liebe* (Ch. Morgenstein) ‘Творчество и любовь – это два цветка жизни’; *Es ist wahr: Wir lieben das Leben, nicht, weil wir ans Leben, sondern weil wir ans Lieben gewöhnt sind* (Fr. Nietzsche) ‘Это истина: Мы любим жизнь не за то, что мы привыкли к жизни, а за то, что привыкли любить’; *Wer lebt ohne Liebe, der ist lebendig tot* (Пословица) ‘Кто живет без любви, тот при жизни мертвый’;

4) атака (*Angriff*), бороться (*kämpfen*), борьба (*Kampf*), ср.: *Leben ist Tun, Leben ist Angriff* (O.Sprengler) ‘Жизнь – действие, жизнь – атака’; *Alles Leben ist Kampf, weil es Feuer ist* ‘Вся жизнь – это борьба, так как она – огонь’ (O. Spengler); *Wer nicht kämpft, wird nicht gekrönt* (Пословица) ‘Кто не борется, тот не получает наград’;

5) искать (*suchen*), выбирать / осуществлять выбор путем поисков (*aussuchen*), ср.: *Leben ist aussuchen* (K. Tucholsky) ‘Жить значит искать’; *Wer finden will, muss suchen* (Пословица) ‘Кто хочет найти, должен искать’.

Добавим, что многие из приведенных параметров акционального вектора жизни характерны для языкового видения других народов, ср.:

монг. Рыба живет водой, человек – трудом;

узб. Рыбы в воде – люди в труде;

япон. Обучение – половина учения;

кит. И одного дня не сиди сложа руки;

фин. В труде время идет весело;

каб.-чер. Всему, брат, кроме добрых дел,

Знать надо меру и предел;

амх. Жить – значит сражаться.

3.2. Если в акциональном векторе антропоцентрическое начало ассоциируется с агентивным (деятельным) субъектом, т.е. жизнь представляется через активные действия субъекта в окружающем мире, то *процессуальный вектор* категории жизнь часто связывается с субъектом-пациентом, испытывающим воздействие различных сил, событий, явлений либо находящимся в определенном физическом или эмоционально-психическом состоянии. При этом жизнь идентифицируется в немецком языке главным образом как:

1) страдание (*Leiden*), боль (*Schmerz*), ср.: *Leben ist Leiden* (O.Spengler) ‘Жизнь – это страдание’, *Der Schmerz ist Leben* (Fr. Schiller) ‘Боль – это жизнь’, *Man muss oft leiden, was man nicht will, um zu erlangen, was man will* (Пословица) букв. ‘Надо часто страдать, что не хочется, с тем, чтобы добиться того, к чему стремишься’;

2) болезнь (*Krankheit*), ср.: *Das Leben ist eine Krankheit* (K.J.Weber) ‘Жизнь – это болезнь’;

3) превращение (*Verwandlung*), изменение (*Veränderung*), периодическое повторение чего-либо, ср.: *Das physische Leben ist zweitaktig. Wir leben in einer Welt von auf und nieder, rückwärts und vorwärts, Tag und Nacht. Um ausatmen, müssen wir zuerst einatmen, es gibt in diesem Prozess keinen dritten Schritt und keine Zwischenfunktion. Es ist ein und aus, ein und aus, 1-2, 1-2* (J.H. Herder) ‘Физическая жизнь имеет два цикла. Мы живем в мире подъемов и падений, движений назад и вперед, дня и ночи. Чтобы сделать выдох, мы должны вначале сделать вдох, в этом процессе нет третьего шага и промежуточной функции. Есть лишь вдох и выдох, вдох и выдох, раз – два, раз – два’; *Veränderung macht Leben* (Пословица) ‘Изменение – суть жизни’.

Личная жизнь человека может восприниматься в контексте исторических событий определенной эпохи и судьбы всего народа типа нем. *Wenn Krieg ist, denkt man über ein*

besseres Leben nach, wenn Frieden ist, über ein bequemes (Т. Wilder) букв. ‘Когда идет война, вспоминают лучшую жизнь, а когда наступает мир, думают об удобной’.

3.3. Важной составляющей категории жизни является **темпоральная функция**. Длительность жизни человека может представляться в немецком и в других языках как:

1) нечто кратковременное, мгновенное, ср.:

нем. *Das Leben ist so kurz* (J.W.v. Goethe) ‘Жизнь так коротка’; *Die Zeit läuft immer schneller. Die Tage werden kürzer. Im Jahr und im Leben* (Н.Рьһmann) ‘Время бежит все быстрее. Дни становятся короче. В году и в жизни’; *Der Augenblick ist kostbar wie das Leben eines Menschen* (Fr. Schiller) ‘Мгновение прекрасно подобно жизни человека’; *Man muss alt geworden sein, also gelebt haben, um zu erkennen, wie kurz das Leben ist* (А. Schopenhauer) ‘Надо состариться, прожить жизнь, чтобы понять, как она коротка’; *Das Leben ist kurz, die Kunst ist lang* (Пословица) ‘Жизнь коротка, искусство долго’;

удм. День длинен – (человеческий) век короток;

узб. Нету железа, чтоб не ломалось,

нету той жизни, чтоб не кончалось;

узб. Прожитая жизнь – выпущенная стрела.

В славянской, тюркской и романской лингвокультурах быстротечность жизни часто актуализуется через архетип воды. При этом многие пословицы имеют одинаковое значение и сходную внутреннюю форму, что позволяет относить их к маркерам универсального менталитета, ср.:

укр. Літа пливають як вода; Года як вода, пройнуть – не побачиш;

итал. *Gli anni corrono come l'acqua* ‘Годы бегут как вода’;

узб. Жизнь – проточная вода;

тат. Прошедшая жизнь – утекшая вода.

В пословицах и поговорках народов Востока часто высказывается мысль о невозвратимости молодости, а течение жизни уподобляется течению реки. Например:

кит. Янцзы никогда не повернет вспять, человек никогда не вернет молодость.

2) Длительность жизни человека в паремийной картине мира и в немецких крылатых выражениях может связываться с изменением субъектом своего положения в пространстве. При этом темпоральная функция часто осложняется локативной, а внезапный переход человека из одного мира в другой передается эвфемистически, ср.:

нем. *Gestern noch auf stolzen Rossen, morgen schon beim lieben Gott* (E. Kästner) ‘Еще вчера на гордом коне, а завтра уже у господ бога’; *Wer im Galopp lebt, fährt im Trabe zum Teufel* ‘Кто живет галопом, понесется рысцей к дьяволу’; укр. Полегшало нашій матері: з печі на

лаву перебралася; укр. Поправився з покуття на лаву; дарг. Где есть люлька, там не миновать и гробу; арм. Мертвецу нужно место пошире.

Добавим, что временное восприятие жизни различными возрастными группами людей неодинаково: молодые люди оперируют категориями будущего, а пожилые, наоборот, – прошлого, ср.: нем. *Vom Standpunkt der Jugend aus gesehen, ist das Leben eine unendlich lange Zukunft, vom Standpunkt des Alters aus eine kurze Vergangenheit* (A. Schopenhauer) ‘С точки зрения молодежи жизнь представляет собой бесконечно долгое будущее, а с точки зрения стариков – короткое прошлое’; удм. Молодость верит в будущее, старость вспоминает минувшее.

3.4. Категория жизни часто **метафоризуется** в языковом сознании разных народов и представляется в ряде концептуальных структур (или «метафор, которыми мы живем» – Дж. Лакофф), сравнений и образов, которые часто совпадают. Сходство пословичных картин мира обусловлено общностью основных *когнитив*, т.е. пропозициональных квант знания, реконструируемых при анализе семантического пространства паремий и значимых для описания ряда пословиц или какого-либо фрагмента мира [3] типа ‘жизнь проходит очень быстро’, ‘в жизни человека бывает много трудностей и проблем’, ‘в жизни человека много приятных событий’ и др. В качестве типичных когнитив, метафорически окрашенных, часто уникальных по своей внутренней форме, в паремийной картине мира многих народов можно выделить следующие:

1) **жизнь – сон**: нем. *Dass das Leben des Menschen nur ein Traum sei, ist manchmal schon so vorgekommen* (Goethe) ‘Иногда кажется, что жизнь человека – лишь сон’.

Интересно, что в представлении шекспировского Гамлета сном и сновидением представляется не жизнь, а смерть: "To die, to sleep, – / To sleep? Perchance to dream! Ay, there's the rub; / For in that sleep of death what dreams may come" [7, с. 17];

2) **жизнь – вода, море, волны** и т.п., ср.: нем. *Das Problem des Lebens gleicht einem Meer, in dem wir untergehen, wenn wir entweder zu viel darüber nachdenken oder zu wenig* (S. Butler) букв. ‘Проблема жизни подобна морю, в которое мы погружаемся, если мы либо слишком много задумываемся о ней, либо слишком мало’; укр. Года як вода, пройдуть – не побачиш; англ. *Life is a sea / water* (Shakespeare) ‘Жизнь – море / вода’.

В дагестанских языках жизнь ассоциативно связывается с соленой водой (т.е. трудностями), которой человек напрасно пытается утолить свою жажду: Жизнь как вода, в которой много соли: Чем больше пьешь ее, тем жажда боле;

3) **жизнь – дорога, линия, путь, нива** и т.п., изобилующая часто опасностями и соблазнами. Добавим, что лексемы со значением путь, дорога, нива сопровождаются

регулярными предикатами «широка», в том случае, если эти опасности и соблазны успешно преодолеваются, в противном случае, - регулярны предикаты «узкий, тесный, крутой и т.п.» [4, с. 86, 88], ср.: рус. *Грешному путь в начале широк, да после тесен, Бог дал путь, а черт крюк*; нем. *Die Geheimnisse der Lebenspfade darf und kann man nicht offenbaren, es gibt Steine des Anstoßes, über die ein jeder Wanderer stolpern muss* (Goethe) 'Тайны жизненного пути нельзя и невозможно вскрыть, существуют камни преткновения, о которые должен споткнуться каждый идущий', *Ist denn das Leben bloß wie eine Rennbahn* (Goethe) 'Жизнь – лишь гоночная трасса', *Der Weg des Lebens ist wellig* (E. Kästner) букв. 'Жизненный путь волнистый'; укр. Життя як терниста (шержиста) нива: не пройдеши, ноги не вколовиши; укр. На віку як на довгій ниві; япон. Жизнь прожить – что длинный путь с грузом на спине пройти, япон. Жить – что по бревну поток переходить;

4) **жизнь – огонь, пламя, тепло** и т.п., ср.: нем. *Leben ist eine Flamme, Angriff* (O. Spengler) 'Жизнь – пламя, атака', нем. *Alles Leben ist Kampf, weil es Feuer ist* (O. Spengler) 'Вся жизнь – борьба, так как она – огонь', нем. *Warm ist das Leben, kalt ist der Tod* 'Жизнь тепла, а смерть холодна'; англ. *Life is a fire* (Shakespeare) 'Жизнь – огонь'; груз. Жизнь, что огонь: ее начало – пламя, конец – пепел;

5) **жизнь – движение, путешествие, движущее транспортное средство** и т.п., ср.: нем. *Wir reisen alle im gleichen Zug zur Gegenwart in spe. Wir sehen hinaus. Wir sehen genug. Wir sitzen alle im gleichen Zug. Und viele im falschen Coupe* (E. Kästner) 'Мы все путешествуем в настоящее одним и тем же поездом будущего. Мы смотрим наружу. Мы видим многое. Мы все сидим в одном и том же поезде. И многие в неправильном купе', англ. *Life is a journey / a sea voyage* (Shakespeare) 'Жизнь – путешествие / морское путешествие'; удм. Жизнь – движение в неведомое; тат. Жизнь – колесо: то поднимется, то придавит;

6) **жизнь – произведение искусство**: нем. *Fass das Leben immer als Kunstwerk* (Chr. Morgenstein) 'Воспринимай жизнь как произведение искусства';

7) **жизнь – паутина, нить** и т.п.: укр. Життя наше як павутина; укр. На тонку пряде, бо швидко вмере; рус. Жизнь на нитке, а думает о прибытке; итал. *Il filo della vita* 'Нить жизни'; итал. *La vita è un bottone: sta attaccata a un filo* 'Жизнь – это пуговица: она пришита ниткой', япон. Счастье и несчастье в одну веревочку вплетены.

3.4.1. Рациональное и эмоциональное органически переплетаются в представлении человека о жизни и пронизывают все ее сферы, ср.:

нем. *Leben ist Tun und Leiden. Je wissender der Mensch ist, desto tiefer sein seelisches Leid* (O. Spengler) 'Жизнь – действия и страдания. Чем больше человек знает, тем сильнее

его душевное страдание'; нем. *Das wir geschaffen sind, das Unfassbare zu fassen und das Unerträgliche zu ertragen* (A. Schnitzler) 'Мы созданы, чтобы непостижимое постичь, а невыносимое вынести'.

Рациональное связывается со знаниями, умом, здравым смыслом, делами человека, они составляют суть человека, ср.:

нем. *Wer viel Geist hat, macht viel aus seinem Leben* (Novalis) 'У кого много разума, тот много добьется в жизни';

нем. *Das Nötigste im Leben des Menschen sind Wasser, Feuer, Eisen, Salz, kräftiger Weizen, Milch und Honig, Blut der Trauben, Öl und Kleidung* (Пословица) 'Самым необходимым в жизни человека являются вода, огонь, железо, соль, хлеб грубого помола, молоко и мед, сок винограда, масло и одежда';

рус. Жизнь дана на добрые дела; Жизнь измеряется не годами, а трудами;

укр. Вік живи, вік учись, а дурнем умреш;

удм. Если хочешь отведать хлеба с медом, берись за лопату;

даг. Глупец к богатству стремится,

Мудрец к Познанию стремится;

каб-чер. Ум купить мы не вольны,

Да и нет ему цены.

Эмоциональное ассоциируется у разных народов с такими понятиями как любовь, радость, страдание, боль, искусство, ср. следующие высказывания великих немцев:

нем. *Ohne Lust kein Leben* (Fr. Nietzsche) 'Без наслаждения нет жизни'; нем. *Was ist das Leben ohne Liebesglanz* (Fr. Schiller) букв. 'Что значит жизнь без любовного блеска';

нем. *Kunst gehört zum Leben. Sie ist ein schönes, ein notwendiges, ein wirksames Regulativ* (H. Kohl) 'Искусство принадлежит жизни. Оно является прекрасным, необходимым и действенным регулятором';

нем. *Dem Leide aus dem Weg gehen zu wollen heißt, sich einem wesentlichen Teil des menschlichen Lebens zu entziehen* (K. Lorenz) 'Избегать страдания означает лишать себя существенной части человеческой жизни'.

Интересно, что в славянской паремийной картине мира внимание часто акцентируется на трудностях, которые человеку встречаются на протяжении всей жизни. Проиллюстрируем это некоторыми примерами из русского и украинского языков:

рус. Жизнь прожить – не поле перейти; Жизнь изжить – и других бить и биты быть, Поживи с наше – увидишь ещё краше; Поживёшь – и Кузьму отцом назовёшь; На долгом веку накланяешься и падогу (посоху); Поживёшь на веку – поклонись и быку; Веку протянется, на всякого (всякому) достанется; И наплачешься, и напляшешься,

накашляешься и начихаешься; Жизнь изжить – не лапоть сплести. Век изжить – не мех сшить; Век изжить – не рукой махнуть (не рукавицей тряхнуть); Жить – не сено трясти, а надо домок свести; Век – не поле, вдруг не перескочишь;

укр. Вік прожити – не сигарку спалити; Життя прожити – не лапті сплести; Життя прожити – не люльку викурити.

Созвучные мысли выражены и в японской пословице *Умереть не трудно, жить трудней*.

Добавим, что жизнь в пьесах Шекспира также часто представляется как тяжелая ноша, ср. слова Гамлета: „Who would these fardels bear, / To grunt and sweat under a weary life» [7, с. 17].

На сложность и непредсказуемость жизненных ситуаций обращают внимание и пословицы финского, узбекского и непальского языков:

фин. Век прожить – всякое пережить;

узб. Жизнь подтачивает не работа, а забота;

непал. Умирать трудно, но и жить не легче.

Промежуточное положение между *рациональным* и *эмоциональным* занимает *иррациональное*, которое окрашено мистическими представлениями человека о загадочности, таинственности жизненного пути человека, о непредсказуемом характере его судьбы. Ср.:

нем. *Mit verbundenen Augen führen unbekannte Hände uns den dunklen unterird'schen Gang durchs Leben* (J. W.Ritter) ‘Неведомые руки ведут нас с завязанными глазами по темному подземному коридору жизни’;

нем. *Die Geheimnisse der Lebenspfade darf und kann man nicht offenbaren* (Goethe) ‘Тайны жизненного пути нельзя и невозможно разгадать’;

удм. Жизнь очень коротка, но перекрестков у нее много: не знаешь, на котором очутишься.

3.5. Духовные ценности занимают первостепенное место в жизни человека. К ним немцы относят:

1) честь: *Übers Leben geht noch die Ehr*’ (Fr. Schiller) ‘Превыше жизни лишь честь’; *Besser mit Ehren sterben als mit Schanden gelebt* ‘Лучше умереть с честью, чем жить в позоре’; *Ein Leben ohne Ehr*’ ist kein Leben mehr (Пословица) ‘Жизнь без чести – больше не жизнь’.

С приведенными немецкими высказываниями и пословицами перекликаются следующие пословицы народов Востока:

кит. Достойный человек умрет, но не опозорит себя; Лучше умереть со славой, чем жить опозоренным;

удм. Честь запятнаешь – и мылом не отмоешь;

курд. Пусть у человека будет достатка наполовину, лишь бы чести было сполна;

узб. Чем жить без чести, лучше умереть со славой;

2) любовь, мир: нем. *Was ist das Leben ohne Liebesglanz* (Fr. Schiller) ‘Что значит жизнь без любовного блеска’, *In Frieden leben ist der beste Schatz auf Erden* (Пословица) ‘Жить в мире – лучшее богатство на земле’; *Wer lebt ohne Liebe, der ist lebendig tot* (Пословица) ‘Кто живет без любви, тот при жизни мертв’; аналогично в китайском и узбекском языках: кит. Мир – основа жизни на земле; узб. Сердцу нету старости, а любви – нет смерти;

3) порядок: нем. *Ordnung muss sein* (Пословица) ‘Порядок должен быть’; *Ordnung ist das halbe Leben* (Пословица) ‘Порядок – половина жизни’;

4) радость / веселье / удовольствия: нем. *Gesang und Saitenspiel sind die größten Freunde des Menschenlebens* (Goethe) ‘Пение и игра на струнном инструменте – самые большие друзья в жизни человека’, аналогично в русском, финском и японском языках: рус. Живи да не тужи; япон. Радость и горе – спутники жизни; фин. Проживи жизнь весело, пусть даже на день меньше;

5) ум, знания, разум и т.п.: нем. *Wer viel Geist hat, macht viel aus seinem Leben* (Novalis) ‘У кого много разума, тот многого добьется в жизни’; *Man lebt, um zu lernen, und lernt, um zu leben* (Пословица) ‘Человек живет, чтобы учиться, и учится, чтобы жить’; ср. сходные по смыслу пословицы в китайском, японском, финском, узбекском и монгольском языках: кит. И живи до старости, и учись до старости, монг. Учиться не ленись, непонятного не страшись, фин. Деньги хорошо, ум – лучше; япон. Икэбана (Прим. – искусство расставлять цветы в вазах) наловчиться – три года учиться; узб. Ум – Хасан, воспитанье – Хусан (Прим. Хусан и Хасан – братья-близнецы); узб. Хоть тверда земля ученья, урожай наверняка;

6) путешествия: нем. *Solange wir leben, müssen wir unterwegs sein* (H. Rühmann) ‘Пока мы живы, мы должны путешествовать’; нем. *Wer viel reist, erfährt viel* (Пословица) ‘Кто много путешествует, тот много узнает’;

7) свободу: нем. *Frei will ich leben und also sterben* (Fr. Schiller) ‘Хочу жить и умереть свободным’, нем. *Freiheit geht über allen Reichtum, Freiheit verloren, alles verloren* (Пословица) ‘Свобода превыше всех богатств, утратишь свободу, утратишь все’.

Более скромное место должны занимать в жизни человека **материальные** ценности,

о чем свидетельствуют библейские заповеди:

нем. *Das Wichtigste zum Leben sind Brot und Wasser, Kleidung und Wohnung, um die Blöße zu verdecken* (Altes Testament) ‘Самым важным для жизни являются хлеб и вода, жильё и одежда, чтобы прикрыть наготу’ (Ветхий Завет),

нем. *Das Nötigste im Leben des Menschen sind Wasser, Feuer, Eisen, Salz, kräftiger Weizen, Milch und Honig, Blut der Trauben, Öl und Kleidung* (Altes Testament) ‘Самым важным в жизни человека являются вода, огонь, железо, соль, хлеб грубого помола, молоко и мед, сок винограда, масло и одежда’ (Ветхий Завет).

3.6. Выше перечисленные ценности духовной и материальной жизни являются основными императивами в поведении немцев, ср. следующие назидательные высказывания великих немцев:

нем. *Nur der führt ein des Menschen würdiges Leben, der sich seiner selbst bewusst wird* (К. Adenauer) ‘Лишь тот ведёт достойную человеку жизнь, кто осознаёт все свои поступки’;

нем. *Sich ruhig ertragen, ohne voreilig zu sein, so leben, wie man muss, nicht sich hündisch umlaufen* (Fr. Kafka) букв. ‘Вести себя спокойно, не спешить, жить так, как следует, не бегать кругом как собака’;

нем. *Gib das Beste, und mach das Leben zum Feste* (Goethe) ‘Отдавай самое лучшее, а жизнь преврати в праздник’.

Правильная жизнь, в понимании немцев, предполагает соблюдение ряда правил, многие из которых построены на запретах:

1) *...leb gern und mit Lust und scheue den Tod nicht* (Goethe) ‘...живи с охотой и удовольствием и не бойся смерти’;

2) *Was den Menschen ruiniert sind die dummen Geschäfte* (С. Fürstenberg) ‘Человека разрушают глупые дела’;

3) *Man isst, um zu leben,*

Und lebt nicht, um zu essen

‘Человек ест, чтобы жить,

а не живет, чтобы есть’;

4) *Man muss leben, wie man kann, nicht, wie man will* ‘Жить следует так, как можешь, а не так, как хочешь’, ср. аналогичную поговорку в украинском языке: *Живи не як хочеться, а як можеться*;

5) *Man muss nicht für jedermann leben, besonders für die nicht, mit denen man nicht leben möchte* (Goethe) ‘Жить следует не для каждого, и особенно не для тех, с кем не хотел бы’.

4. Категорія смерті як составляюча бінарного концепта *жизнь / смерть* в мові часто метафорически окрашивається. Смерть виступає в обличчє *сатаны* (дьявола, беса), преследуючого життя (*des Lebens Schatten* ‘тень життя’ – Гете, Шиллер): *Der Teufel hat den Tod lieb* (M. Luther) ‘Сатана любить смерть’. Метафорический образ смерті доповнюють і відповідні атрибути: коса (*Der Tod hat die Sense weggelegt* ‘Смерть отложила в сторону косу’ – Н. Wiesner), руль (*Er sitzt jetzt am Steuer* ‘Она (т.е. смерть) сидит сейчас за рулем’ – Н. Wiesner), ворота (*Die Tür des Todes steht immer offen* ‘Двери смерти всегда открыты’ – Н. Rühmann, аналогічно в осетинском: Двери смерти для всех открыты).

Нерідко смерть обретає обличчє *реального человека*, способного лишити життя другого человека, ср.:

нем. *Der letzte Feind, der entmachtet wird, ist der Tod* (Neues Testament) ‘Последний враг, которого лишают власти, является смерть’ (Новый Завет); *Ein mächtiger Vermittler ist der Tod* (Fr. Schiller) ‘Сильным посредником является смерть’; *Neuer Arzt, neuer Kirchhof* (Пословица) ‘Новый врач – новое церковное кладбище’, ср. в японском языке: япон. Не лекарство губит человека, а лекарь.

Художественный концепт смерть, занимающий одно из ведущих мест в концептуальной системе трагедий Шекспира, также представляется одушевленно, в частности, в обличчє недруга (an adversary), человека (a human being) [6, с. 251, 295].

Смерть связывается в языковом сознании разных народов с кратковременной жизнью человека, с ее неожиданным, мгновенным завершением. Ср.:

нем. *Rasch tritt der Tod des Menschen an,*

Es ist ihm keine Frist gegeben,

Es stürzt ihn mitten in der Bahn

Es reißt ihn fort vom vollen Leben (F. Schiller)

‘Быстро наступает смерть человека,

Ей не указан срок,

Она настигает его прямо в пути

Вырывает его из рук жизни’;

нем. *Heute rot, morgen tot* ‘Сегодня румяный, а завтра мертвый’; *Der Tod hat keinen Kalender* ‘У смерти нет календаря’; *Das Leben ist nur ein Moment, der Tod ist auch einer* ‘Жизнь – лишь мгновение, и смерть тоже’;

рус. Сегодня жив, а завтра – жил; Жил долго, а умер – скоро; Сегодня венчался, а завтра – скончался;

укр. Жив довго, а помер швидко;

япон. Верет смерти часа не назначает;

кит. Жизнь человеческая что свеча на ветру, что иней на черепице;

фин. Смерть входит без стука;

амх. Чужеземец и смерть приходят неожиданно;

кирг. Гость приходит не предупредив, смерть приходит не спросив.

В русских поговорках смерть часто связывается с дорогой на «тот свет» [4, с. 86].

Например:

рус. На тот свет отовсюда одна дорога; Кабы до нас люди не помирили, и мы бы на тот свет дороги не нашли; На небо крыл нет, а в землю путь близок.

4.1. Причины смерти человека могут быть самыми разнообразными, но чаще, по мнению немцев, смерть вызывают:

1) страхи, мысли человека о смерти:

Der Tod ist eigentlich nur die Angst vor dem Tode (М. Luther) ‘Смерть – это, собственно, лишь страх перед смертью’;

Es ist nichts ekelhafter als diese Furcht vor dem Tode (Н.в. Kleist) ‘Нет ничего более отвратительного, чем этот страх перед смертью’;

Wer an Tod denkt, ist schon halb gestorben (Н. Heine) ‘Кто думает о смерти, тот сам уже наполовину мертв’;

2) неправильные поступки:

Wer sich mutwillig bringt in Not

Der ist selbst schuld an seinem Tod (J. Fischart)

‘Кто добровольно кличет беду

Тот сам виновен в своей смерти’.

Арабы относят к неправильным поступкам и чрезмерную болтливость человека: Смерть человека – меж его челюстями (т.е. от длинного языка);

3) отсутствие интереса к жизни:

Das reizt nicht mehr,

Und was nicht reizt, ist tot (J.W. Goethe)

‘Это больше не интересно,

а что не интересно, то мертво’;

Unnützt sein ist tot sein (J.W. Goethe) ‘Быть бесполезным значит быть мертвым’;

Tod ist, wenn einer lebt

Und es nicht weiß

‘Смерть – это когда кто-либо живет

И не осознает этого’;

4) чревоугодие, алкоголизм:

Fraß bringt mehr um als das Schwert (Пословица) ‘Обильная еда убивает чаще, чем меч’;

Viele fallen durch das Schwert, mehr noch vom Wein (Пословица) ‘Многие погибают от меча, а еще больше от вина’; ср. аналогичные китайские пословицы: Кабак – яма, курильня опиума – мертвецкая; Болезни входят через рот.

4.2. Какую смерть «желают / не желают» себе немцы?

В представлении немцев смерть должна быть:

1) не случайной, человек должен осознавать ее:

нем. *Man solle, aus Liebe zum Leben, den Tod anders wollen, frei, bewusst, ohne Zufall* (Fr. Nietzsche) ‘Из любви к жизни смерть следует хотеть иначе: свободно, сознательно, неслучайно’;

нем. *Hast du die innere Abgeschlossenheit errungen, in jedem Augenblick zum Tod bereit zu sein, dann bist du auch innerlich so reich geworden, dass du selbst in der Ewigkeit keine leere Stunde zu fürchten hättest* (A. Schnitzler) ‘Если ты внутренне готов в любой момент принять смерть, тогда ты и внутренне стал настолько богатым, что тебе нечего в вечности бояться пустого времени’;

2) своевременной, а не слишком ранней:

нем. *Zu früh sterben ist schlimm,*

Zu spät geboren werden ist schlimmer (E. Kästner)

‘Слишком рано умереть плохо,

Слишком поздно родиться еще хуже’.

4.3. Что дает смерть человеку?

Понимание человеком неизбежности своей смерти побуждает его к поиску в смерти позитивного, что находит соответствующее языковое воплощение. Смерть приносит человеку прежде всего:

1) избавление от всех мирских забот, облегчение, радость, утешение:

нем. *Es gibt keinen Trost über den Tod hinaus, weil der Tod selbst schon der Trost ist* (Пословица) ‘Нет утешения большего, чем смерть, поскольку сама смерть – уже утешение’;

нем. *Der Tod ist eine Selbstbesiegung, – die, wie alle Selbstüberwindung, eine neue leichtere Existenz verschafft* (Novalis) ‘Смерть – победа над самим собой, которая подобно любому преодолению самого себя позволяет обрести новое, более легкое существование’;

пушту. Бабка умерла – и тут лихорадка у нее кончилась;

2) исполнение желаний, мечтаний, оставшихся нереализованными в земной жизни:

нем. *Das ist ein Augenblick, der alles erfüllt. Alles, was wir gesehnt, geträumt, gehofft, gefürchtet, meine Beste. Das ist der Tod* (Goethe) ‘Это – мгновение, которое исполняет все. Все, о чем мы тосковали, мечтали, на что надеялись, чего боялись, мое самое дорогое. Это – смерть’.

3) Кроме того, смерть восстанавливает социальное равенство между людьми (нем.

Arm oder reich der Tod macht alles gleich ‘Богатый или бедный – смерть всех сравнивает’; рус. Смерть всех сравнивает, рус. И богаты и просто – всем дорога к погосту, рус. Смерть голову откусит – всех поравняет; удм. Смерть всех одинаково забирает), дает возможность человеку реально увидеть самого себя (нем. *Der Tod stellt dem Menschen das Bild seiner selbst vor Augen* – букв. ‘Смерть ставит перед глазами человека его собственный портрет’ – Fr. Hebbel).

Добавим, что художественный концепт *жизнь* в трагедиях Шекспира раскрывается также через аналогичные смысловые атрибуты [6, с. 313-323].

4.4. Как должен человек относиться к смерти?

Осознание человеком неотвратимости своей смерти должно научить его правильно строить свое поведение:

1) Человек не должен бояться смерти, ср.:

нем. *Ich höre auf zu leben, aber ich habe gelebt, so leb auch du, mein Freund, gern und mit Lust und scheue den Tod nicht* (Goethe) ‘Я перестану жить, но я жил, живи и ты, мой друг, охотно и с удовольствием и не бойся смерти’, рус. Не бойся смерти, бойся грехов; удм. Смерти не страшись; арм. Кто все время боится смерти, тот покойник среди живых;

2) Человек должен быть внутренне готов к смерти, ср.:

нем. *Hast du die innere Abgeschlossenheit errungen, in jedem Augenblick zum Tode bereit zu sein, dann bist du auch innerlich so reich geworden, dass du selbst in der Ewigkeit keine leere Stunde zu fürchten hättest* (A. Schnitzler) ‘Если ты внутренне готов в любой момент принять смерть, тогда ты и внутренне стал настолько богатым, что тебе нечего в вечности бояться пустого времени’, рус. Жить надейся, а умирать готовься; рус. От смерти и под камнем не укроешься; арм. Смерть у человека за ухом.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Близнюк О.О.* Концепти *життя і смерть*: лінгвокультурологічний аспект (на матеріалі паремійного фонду української та італійської мов) – Автореф. ... канд. філол. наук. – К., 2008. – 20 с.

2. *Вежбицкая А.* Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. Пер. с англ. – М.: Русские словари, 1996. – 412 с.
3. *Иванова Е.В.* Пословичные картины мира: (на материале английских и русских пословиц). – СПб: Филологический факультет СПбГУ, 2002. – 155 с.
4. *Исаева Л.А., Дрыга С.Г.* Смысловые возможности лексем «путь» и «дорога» в русских поговорках // Лингвориторическая парадигма; теоретические и прикладные аспекты: Межвуз. сб. науч. тр. – Сочи, 2007. – Вып. 10. – С. 84-90.
5. *Куренная Н.М.* Представление о смерти в культуре соцреализма // Славяноведение. – 2006. – № 6. – С. 22-25.
6. *Никонова В.Г.* Трагедійна картина світу в поезиці Шекспіра: Монографія. – Дніпропетровськ: Вид-во ДУЕП, 2007. – 364 с.
7. *Никонова В.Г.* Концептуальний простір трагічного в п'єсах Шекспіра: поетико-когнітивний аналіз: Автореф. дис. ... докт. філол. наук. – К., 2008. – 32 с.
8. *Софронова Л.А.* Категории жизни и смерти в славянской культуре // Славяноведение. – 2006. – №6. – С. 3-8.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ

9. *Китайские народные пословицы и поговорки.* – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1962. – 79 с.
10. *Краткое слово – красивое слово.* Народные изречения и пословицы Дагестана и Кабардино-Балкарии. – М.: Детская литература, 1983. – 63 с.
11. *Монгольские народные пословицы и поговорки.* – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1962. – 85 с.
12. *Пословицы и поговорки: Золотая коллекция.* – Минск: Харвеа, М.: ООО Изд-во АСТ, 2000. – 320 с.
13. *Пословицы и поговорки.* – Л.: Лениздат, 1968. – 310 с.
14. *Пословицы и поговорки народов Востока.* – М.: Изд-во Восточной лит-ры, 1961. – 735 с.
15. *Прислів'я та приказки.* Людина. Родинне життя. Риси характеру. – К.: Наукова думка, 1990. – 528 с.
16. *Удмуртский фольклор.* Пословицы, афоризмы, поговорки. – Устинов: Удмуртия, 1987. – 274 с.
17. *Узбекские народные пословицы.* – Ташкент: Изд-во Фан Узбекской ССР, 1983. – 230 с.
18. *Узбекские народные пословицы и поговорки.* – Ташкент: Изд-во Узбекистан, 1985. – 91 с.

19. *Финские народные пословицы и поговорки.* – М.: Изд-во Иностран. лит-ры, 1962. – 57 с.
20. *Японские народные пословицы и поговорки.* – М.: Изд-во иностран. лит-ры, 1959. – 94 с.
21. *Horst und Annelies Beyer. Sprichwörterlexikon.* – VEB Bibliographisches Institut, Leipzig, 1989. – 386 S.

СПИСОК ПРИНЯТЫХ СОКРАЩЕНИЙ

- амх. – амхарский (Прим. – один из эфиопо-семитских языков)
- англ. – английский
- араб. – арабский
- арм. – армянский
- груз. – грузинский
- даг. – дагестанские языки
- итал. – итальянский
- каб.-черк. – кабардино-черкесский
- курд. – курдский (Прим. – один из иранских языков)
- монг. – монгольский
- нем. – немецкий
- непал. – непальский (Прим. – один из индийских или индо-арийских языков)
- кит. – китайский
- пушту – пушту (афганский язык, пашто)
- рус. – русский
- тат. – татарский
- фин. – финский
- удм. – удмуртский
- узб. – узбекский
- укр. – украинский
- япон. – японский

Надійшла до редакції 29.11.08

© 2009 О.Л. Бессонова,
О.П. Ільяшенко
(м. Донецьк)

СТРУКТУРА ТА СЕМАНТИКА НЕГАТИВНИХ ЕМОТИВНИХ НАЙМЕНУВАНЬ ОСОБИ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

**БЕССОНОВА О.Л., ІЛЛЯШЕНКО О.П. СТРУКТУРА ТА СЕМАНТИКА НЕГАТИВНИХ
ЕМОТИВНИХ НАЙМЕНУВАНЬ ОСОБИ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ**

У статті подані результати дослідження структурних та семантичних особливостей негативних емотивних назв особи в англійській та українській мовах. Зіставний аналіз негативних емотивних найменувань особи англійської та української мов виявив відмінності в структурі досліджуваних одиниць, що пов'язано зі структурними та словотворчими особливостями порівнюваних мов. Спільні риси спостерігаються в семантиці даних одиниць, що свідчить про універсальність семантичних компонентів, які не залежать від структурних характеристик англійської та української мов та обумовлюються спільним характером аксіологічної шкали, цінностей та психології даних мовних колективів.

**БЕССОНОВА О.Л., ІЛЛЯШЕНКО А.П. СТРУКТУРА И СЕМАНТИКА ОТРИЦАТЕЛЬНЫХ
ЭМОТИВНЫХ НАИМЕНОВАНИЙ ЛИЦА В АНГЛИЙСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ**

В статье представлены результаты исследования структурных и семантических особенностей отрицательных эмотивных наименований лица в английском и украинском языках. В результате сопоставительного анализа отрицательных эмотивных наименований лица выявлены структурные отличия, что обусловлено внутриязыковыми словообразовательными механизмами языков набора. В семантике исследуемых единиц зафиксированы общие черты, что свидетельствует об универсальном характере семантических компонентов, которые не зависят от структурных характеристик английского и украинского языков и обусловлены характером аксиологической шкалы, ценностей и психологии данных языковых коллективов.

**BESSONOVA O.L., ILYASHENKO O.P. STRUCTURE AND SEMANTICS OF NEGATIVE EMOTIVE
NAMES OF PERSONS IN ENGLISH AND UKRAINIAN**

The article deals with structural and semantic peculiarities of negative emotive names of persons in English and Ukrainian. The research considers the universal character and differences of the emotive nomination of persons in the non-closely cognate languages, accounts for different degree of productivity of structural and semantic types in different language systems and cultural communities.

Ключові слова: негативні емотивні назви, структурні типи, семантичні типи, зіставний аналіз.

У статті подані результати дослідження структури та семантики негативних емотивних назв особи в англійській та українській мовах. Об'єктом постають такі мовні одиниці, як англ. *dunderhead* 'дурень', *pirry* 'щенья (про молоду людину)', *duffer* 'тупиця', укр. *йолоп* 'дурна людина', *патлань* 'людина з довгими волоссями', *нікчема* 'нікудишня людина' та ін.

Завдяки фундаментальним дослідженням Н.Д. Арутюнової, О.М. Вольф, О.С. Кубрякової, В.М. Телії, В.І. Шаховського та багатьох інших сьогодні існує досить повне уявлення про функціонування емотивної лексики [2; 3; 6; 9; 17; 19 та ін.]. Крім того, в лінгвістиці ведеться розробка окремих груп емотивної лексики: дієслів сміху [8], лексико-фразеологічного поля позначення сміху і плачу в сучасній російській мові [14], поля страху у французькій і російській мовах [13], лексики почуттєвих переживань [18],

негативно емотивної лексики [7]. Найбільш дослідженою виявилася дієслівна лексика. Вивчення емотивів проводиться на матеріалі англійської, іспанської, української, німецької, французької та ін. мов.

На часі емотивна лексика досліджується і в межах одного з найбільш активно обговорюваних у сучасній лінгвістиці проблемних вузлів – когнітивно-дискурсивного [4; 5; 10; 11; 15 та ін.]. Цікавий огляд останніх вітчизняних та зарубіжних публікацій стосовно цієї проблеми зроблено Н.І. Панасенко [12]. У статті представлений фрагмент комплексного дослідження почуттів та емоцій в різних мовах світу. Зокрема, автор зосереджує увагу на сучасних психологічних та лінгвістичних класифікаціях емоцій та почуттів, а також методів їхньої обробки. Ще Л. Блумфілд зазначав, що “ми можемо правильно визначити значення тієї чи іншої мовної форми лише в тому випадку, якщо це значення відноситься до чого-небудь, про що ми маємо достатні наукові знання ...ми можемо визначити назви рослин чи тварин за допомогою спеціальних термінів у галузі ботаніки чи зоології, але в нас немає способу точно визначити такі слова, як *love* ‘любов’, *hate* ‘ненависть’, пов'язані із ситуаціями, що ще не були покласифіковані, – але ж таких слів переважна більшість...” [20, с. 139-140].

Незважаючи на значну кількість праць, присвячених вивченню різних груп емотивної лексики та різних аспектів емотивів, варто підкреслити актуальність та назрілу необхідність системного опису емотивних назв особи. Окремі аспекти цієї групи мовних одиниць, хоча й були об'єктом низки досліджень, але не створювали загальної і більш-менш вичерпної картини даної важливої ділянки мовної картини світу. Такий підхід є, безумовно, актуальним і тому, що на тлі розгорнувшись в останні роки активних когнітивно-лінгвістичних досліджень особливої значущості набирає реконструкція на основі мовних даних уявлень, які характеризуються незаперечною цінністю для всього людства. Саме таким постає значний пласт лексичних одиниць-найменувань особи. Важливо наголосити на порівняльному характері дослідження негативно емотивних найменувань особи, що дозволяє виявити універсальні характеристики емотивності, які віддзеркалюються в концептуальній картині світу, а також визначити специфічні риси емотивної лексики в національних картинах світу зіставляваних мов.

Як антропоцентричне явище мова орієнтована на людину, тому людина одержує велику кількість назв у мові. Для цього використовується низка стереотипів (стать, вік, поведінка, зовнішність, професія), які, у свою чергу, є суб'єктивними, тобто залежать від ситуації спілкування та емоційного стану співрозмовників. Важливу роль у шарі емотивної лексики відіграють емотивні найменування особи (далі НО), оскільки значення

особи є кардинальним для класифікації всієї лексичної системи в зв'язку з тим, що світ осмислюється через людину. Лексику, яка складає емотивний фонд мови, можна поділити на різні групи за великою кількістю ознак, що дозволяє побачити різноманітні її параметри та ступінь представленості її типів у мовній системі. У даному дослідженні за основу обрано класифікації емотивів за структурою, за ознакою «місце емотивного компонента в лексичній структурі слова», а також на підставі вираження емотивами конкретної емоції.

Матеріал дослідження склали 990 негативних емотивних найменувань особи (450 – в англійській мові, 540 – в українській мові), що дібрані із тлумачних словників [НТСУМ], [OALD], [LDCE]. Дослідження іменників-найменувань особи з емотивним значенням підтверджує доцільність порівняння цього явища з аналогічним в інших мовах. Це дозволяє більш чітко уявити його універсальний характер та сформулювати особливості, що вказують на варіативність мов.

Висновки, отримані в результаті дослідження структурно-семантичних особливостей корпусу мовного матеріалу, можуть бути узагальнені в таких положеннях:

1) Кількісний аналіз в цілому свідчить про збіг долі досліджуваних одиниць у корпусі мов набору. Менша кількість негативних емотивних НО в англійській мові дозволяє виокремити першу типологічну особливість емотивності в англійській мові. Словотворчий аналіз показав, що утворення всіх негативних емотивних НО в цілому відбувається відповідно до закономірностей внутрішньомовних механізмів словотворення мовах набору. Структурні особливості англійської та української мов впливають на кількісне співвідношення слів у такий спосіб: менша кількість досліджуваних лексем в англійській мові пов'язана з її специфічною системою словотворення, і, відповідно, більша кількість негативно емотивних НО в українській мові обумовлена значно більшою кількістю суфіксів, частина з яких формує НО з емотивним значенням. Тобто в англійській мові домінують непохідні лексеми (англ. *fiend* 'диявол, злодій', *dolt* 'бовдур', *fraud* 'обманщик'), в українській мові – афіксальні (укр. *трухляк* 'стара людина', *виродок* 'жорстока людина', *похнюпа* 'понура, сумна людина').

2) Зіставний аналіз структури негативних емоційних НО в досліджуваних мовах показав, що наявність певних способів утворення емотивів залежить від дериваційної техніки, яка існує в мові в цілому та в сфері іменникового словотворення зокрема. Структурні особливості досліджуваних мов впливають на продуктивність структурних типів негативних емотивних НО. Як уже було зазначено, одним з найбільш продуктивних у сфері утворення негативних емотивних НО є тип непохідних іменників, однак

продуктивність цього типу варіюється. Так, в англійській мові негативні емотивні НО характеризуються перевагою непохідних лексем, що пояснюється аналітичною структурою мови – 57% (*lump* ‘тюхтій’, *scump* ‘мерзотник’, *rake* ‘гульвіса’), а в українській мові вони становлять 33%. Ці розбіжності пов’язані зі структурними та морфологічними особливостями мов: мається на увазі розгалужена система суфіксів, а також наявність граматичної категорії роду в українській мові (укр. *товстун*, *товстуха*, англ. *crook* ‘пройдисвіт, пройда’ (те саме про жінку). Афіксальні негативні емоційні НО більш продуктивні в українській мові (56,5%) у порівнянні з англійською (19%) і відрізняються більш вираженим емоційним характером, що пов’язано з більшою кількістю оцінних суфіксів та їх емоційним забарвленням у структурі цієї мови. Із 140 іменникових суфіксів в українській мові в утворенні негативних емотивних НО беруть участь 44, серед них 20 мають емотивно-оцінний характер (укр. *бешкетник* ‘розбишака’, *дармоїдиско* ‘ледар’). В англійській мові продуктивність цього типу майже в три рази нижче через перевагу непохідних лексем. Це пов’язано з тим, що в англійській мові емотивність не має словотворчого вираження. Виявлені лише деякі конотативні суфікси, які можуть виражати різні відтінки значення (порівн. *boozier* ‘п’яниця’, *hooker* ‘повія’, *smoothie* ‘підлиза’, *underling* ‘пуста, нікчемна людина’, *laggard* ‘вайло’, *oldster* ‘стариган’). В англійських словах емотивний зміст в основному закріплено за кореневою морфемою. Досить продуктивним способом утворення негативних емотивних НО у мовах набору є словоскладання. Для англійських композитів (21%) характерна двокомпонентна структура, а також відсутність поєднуючого голосного (*dunderhead* ‘дурень’, *juicehead* ‘пияк’, *layabout* ‘ледар’). В українській мові композити (8,2%) також складаються з двох компонентів, але особливістю є те, що компоненти складного слова з’єднуються за допомогою інтерфікса (*зубоскал* ‘людина, яка сміється без причини’, *блюдолиз* ‘підлеслива людина’, *вертихвіст* ‘легковажна людина’). Інші дериваційні процеси (конверсія, усічення, редуплікація) є малопродуктивними в англійській мові і не характерними для українських негативних емотивних НО.

3) Зіставний аналіз семантики свідчить, що в досліджуваних мовах емотивний компонент у більшості одиниць є елементом конотації і вказує на почуття, що викликаються предметом або явищем (англ. – 57%: *fright* ‘страховище’, *swingle* ‘болтун’, *lubber* ‘губань’, *sissy* ‘пестунчик’; укр. – 79%: *карга* ‘стара, сварлива жінка’, *мандрьоха* ‘розпусна жінка’, *хвойда* ‘неохайна людина’). Зіставний аналіз семантичних типів негативних емотивних НО підтверджує універсальний характер категорії емотивності. Емотивний компонент по-різному проявляється в семантичній структурі слова. Негативні

емотивні НО в мовах набору вслід за В.І. Шаховським розподіляються на: мовні одиниці з семантемною емотивністю, які представлені лексемами з різною морфологічною структурою в обох мовах; одиниці з семемною емотивністю (непохідні полісемантичні емотиви); слова з семною емотивністю (афіксальні емотиви); одиниці з емотивністю, закріпленою в асоціаціях біблейського, міфологічного, історичного характеру. У порівнюваних мовах переважають негативні емотивні НО з семантемою емотивності: *idiot* 'ідіот, дурень', *snapper* 'нікчема', *sadist* 'жорстока людина', *тjухтій* 'вайлувата людина', *потіпаха* 'розпусна людина'. Даний тип емотивів представлений лексичними одиницями з різною морфологічною структурою в обох мовах. Друге місце за продуктивністю посідають негативні емотивні НО з семемною емотивністю: *sculk* '1) скунс, 2) мерзенна людина', *crock* '1) старий екіпаж, 2) стара людина', *dinosaur* '1) динозавр, 2) старомодна людина', *тjупак* '1) тупа сокира, 2) дурнувата людина', *тjотя* '1) курча, 2) безвільна, млява людина', *хробак* '1) личинка комахи, 2) жалюгідна людина'. Менш поширені негативні емотивні НО з семною емотивністю, які корелюють з афіксним типом досліджуваних одиниць: *whisper* 'молокосос', *drunkard* 'пияк', *not-hoper* 'невдаха', *горлань* 'той, хто кричить', *бандюга* 'злодій, бандит', *жаднюга* 'дуже скупа людина'. Найменшу кількість у мовах набору становлять негативно емотивні НО, у яких емотивний компонент закріплений в асоціаціях: *vandal* 'вандал, груба людина', *robot* 'бездумна людина', *гарпу* 'зла, сварлива жінка', *каїн* 'братовбивця', *іуда* 'зрадник', *гетера* 'розпусна жінка'.

4) При дослідженні матеріалу в структурі значення встановлено шість основних типів пейоративної емосеми: осудлива, зневажлива, презирлива, знищувальна, образлива, лайлива. Найбільш поширеними в обох мовах є емосеми «осудливість» і «зневажливність»: *fumbler* 'той, хто постійно промахується', *puppy* 'щеня (про молоду людину)', *butcher* 'м'ясник, жорстока людина', *lick-spittle* 'лизоблюд', *лобур* 'ледача людина', *жила* 'скупа людина', *шляпа* 'неуважна людина'. Інші типи емосем представлені з різним ступенем продуктивності. Найбільша розбіжність виявляється в значній перевазі негативних емотивних НО з емосемою «лайливість» в українській мові порівняно з англійською, що зумовлено системою українського словотворення, а саме розгалуженістю конотативних суфіксів: *хам* 'груба, зухвала людина', *хамло* 'груба, зухвала людина', *тварина* 'груба, жорстока людина', *мерзота* 'підла, негідна людина'.

5) Корпус досліджуваних одиниць класифіковано на такі тематичні групи, які є спільними у мовах набору: морально-етичні якості, поведінка, інтелектуальні здібності, вік, зовнішність, національно-расова приналежність, місце проживання, характер

міжособистісних стосунків, рід діяльності, соціально-майновий статус, фізичний стан. Найбільш продуктивними в обох мовах виявилися групи негативних емотивних НО за ознаками моральних якостей, поведінки, оскільки ця сфера є найбільш важливою ділянкою оцінної шкали (*rat* 'підла людина', *flunkey* 'підлабузник', *skinflint* 'скупа людина', *slut* 'розпусна жінка', *дракон* 'жорстока, зла людина', *талалай* 'балакун', *глевтяк* 'неповоротка людина'). В інших тематичних групах відмічені кількісні розбіжності, пов'язані з акцентуванням різних ознак, які відбивають національно-культурні особливості.

Таким чином, зіставний аналіз негативних емотивних найменувань особи англійської та української мов виявив розбіжності в структурі досліджуваних одиниць, що пов'язано зі структурними та словотворчими особливостями порівнюваних мов. Спільні риси спостерігаються в семантиці даних одиниць. Для характеристики окремих тематичних груп, семантичних типів та різновидів емотивних сем в структурі значення негативних емотивних найменувань особи використовувались ідентичні формули тлумачення, що свідчить про універсальність семантичних компонентів, які не залежать від структурних характеристик англійської та української мов та зумовлюються спільним характером аксіологічної шкали, цінностей та психології даних мовних колективів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений // Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. – 338 с.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – 2-е изд., испр. – М.: Языки русской культуры, 1999. – I-XV. – 896 с.
3. Бессонова О.Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивний та гендерний аспекти: Дис. ... докт. філол. наук: 10.02.04 – германські мови / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2003. – 463 с.
4. Бессонова О. Концепты эмоций в структуре оценочного тезауруса английского языка // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Вип. 11. У 2 частинах / Укл.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Част.1. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – С. 256-265.
5. Борисов О.О. Мовні засоби вираження емоційного концепту *СТРАХ*: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі сучасної англомовної художньої прози): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 – германські мови / ДонНУ. – Донецьк, 2005. – 195 с.
6. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – 260 с.

7. *Квасюк И.И.* Структура и семантика отрицательно-эмотивной лексики: Дис. ... канд. филол. наук. – М., 1983. – 186 с.
8. *Ковалева М.С.* Глаголы смеха в русском и английском языках // Семантические категории сопоставительного изучения русского языка. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1981. – С. 52-82.
9. *Кубрякова Е.С.* Типы языковых значений: семантика производного слова. – М.: Наука, 1981. – 360 с.
10. *Огаркова Г.А.* Вербалізація концепту КОХАННЯ в сучасній англійській мові: когнітивний та дискурсивний аспекти: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / 10.02.04 – германські мови. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2005. – 20 с.
11. *Ортони А., Клоур Дж., Коллинз А.* Когнитивная структура эмоций // Язык и интеллект. Сб. / Пер. с англ. и нем. / Сост. и вступ. ст. В.В.Петрова. – М.: Издательская группа “Прогресс”, 1995. – С. 314 – 384.
12. *Панасенко Н.И.* Лингвистические и экстралингвистические способы выражения чувств и эмоций в разноструктурных языках // *Studia Germanica et Romanica: Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання.* – Донецьк: ДонНУ, 2006. – Т.6. – № 1 (16). – С. 89-108.
13. *Растопчинская О.В.* Сопоставительная характеристика семантических полей слов со значением «страх» во французском и русском языках: Дис. ... канд. филол. наук. – Смоленск, 1973. – 175 с.
14. *Ротова М.С.* Лексико-фразеологические поля обозначения смеха и плача в современном русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1985. – 24 с.
15. *Сарбаш О.С.* Семантика позитивної емотивної лексики: лінгвокогнітивний та лексикографічний аспекти (на матеріалі англійської, української та новогрецької мов): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.17 – порівняльно-історичне та типологічне мовознавство / ДонНУ. – Донецьк, 2008. – 198 с.
16. *Телия В.Н.* Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986. – 141 с.
17. *Телия В.Н.* Человеческий фактор в языке. – М.: Наука, 1991. – 214 с.
18. *Шахова Л.И.* Структурно-функциональная характеристика ЛСГ существительных «чувственные переживания» в русском языке: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – К., 1980. – 21 с.
19. *Шаховский В.И.* Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1987. – 190 с.

20. *Bloomfield L. Language.* – London: George Allen and Unwin, 1933 / 1935. – 564 p.

ПЕРЕЛІК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

21. *Новий тлумачний словник української мови: У 3 т.* – Вид. друге, виправл. / Укл. В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. – К.: Аконт, 2007. [НТСУМ]

22. *Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English* / Editor J. Crowther. – Oxford University Press, 1998. – 1428 p. [OALD]

23. *Longman Dictionary of Contemporary English.* Third edition. – Longman Group Limited, 2000. – 1696 p. [LDCE]

Надійшла до редакції 23.02.09

© 2009 В.В. Левицкий
(м. Чернівці)

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ДЕРИВАТЫ ИНДОЕВРОПЕЙСКИХ КОРНЕЙ СО ЗНАЧЕНИЕМ «РЕЗАТЬ»

ЛЕВИЦЬКИЙ В.В. СЕМАНТИЧНІ ДЕРИВАТИ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКИХ КОРЕНІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ «РІЗАТИ»

На основі квантитативного аналізу етимологічного словника Ю. Покорного та семантичної типології у статті розглядаються деривати іє. кореня *setǝ-/smē- «різати», а також деривати інших іє. коренів з тим самим значенням. Встановлено, що сема [різати] сполучається з семами [гострий предмет], [обрізаний, укорочений, маленький], [міркувати, гадати, сприймати], [відрізаний, уламок]. З огляду на встановлені типи семантичних змін у статті запропоновано нові етимологічні рішення.

ЛЕВИЦЬКИЙ В.В. СЕМАНТИЧЕСКИЕ ДЕРИВАТЫ ИНДОЕВРОПЕЙСКИХ КОРНЕЙ СО ЗНАЧЕНИЕМ «РЕЗАТЬ»

На основе квантитативного анализа этимологического словаря Ю. Покорного и семантической типологии в статье рассматриваются дериваты ие. корня *setǝ-/smē- «резать», а также дериваты других ие. корней с тем же значением. Установлено, что сема [резать] сочетается с семами [режущий предмет], [обрезанный, укороченный, маленький], [думать, воспринимать], [отрезанный, осколок]. С учетом установленных типов семантических изменений предлагаются новые этимологические решения.

LEVYTSKY V.V. SEMANTIC DERIVATIVES FROM INDO-EUROPEAN STEMS WITH THE MEANING "TO CUT"

The article deals with the derivatives from the Indo-European stem *setǝ-/smē- "to cut" as well as from other Indo-European stems with the similar meaning, that have been considered both on the basis of quantitative analysis of the etymological dictionary by Yu. Pokorny and in terms of semantic typology. The seme [to cut] has been proved to collocate with the seme [sharp object], [cut off, shortened, small], [contemplate, perceive], [cut short, splinter, fragment]. Considering the determined types of semantic changes the new etymological solution has been introduced in the present article.

Ключевые слова: этимология, семантическая типология.

Понятие «резать» является одной из базовых семантических единиц в лексике ие. праязыка. Вместе с понятиями «связывать, соединять» и «гнуть» понятие «резать» образует единый синкретический, первоначально нерасчлененный комплекс, к которому восходит множество семантических единиц, возникших в различных ие. языках в процессе их развития и дифференциации некогда нерасчлененных ментальных сущностей.

Наблюдения над лексикой древних языков показывают, что упомянутая дифференциация ментальных единиц осуществляется по определенным правилам, регулярно повторяющимся в семантическом развитии различных материальных единиц, т.е. ие. «корней». Такого рода регулярные изменения получили название «семантические законы» или «семантическая типология».

Так, например, рассматривая корень *tcej-, Ю. Покорный заметил, что значение «оживленное движение» весьма часто соотносится со значением «мерцать, сиять» [13, с. 1099]. Точно так же в упомянутом словаре Ю. Покорного имеются указания на связь значения «крутить, вертеть» и «швырять, бросать» (с. 212). Особенно часто подобные закономерности наблюдаются в семантике дериватов корней со значениями «резать»,

«связывать», «гнуть, вертеть, крутить». Накопленные наблюдения позволили выдвинуть, сформулировать и обосновать гипотезу об упомянутом выше семантическом синкретизме [см. 7, с. 250; 3; 12; 2], под которым понимается «объединение в одном значении нескольких, часто трудно совместимых, семантических компонентов» [2, с. 94].

Сема [резать] выступает в виде следующих вариантов (деривационные отношения между этими вариантами могут иметь разностороннюю направленность):

1-а) острый; режущий, колющий предмет (меч, стрела, плуг и т.п.): дисл. *harfr* «борона», двн. *scara* «лемех», ди. *kṛāna-* «меч» (< *sker-* «резать»); ди. *chidira-* «топор, меч» (< *skei-* «резать»); лат. *cultur* «нож», фрак. *skalmē* «меч, нож» (< *skel-* «резать»); ст.-сл. *корьѣ* (< *sker-/skor-* «обрабатывать острым инструментом»); дисл. *bīldr* «наконечник стрелы» (< **bhei-* «бить»); дисл. *dālkr* «игла» (< **dhelg-* «колоть, игла»);

1-б) отрезать, отделять > отряд, толпа, стая, совокупность людей или животных: да. *scolu* «отряд» (< *skel-* «расщеплять, резать»); н. *Schar* «отряд» (< *sker-* «резать»);

1-с) резвый, резкий, быстрый, проворный: двн. *skēro*, *skioḡo* «быстрый» (< *skei-* «резать»); лат. *gescellō* «отскакивать, отлетать» (< **kel-* «бить»); рус. *лютый* (< *лец-* «отрезать») – см. [5];

1-д) ранить, калечить, обрезать животное; причинять вред, ущерб; порицать: двн. *halz* «хромой», гр. *kolobós* «изувеченный, искалеченный», лат. *calamitas* «ущерб, вред», дирл. *coll* то же, лат. *clādēs* «увечье, повреждение» (< *kel-* «бить»); дисл. *skeina* «легко ранить» (< *skei-* «резать»); снн. *bat* «несчастье, вред» (< *bhā-/bhāt-* «бить»); дисл. *boḡgr*, двн. *barh* «обрезанный кабан» (< *bher-* «резать»); дисл. *skarđ* «зазубрина, дыра, ущерб», цсл. *кгъпъ* «изувеченный», окгъпнѣ «отрезать» (< *sker-* «резать»); да. *dolg*, двн. *tolc* «рана» (< *dhelgh-* «бить»);

1-е) отделять > очищать, чистый: ст.-сл. *čistъ* «чистый» (< *skei-* «резать»); дисл. *hreinn*, гот. *hrains*, двн. *hreini* «чистый»; дирл. *criathar* «сито», двн. *ḡitera* «сито» (< *sker-* «резать»);

1-ф) осколок камня, дерева и т.п., щепка, шест, черенок, обломок, лоскут, обрывок, изделия из этого: двн. *scivaro* «щепка, осколок камня» (< *skei-* «резать»); лит. *lùskos* «тряпка, лоскут», лтш. *laùska* «осколок» (< *лец-* «отрезать»); двн. *skaft* «древко, копье», дс. *skaft* «копье» (< *sker-* «резать»); гот. *skildus* «щит», лит. *skiltis* «отрезанный ломоть» (< *skel-* «резать»); дирл. *sciath* «щит» (< *skei-* «резать»); свн. *schie* «кол в изгороди» («отщепленный кусок дерева» < *skei-* «резать, отделять»), рус. *лавка* (< *лец-* «отрезать»); рус. *черен*, лит. *kártis* «шест» (< *sker-* «резать»); да. *telga* «ветка» (< *del-* «расщеплять, вырезать»); гот. *hallus* «скала», дисл. *hallr* «камень, скала» (< *skel-* «резать»); алб. *kerpë* «утес, скала»

(< sker- «резать»); дисл. brīk «доска, скамейка» (< bhrēj- «резать»); сирл. bairenn «кусок скалы» (< bher- «обрабатывать острым инструментом, резать, тереть, расщеплять»);

1-g) мясо, тело (оба значения тесно взаимосвязаны – см. [9]): дисл. hold «мясо», да. hold «труп» (< *skel- «резать»); дирл. colainn «мясо»; гот. skilja «мясник», дисл. skilja «отделять» (< *skel- «резать»); лат. саgō «мясо», дисл. hōrund «мясо» (< *sker- «резать»);

1-h) кора, кожа, грубая поверхность: дисл. skurfa «короста», да. skurf «струп, короста» (< *sker- «резать»); рус. кора (< *sker- «резать»); нл. (диал.) schinde «кожа, шкура, кора, лыко», дисл. skān «кора, корка» (< *sken(d)- «отщеплять»); лтш. braūna «короста» (< bhreṅ- «резать»);

1-i) резать, отделять > воспринимать, узнавать; умный, ловкий: лат. serpere «процеживать, отделять, узнавать, воспринимать»; лат. scīte «знать, быть сведущим»; двн. skēgi «острый, остроумный»; (< *skej- «резать, отделять»). Промежуточными звеньями, как показывают эти примеры, могут быть различные семантические преобразования и переносы (напр., «резать > делать насечки > считать, думать» – ср. рус. считать; или «резать > острый > остроумный»).

1-j) короткий, укороченный, маленький: двн. scuz «короткий», да. scort тж., ди. kŕdhu- «укороченный, изувеченный, маленький, недостаточный» (< *sker- «резать»); алб. holë «тонкий, нежный» (< *skel- «резать»);

1-k) режущий край, кромка, граница: цсл. край «край, берег» (< *sker- «резать»); дисл. bogđ «край, кромка, борт», да. bord «борт, край, щит» (< *bheredh- «резать»);

1-l) нечто выдолбленное > сосуд, ножны, корыто, судно: рус. корыто (< sker- «резать»); дисл. skīdi «ножны», skip «челн, судно» (< skej- «резать»); дисл. beit «судно» (< bhejd- «расщеплять»);

1-m) черпать воду (на основе значения «срезать верхний слой воды»): рус. черпать (< sker- «резать»); н. schöpfen «черпать» (< sker-/skeb- «резать»). В [13, с. 945] слав. čerpti трактуется как «черпать воду черпаком», т.е. «черпать» рассматривается как семантический дериват понятия «сосуд, которым черпают воду». Аналогичным образом трактуется schöpfen (двн. skaf «сосуд, черпак», от чего scerpfen «haurige» – S. 931). Однако, как показал [11, с. 28], «черпать» может быть истолковано так же, как «снимать сливки» (ср. лит. krėna «сметана, сливки» – «то, что срезают, снимают послойно», лтш. krìet «снимать сливки с молока»).

1-n) Нередко на основе значения «резать» развивается значение «проводить полосу, оставлять след, борозду»: рус. борозда (< bher- «резать»); серб. díga «путь, проложенный

войском», болг. *dir'a* «след человека или животного», *dir'ъ* «ищу, отслеживаю, преследую» (< *der-* «сдирать, отщеплять»); далее значение «проводить полосу» может развиваться в значение «касаться» – ср. рус. *касаться* < *kes-* «резать» [см. 4], рус. *кренути* «купить, взять» < *sker-* «резать» [7, вып. 13, с. 75].

1-о) На базе значения «резать, высекать» развивается значение «колдовать, чародействовать», нередко в сочетании с семами [знак колдовства], [буква]: лит. *bùrtai* (мн. ч.) «жребий, колдовство», лтш. *burts* «знак колдуна, буква», лит. *burti* «колдовать» (< *bher* «резать» – [11, с. 38]).

Существует несколько гипотез, объясняющих синкретизм понятий «резать / связывать / гнуть», которые детально рассмотрены в [2, с. 97-99]. Так, например, М.М. Маковский включает «первозначения» «резать/связывать/гнуть» в общую систему энантиосемии, типичную для дологического мышления; соединение противоположных значений, согласно М.М. Маковскому, представляет собой один из видов табуирования в древних языках. Выдвинутая нами гипотеза [см. 1; 12 и др.] сводится к тому, что в основе синкретического значения «резать / связывать / гнуть» лежит понятие «жила, манипулировать жилами», обозначающаяся ие. корнем **se-/seH-*. Это понятие, мыслимое первоначально как нерасчлененное целое, порождает семы [резать], [вить], [гнуть], [шить], [тетива]. Сема [тетива] порождает, в свою очередь, семы [дрожать, вибрировать], [метать, швырять], [ранить, причинять вред] и т.п. Сема [расслаблять, отпускать тетиву] порождает семы [отпускать], [дать течь, лить].

Интересными представляются также наблюдения над ие. лексикой, обозначающей понятие «низкий, влага», представленные В. Мерлингеном [см. Merlingen 1978].

«Не редки случаи, – замечает В. Мерлинген, – когда слова, явно близкие по своей форме и значению, в словарях Покорного и Вальде-Покорного рассматриваются в совершенно различных местах и должны быть извлечены оттуда и сгруппированы заново» [Merlingen 1978: 43]. Тенденция пересмотреть данные, представленные в словаре [13], сгруппировать содержащиеся в нем лексические единицы в иные лексико-семантические парадигмы, восстановив возможные утраченные семантические связи между «омонимичными» корнями, явно прослеживается и в некоторых отечественных работах по этимологии (см., например, Мониц 1998; Маковский 2000; 2002).

Однако «интуитивный» анализ этимологического словаря позволяет лингвисту получить лишь фрагментарные сведения о семантических и формальных связях в ие. лексике. К тому же такой анализ не позволяет дать вероятностную оценку полученным наблюдениям. Понятно, что охватить *весь* поддающийся анализу материал, выявить *все* существенные с

точки зрения статистики формальные, семантические и формально-семантические связи можно лишь с помощью специальных статистических приемов и методов.

Осуществленное нами статистическое исследование семантических и фонетических связей между ие. корнями, представленными в словаре [13], дает обильный материал для решения целого ряда этимологических задач. Так, особый интерес, с нашей точки зрения, представляют установленные с помощью квантитативного анализа связи между значениями «резать», «режущий предмет», «короткий, укороченный, маленький» и «воспринимать, узнавать; умный, ловкий» (см. п.п. 1-і, 1-j, 1-a).

Одним из корней, объединяющим перечисленные значения (по данным квантитативного анализа), является ие. корень *semə-/smē-/sme- «резать». На рис. 1 представлены возможные дериваты ие. корня *semə-/smē- «резать», которые мы объединяем в одно гнездо на основе квантитативного анализа и семантической типологии.

Что же на представленной схеме можно считать «установленным в этимологии», а что является реконструкцией автора этой книги?

В [13, с. 968] приведен корень *smēi- : smǣi- : smī-/smi- со значением «вырезать, работать острым инструментом». Сюда относятся: гр. smilē «резец», гот. aiza-smiþa «резчик, кузнец», н. Schmidt «кузнец» и др. Ю. Покорный не исключает связи *smēi- с корнем *mai-/mǣi- «рубить, отрубать, обрабатывать острым инструментом» (см. с. 967), который комментируется следующим образом: «очевидно, собственно *mǣi-, т.е. форма без s наряду со *smēi-; smǣi-». К этому корню *maj- Ю. Покорный относит гот. maitan «резать, рубить», дисл. meitill «зубило», да. mīte «клещ», ди. mēthati «ранит», дисл. meīða «ранить, калечить» и др.

Кроме корня *smēi- «резать», в [13, с. 966] выделяется еще один корень *smē-/smēi- со значением «мазать, проводить полосу; натирать», куда, в частности, включены *smē(i)k- «растертая крошка» (гр. smīkrós «маленький, короткий», двн. smāhi «маленький, незначительный», дисл. smār «маленький») и *smē(i)g/ġ- (польск. śmiga «тонкая розга», лит. smaigas «шест», лтш. smidzis «клещ, водяная блоха»; лит. susmižęs «маленький, искалеченный»). Весь приведенный семантический набор корней *smē(i)k-, *smē(i)g-, *smē(i)ġ- совпадает с семантикой рассмотренных выше корней *smēi-/mǣi- «резать». Поэтому, в отличие от Ю. Покорного, мы считаем, что эти корни целесообразно рассматривать не как дериваты ие. *smēi- «мазать, натирать», а как дериваты ие. *smēi- «резать, натирать», хотя, понятно, семантическая нечеткость и неоднородность гнезда, сформированного Ю. Покорным, допускает двойное толкование – и «мазать», и «натирать».

Теперь рассмотрим то, что на рис. 1 реконструировано нами.

Рис. 1. Схема деривационных связей между корнями со значениями «резать», «маленький», «меч» и «думать»

Во-первых, мы рассматриваем корень **smē(i)-* как один из трансформов исходного корня **semə-* «резать», которого нет в перечне корней [13] и который мы реконструируем на основе целого ряда сопоставлений [см. 2, с. 101].

Во-вторых, как сказано выше, мы включаем **(s)mē(i)g/ġ-* в набор дериватов корня **(s)mē(i)-* «резать», а не «мазать».

В-третьих, мы рассматриваем в качестве возможных дериватов корня **smē-* «резать» корни **mēġ-* («меч» и «маленький»), **smē(i)k-* («маленький», «крошка»), **smē(i)g/ġ-* («маленький», «шест», «клещ»), **mek-* («меч», «думать»), **mei-n-* («думать», «маленький»), **men-* («думать», «маленький»), **mer-* («вспоминать», «растирать»). Все перечисленные значения являются вариантами макросем [резать], [режущий предмет], [режущее насекомое], [обрезанный, укороченный, маленький], [думать, воспринимать] и на этом основании объединяются нами в одно этимологическое макрогнездо.

Рассматривая этимологию слав. **mešъ* «меч» [см. 2, с. 101-102], мы попытались показать, что слав. **mešъ* и герм. **māġk-* являются параллельными дериватами единого исходного корня **smē-* «резать». Расширение этого корня с помощью *ġ* дает нам герм. **māġk-*

(гот. *mēkeis* «меч») и слав. *mězīnъ («меньший, маленький»), а расширение с помощью *k* дает слав. **mešъ*¹. Однако данные квантитативного анализа и типологическое сочетание смыслов позволяют нам выдвинуть еще одну *новую этимологическую гипотезу*: дериватом ие. **mek-* «резать» является не только слав. *mešъ «меч», но и слав. *mekati «думать, полагать», давшего рус. *mekать, смекать, намекать* и т.д. Этимология *mekать* «думать, соображать», как отмечает М. Фасмер, остается неясной [см. 8, т. 2, с. 599]. Вслед за А. Брюкнером [10, с. 196] рус. *mekать* рассматривают как преобразование рус. *metать* и в конечном итоге возводят к ие. **mē-* «измерять».

В обширной статье, опубликованной в 1918 году и посвященной рассмотрению типичных ошибок при этимологизации различных славянских лексем, А. Брюкнер обращает внимание этимологов на то, что далеко не во всех случаях следует обязательно искать для того или иного слова ие. соответствия и возводить его к какому-либо ие. архетипу. Зачем, по мнению А. Брюкнера, сопоставлять рус. *mekать, намекать* с ие. *mē «измерять», если можно ограничиться чисто славянским материалом: рус. *mekать* соотносится с рус. *метить* так же, как *пускать* с *пустить*, *блукать* с *блудить* [10, с. 196]. Иначе говоря, *metать* является, по А. Брюкнеру, чисто русским новообразованием на -к- от глагола *метить*. Эта же этимология праславянского *mekati приводится в словаре [7, вып. 18, с. 74] с небольшой оговоркой «скорее всего».

Учитывая, что лексема *mekать* зафиксирована только в русском языке (и его диалектах), высока вероятность того, что это – чисто русское новообразование, и в этом случае гипотеза А. Брюкнера представляется наиболее вероятной. Вместе с тем, *metать*, к которому А. Брюкнер возводит *mekать*, имеет значение не «считать, полагать» («*berechnen*»), как пишет А. Брюкнер, а «делать метку, метить, целиться», а поэтому семантическая связь между *mekать* и *метить* остается неясной. Эта неясность, возможно, и является главным фактором, до сих пор вызывающим некоторые сомнения, сформулированные в виде приведенной выше оговорки «скорее всего» или «неясно». Кроме того, неясной остается также и этимология самого слова *метить* и якобы связанного с ним *metать*. В [13, с. 704] рус. *метить* и *metать, мести* возводятся к ие. **mē-* «измерять» – с реконструированной цепочкой семантического развития «измерять, отмерять > целиться, метить > швырять, бросать». Однако связь *metать / мести* с ие. **mē-* «измерять» вполне обоснованно подвергается сомнению в [7, вып. 18, с. 107-108].

---

¹ Дополнительным аргументом в пользу того, что слав. *mešъ может быть дериватом корня *(s)mē(i)k- является то, что в славянских языках зафиксировано два варианта этого корня *mešъ и *mьšъ, из которых первый восходит к **mek-*, а второй – к **mik-*, что полностью соответствует форме *(s)mē(i)k-.

Таким образом, гипотеза А. Брюкнера хорошо объясняет изолированность рус. *мекать* и является поэтому наиболее вероятной, но она слабо обоснована семантически и поэтому вызывает сомнения. Интересно при этом заметить, что ни изолированность рус. *мекать*, ни отнесение его к «новообразованиям» не препятствуют реконструкции соответствующей праславянской формы *mekati [см. 7, вып. 18, с. 74].

Учитывая сказанное, мы не исключаем, что псл. *mekati, как и слав. *mešь, восходят к ие. *mek- «резать»: *mekati непротиворечиво вписывается в установленные нами формальные и семантические соответствия корня *smē-/sme- «резать». К этому же корню (а не к корню *mē- «измерять»!) восходит, с нашей точки зрения, и рус. *метить* (< «делать метки, насечки»). Такая гипотеза высказывалась в лингвистике ранее [см. 8, т. 2, с. 610], но почему-то не получила должного признания.

Следует заметить, что значение «проводить полосу > мазать» может быть также дериватом значения «резать». Так, А.С. Мельничук показал, что рус. *касаться* может быть дериватом корня *kes- «резать». Рус. *чертить* является производным корня *sker- «резать» (другие примеры – см. выше п. 1-н). Следовательно, корень *smēj- «мазать, проводить полосу» в [13], а также, возможно, *smegu «жир», могут быть дериватами *smē- «резать». Дерево семантической деривации может выглядеть следующим образом:

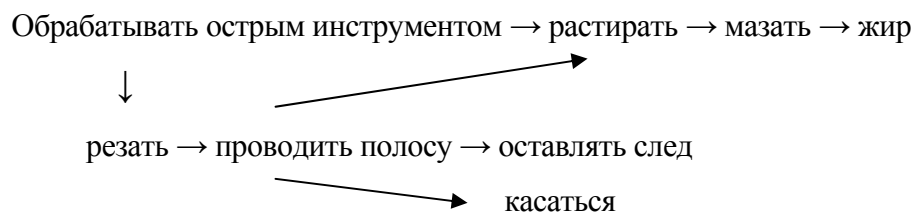

Рис. 2. Семантические дериваты значений «растирать» и «резать»

Соотношение значений «резать» и «воспринимать» носит регулярный характер и повторяется в других корнях. Так, *sekə-/skē- «резать» дает следующие дериваты: стсл. секира «топор», двн. sega «пила», дисл. sax «нож, меч» (< *sek-); *skēj-/skej- «резать, отделять» (ди. chyati «отрезает», лат. scīre «знать», scītus «умный, ловкий», двн. scivago «осколок камня, щепка»); *(s)kēj-(t)- «резать, отделять» (гр. skygos «осколок камня», лит. skūtas «клочок, тряпка»); *(s)kej-/kēj- «слышать, чувствовать, воспринимать» (ди. kaví- «умный, мудрый», гот. hausjan «слышать», белорус. скумаю «понимаю», стсл. čiti «чувствовать», укр. чути «слышать»). В приведенных примерах значения рассмотренных форм повторяют наборы сем в дериватах корня *semə-/smē- с той лишь разницей,

что вместо семантического деривата «урезанный > маленький» повторяется сема «отрезанный > осколок, клочок».

СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ

болг.	болгарский	лит.	литовский
гот.	готский	лтш.	латышский
гр.	греческий	н.	немецкий
да.	древнеанглийский	нл.	нидерландский
двн.	древневерхненемецкий	псл.	праславянский
ди.	древнеиндийский	свн.	средневерхненемецкий
дирл.	древнеирландский	снн.	средненижненемецкий
дисл.	древнеисландский	снл.	средненидерландский
дс.	древнесаксонский	стсл.	старославянский
ие.	индоевропейский	сирл.	среднеирландский
лат.	латинский	цсл.	церковнославянский

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Левицкий В.В.* Этимологические и семасиологические исследования в области германских языков. – Черновцы: Рута, 1997. – 276 с.
2. *Левицкий В.В.* Семантический синкретизм в германском и индоевропейском // Вопросы языкознания. – 2001. – № 4. – С. 94-106.
3. *Маковский М.М.* Удивительный мир слов и значений. Иллюзии и парадоксы в лексике и семантике. – М.: Высшая школа, 1989.
4. *Мельничук А.С.* Корень *kes- и его разновидности в лексике славянских и других индоевропейских языков // Этимология. – М.: Наука, 1968. – С. 194-240.
5. *Петлева И.П.* Этимологические заметки по славянской лексике // Этимология. – Москва: Наука, 1981. – С. 42-50.
6. *Трубачев О.Н.* Ремесленная терминология в славянских языках. – М.: Наука, 1966.
7. *Трубачев О.Н.* Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. – Вып. 1-33. – М., 1974 и след.
8. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка. – Тт. 1-4. – М.: Прогресс, 1964-1973.
9. *Adolf H.* Wortgeschichtliche Studien zum Leib / Seele-Problem. – 1937.

10. *Brückner A.* Über Etymologien und Etymologisieren // Zeitschrift für vergleichende Sprachwissenschaft, 48. – 1918.

11. *Jēgers B.* Verkannte Bedeutungsverwandtschaften baltischer Wörter // Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung, 80, 1966. – S. 6-162.

12. *Lewickij V.* Zur deutschen Etymologie // IF, 1998, 103. – S. 210-226.

13. *Pokorny J.* Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. – Bd. 1-2. – Bern – München: Francke Verlag, 1959-1969.

Надійшла до редакції 25.12.08

© 2009 О.В. Материнська
(м. Донецьк)

МЕРОНІМІЯ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

МАТЕРИНСЬКА О.В. МЕРОНІМІЯ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Пропонована стаття присвячена дослідженню явища меронімії в німецькій мові, основну увагу сконцентровано на загальних позначеннях поняття 'частина'. У статті розглядається семантична класифікація лексичних одиниць на позначення 'частини', описано співвідношення між частиною та цілим у семантиці досліджуваних одиниць, визначається семантичний обсяг та семантичний потенціал меронімів на позначення поняття 'частина'. Розвиток полісемії лексичних одиниць на позначення поняття 'частина' відбувається переважно за рахунок метонімічного переносу. Великий потенціал щодо утворення меронімів у структурному плані мають композитні утворення. Системний підхід до вивчення явища меронімії розглядається як актуальне завдання семантичних досліджень.

МАТЕРИНСКАЯ Е.В. МЕРОНИМИЯ В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Представленная статья посвящена изучению явления меронимии в немецком языке, основное внимание сконцентрировано на общих обозначениях понятия 'часть'. В статье рассматривается семантическая классификация лексических единиц, обозначающих 'часть', описано соотношение между частью и целым в семантике исследуемых единиц, определяется семантический объем и семантический потенциал меронимов, обозначающих понятие 'часть'. Развитие полисемии лексических единиц, обозначающих 'часть', происходит в основном за счет метонимического переноса. Большой потенциал в формировании меронимов в структурном плане имеют композитные образования. Системный подход к изучению явления меронимии рассматривается как актуальное задание семантических исследований.

MATERYNSKA O.V. MERONYMY IN THE GERMAN LANGUAGE

This paper deals with the research of meronymy in the German language focused primarily on the nominations which express the idea of a 'part of'. The article highlights the part-whole relationships, dwells upon the semantic classification of the lexical units denoting the notion of a part. The research resulted in estimating the semantic capacity and semantic potential of the meronyms denoting a part. The lexical units under analysis are polysemous, they develop their polysemy mainly with the help of the metonymic transfer, thus different models for the development of polysemy of the meronyms are described in this paper.

The research reveals a great potential of the composition in the process of formation of meronyms since structurally a considerable part of the lexical units under discussion are composites.

A complex investigation of the meronymic system implies studying the semantic relations of different types. Semantic regularities traced in this paper are to be analysed within the framework of polysemous relations between individual groups of meronyms. A thorough study of semantic structure of meronyms is viewed upon as one of the topical problems of modern semantics.

Ключові слова: мероніми, гіперо-гіпонімічні стосунки, полісемія, метафора, метонімія, тематична група, лексема, лексико-семантичний варіант, семантичні закономірності.

1. Системне дослідження лексичного складу мови потребує детального вивчення різних видів семантичних зв'язків між лексичними одиницями. Одним з таких зв'язків є таксономічний тип зв'язку, у рамках якого існують гіперо-гіпонімічні відношення (родо-видові відношення) та меронімічні відношення (відношення між частиною та цілим). Меронімія є відображенням об'єктивних зв'язків між предметами та явищами навколишнього світу, меронімічний тип зв'язку базується на логічній основі. Створення системи меронімічної лексики з метою комплексного дослідження семантики меронімів ще не було предметом окремого лінгвістичного дослідження, що зумовлює актуальність запропонованої розвідки. Спроби виявити загальні особливості

меронімів здійснювалися у працях Е. Ляйзі [12-14], опис явища меронімії наявний у роботах Є. Горської, Л. Мерфі, А. Тафреші, Р. Чаффіна [11; 15; 16; 7]. Меронімія тісно пов'язана із полісемією, мероніми утворюють нові значення переважно за рахунок метонімії, а саме синекдохи, яка є відображенням зв'язку між частиною та цілим у процесі семантичного розвитку лексичних одиниць [9, с. 79]. Переносні значення меронімів пов'язані із найближчим оточенням людини, тому можна стверджувати, що система меронімів є антропоцентрично орієнтованою, докладніше про антропоцентризм у мові див. [1; 2; 6; 10].

Ця стаття присвячена дослідженню меронімів на позначення поняття частина (надалі МПЧ – меронім на позначення частини) у німецькій мові, наприклад, нім. *Teil* 'частина', *Stück* 'шматок', *Lappen* 'шматок тканини, шкіри' тощо. Зазначена тематична група є лише однією з тематичних груп, які входять до складу меронімічної лексики, наприклад, локативних, темпоральних, соматичних меронімів [3; 4; 5, с.73]. Основним завданням запропонованого дослідження є виявлення семантичних особливостей та створення семантичної класифікації МПЧ, визначення їх семантичного потенціалу.

2. Матеріал дослідження склали 60 лексичних одиниць на позначення поняття 'частина' в німецькій мові, відібрані за допомогою праць та словника Франца Дорнзайфа „Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen“ [20; 8], а також за допомогою тематичних, тлумачних та перекладних словників [17-27]. Відібрані одиниці є основними позначеннями поняття 'частина' у німецькій мові, втім їх повний перелік має бути встановлений шляхом суцільної вибірки з тлумачних словників німецької мови. Відібрана кількість одиниць дозволила виявити основні семантичні особливості позначень 'частини' у німецькій мові та розробити параметри класифікації цієї семантичної групи у межах дослідження меронімічної лексики.

2.1. Проведений семний аналіз прямого значення МПЧ засвідчив, що поряд з домінуючою семою „частина” в них наявні диференційні семи, які дозволяють виокремити декілька семантичних підгруп [5, с. 75]. Семантична класифікація лексичних одиниць на позначення поняття 'частина' представлена у таблиці 1.

Таблиця 1. Семантична класифікація лексичних одиниць на позначення поняття 'частина' в німецькій мові

Семантична підгрупа МПЧ	Приклад	Кількість лексем	Кількість ЛСВ
1. Мероніми – загальні позначення частини (різних предметів та явищ)	<i>Teil</i> 'частина', <i>Stück</i> 'шматок', <i>Bestandteil</i> 'складова частина, компонент', <i>Detail</i> , <i>Element</i> 'елемент', <i>Partie</i> 'частина деталь', <i>Einzelteil</i> 'окрема частина, деталь' тощо	13	46
2. Мероніми на позначення частини певних предметів з визначеною формою та субстанцією	<i>Lappen</i> 'клапоть (тканини), шматок шкіри', <i>Harpen</i> 'шматок, невеликий ковток їжі', <i>Kanten</i> 'окрасць хліба', <i>Scheibe</i> 'плаский, круглий шматок' тощо	14	28
3. Мероніми на позначення уламка, фрагмента, що був вилучений з цілого	<i>Bruchstück</i> 'уламок', <i>Fragment</i> 'фрагмент', <i>Scherbe</i> 'черепок, уламок (скла, порцеляни)', <i>Schnipsel</i> 'клаптик, жмутик', <i>Splitter</i> 'тріска, скалка', <i>Trumm</i> 'уламок' тощо	20	36
4. Мероніми на позначення підрозділу певної галузі, виду діяльності	<i>Bereich</i> , <i>Gebiet</i> , <i>Sphäre</i> 'сфера, галузь (діяльності)', <i>Abteilung</i> 'підрозділ', <i>Sektion</i> 'секція'	10	18
5. Мероніми – загальні позначення частини різних предметів та явищ, які містять у собі їх якісно-оцінну характеристику	<i>Bruchteil</i> 'маленька частина', <i>Hauptteil</i> 'головна, основна частина', <i>Körnchen</i> 'гранула, маленька частка, дрібок'	3	3
Разом		60	131

Як видно з наведеної таблиці, семантична група меронімів з узагальнюючим значенням 'частина' не є однорідною. Серед 60 проаналізованих лексичних одиниць найбільша кількість – це позначення частини, вилученої з цілого, через що ціле руйнується, а позначувана частина є уламком. Можна виокремити три види відношень між частиною та цілим, які імпліцитно присутні у семантиці цих лексем:

1) семантика МПЧ передбачає існування якоїсь сили (людини або ж природної

сили), яка спричиняє навмисне або ж ненавмисне роздроблення, руйнування цілого, у більшості лексем цієї групи пряме значення містить сему дефекту, неправильної, недовершеної форми. На відміну від позначень складових частин, позначення частини, яка є уламком, за своєю семантикою не може знову виступати конституційним елементом цілого, наприклад, нім. лексема *Fetzen* 'кляпоть' має таке тлумачення: *unregelmäßig abgerissenes Teilstück eines dünnen Materials, Stoff, Papier, zusammenhangloses Stück von etw.* 'нерівно обірваний кляпоть матеріалу, тканини, паперу, частина, яка втратила зв'язок з іншими частинами';

2) деякі лексеми цієї групи мають дещо іншу семантику – цілеспрямоване руйнування з певною метою, коли вилучення частини з цілого є не випадковим та має певну мету, у такому разі ціле не сприймається як зруйноване, знищене, але як таке з якого вилучено певний елемент без шкоди для його цілісності, наприклад, нім. *Auszug* 'витяг (з документу, вибране місце з твору)', *Ausschnitt* 'місце з листа, фільма';

3) нім. *Ausschnitt* поряд зі значенням 'місце з листа, фільма' водночас має значення 'вирізка (з газети)', руйнація цілого в такому разі є цілеспрямованою і вона завдає шкоди цілому, яке втрачає один зі своїх складових елементів.

Імпліцитно виражене у прямому значенні МПЧ відношення позначуваної частини до цілого безпосередньо впливає на розвиток їх полісемії. Так, наприклад, лексема *Fetzen* 'кляпоть' має переносне значення 'дешева сукня, яка погано сидить', переносне значення утворено за метонімічною моделлю переносу з частини на ціле (з матеріалу на позначення предмету одягу, зробленого з цього матеріалу), у цьому ЛСВ, так само як і в прямому значенні закладено семантику дефекту, така сукня непридатна для створення цілісно *правильного* образу, вона також створює деформований вигляд. Нім. *Auszug* поряд зі значенням 'витяг (з документу, вибране місце з твору)' має переносне значення 'частина фотоапарата, що висувається, шухляда', тобто частина, яка відокремлюється тимчасово і не руйнує цілого.

Семантична підгрупа на позначення частини певних предметів, які мають визначену форму та субстанцію є такою, що може суттєво розширюватися за рахунок композитів, додавання компонента з 1 семантичної підгрупи (наприклад, *Stück, Teil*), який має узагальнююче значення 'частина', до коренів різних іменників надає необмежені можливості утворення нових меронімів, наприклад, *Körperteil* 'частина тіла', *Bauteil* 'будівельна частина', *Kettenglied* 'частина ланцюга', *Werkstück* 'оброблювана частина', тощо. Серед досліджуваних одиниць зафіксовані такі, що були запозичені з інших тематичних груп меронімів, наприклад, з тематичної групи

соматизмів: *Zeh* (букв. палець ноги) ‘зубок часника’; локативних меронімів: *Ecke* (букв. кут) ‘шматок пирога, сиру, хліба у формі кута’. Позначення частини певних предметів, які структурно є композитами, часто формуються за участю різних МПЧ, навіть якщо позначуваний денотат є подібним, наприклад, нім. *Knoblauchzeh* (букв. палець часника) ‘зубок, долька часника’, але *Apfelsinenscheibe* (букв. шматок апельсина) ‘долька апельсина’. При утворенні таких композитів велику роль відіграє форма, субстанція, функції цілого, що обумовлює диференційовані позначення частини різних предметів, наприклад, *Seifenstück* ‘шматок мила’, *Zuckerwürfel* ‘шматок, кубик цукру’, *Eisbrocken* ‘шматок льоду’, *Käsehappen* ‘шматок сиру’, *Teigstück* ‘шматок тіста’ (класифікацію цієї семантичної підгрупи меронімів щодо їх форми, субстанції див. [5, с. 74; 12, с. 35-37].

Лексеми четвертої семантичної підгрупи мають переважно абстрактне значення, що дозволяє виокремити частину певного абстрактного поняття нім. *Bereich* ‘галузь, сфера’, але паралельно можуть мати і конкретне значення (*der Bereich um den Äquator* ‘територія, область навколо екватора’). За своїм значенням до меронімів з узагальнюючим значенням ‘частина’ дуже близькі квантитативні мероніми, які також позначають частину від цілого, втім домінуючою семою в них є сема кількості, інтенсивності, наприклад, *Drittel* ‘одна третя’, *Hälfte* ‘половина’, *Portion* ‘порція’, *Dosis* ‘доза’.

2.2. З поміж 60 досліджуваних лексичних одиниць на позначення частини 33 є моносемантичними, а 27 полісемічними (на 27 лексем припадає 71 переносне значення). Найбільшим рівнем полісемії характеризуються лексеми – загальні позначення частини (різних предметів та явищ), а саме *Stück* ‘шматок’, *Element* ‘елемент’, *Partie* ‘частина’ (семантична підгрупа 1 у таблиці 1 – 13, лексем, які мають 46 ЛСВ). Утворення переносних значень МПЧ відбувається за метафоричними та метонімічними моделями переносів, домінуючим є метонімічний перенос. У процесі семантичного аналізу 60 лексем було зафіксовано 2 моделі метафоричного та 17 моделей метонімічного переносу. У разі розширення вибірки представлена класифікація може бути більш універсалізована. Основні моделі, розглянуті на матеріалі 60 МПЧ, представлено в таблиці 2.

Таблиця 2. Характеристика продуктивності метафоричних та метонімічних переносів у процесі розвитку полісемії МПЧ у німецькій мові

Модель переносу	Кількість переносних значень
Метафоричні переноси	
1. МПЧ → предмет, що за своїми якостями (формою, субстанцією) схожий на МПЧ: нім. <i>Lappen</i> (букв. клапоть) ‘права водія’	1
2. МПЧ → людина, яка подібна за своїм розміром, властивостями до МПЧ: нім. <i>Brocken</i> (букв. уламок неправильної форми) ‘кремезна людина’, нім. <i>Krümel</i> (букв. крихта, дрібка) ‘крихітка, маленьке дитя’	3
Разом: метафоричних переносів:	4
Метонімічні переноси	
1. МПЧ → квантитативний меронім: нім. <i>Stück</i> (букв. шматок) ‘окремий предмет при зчисленні’	9
2. МПЧ → конкретний предмет як ціле: нім. <i>Schnitte</i> (букв. відрізаний шматок) ‘бутерброд, канапка’	8
3. МПЧ → абстрактне поняття: нім. <i>Anteil</i> (букв. частка) ‘інтерес до справи’	7
4. МПЧ → частина конкретного предмета: нім. <i>Abschnitt</i> (букв. відрізок, частина) ‘відривна частина квитка’	6
5. МПЧ → позначення математичної, фізичної, хімічної термінології, тощо: нім. <i>Sektor</i> ‘сектор кола, кулі’	6
6. МПЧ → окрема людина або група людей як частина певного цілого: нім. <i>Element</i> (букв. деталь, елемент) ‘людина як соціальний елемент суспільства (кримінальний елемент)’	4
7. МПЧ → дія: нім. <i>Stück</i> (букв. шматок) ‘певна дія, вибрик’	4
8. МПЧ → частина органів тварин, людини: нім. <i>Lappen</i> (букв. клапоть) ‘пласка частина органа’	4
9. МПЧ → позначення частини тексту (мовознавча термінологія): нім. <i>Abschnitt</i> (букв. відрізок, частина) ‘розділ, частина написаного тексту’	3
10. МПЧ → частина території: нім. <i>Abschnitt</i> (букв. відрізок, частина) ‘частина краю, регіону’	3
11. МПЧ → незакінчене без цього МПЧ ціле: нім. <i>Bruchstück</i> (букв. уламок) ‘незавершений твір мистецтва’	3
12. МПЧ → напій, рідкі ліки: нім. <i>Tropfen</i> (букв. крапля) ‘гарне вино, ліки у краплях’	3
13. МПЧ → музична, мистецтвознавча термінологія: нім. <i>Stück</i> (букв. шматок) ‘п'еса’	2
14. МПЧ → гроші: <i>Flocke</i> (букв. пластівці) ‘швейц. грошова одиниця - раппен (швейц. сантим), 10 сантимів’	2
15. МПЧ → позначення спортивної термінології, термінології в іграх: нім. <i>Partie</i> (букв. частина) ‘хід, партія’	1
16. МПЧ → темпоральний меронім: нім. <i>Abschnitt</i> (букв. відрізок, частина) ‘період, певний проміжок часу’	1
17. МПЧ → їжа, страва: нім. <i>Schnitzel</i> (букв. шматочок) ‘шнітцель’	1
Разом: метонімічних переносів:	67

Наведена таблиця демонструє суттєву перевагу метонімічних моделей переносу над метафоричними, що є природним з огляду на те, що позначення частини предмета залишається пов'язаним з цілим різноманітними типами зв'язків, тому перенос з частини на ціле (синекдоха), який відбувається за суміжністю просторових зв'язків, зв'язків між матеріалом та виробом з нього, є продуктивним у аналізованій групі меронімів. Найбільш продуктивною моделлю, як видно з таблиці 2, є перенос з позначення частини на квантитативний меронім, та з позначення з частини на ціле (на конкретний предмет). Представлена у таблиці 2 класифікація призначена, перш за все, задля представлення різноманіття моделей утворення нових значень МПЧ, оскільки кількість проаналізованих МПЧ є невеликою, статистичні дані дозволяють виявити тенденції в рамках основних 60 позначень частини у німецькій мові, але при збільшенні матеріалу дослідження характеристика продуктивності моделей метафоричних та метонімічних переносів відображатиме основні тенденції семантичного розвитку меронімів у цілому.

Привертає увагу той факт, що серед виявлених моделей формування переносних значень МПЧ, наявна одна модель метафоричного переносу (МПЧ→ людина, що подібна за своїм розміром, властивостями до МПЧ, модель 2 метафоричного переносу в табл. 2) та одна модель метонімічного переносу (МПЧ→ окрема людина або група людей як частина певного цілого, модель 6 метонімічного переносу в табл. 2), які співвідносяться з однаковим денотатом (людиною), але базуються на різному типі семантичного зв'язку. Проведення аналогії між певною частиною та людиною обумовлює наявність метафоричної моделі переносу, а суміжність між приналежністю частини до цілого, та сприйняттям людини як елемента цілого (суспільства, організації) пояснює наявність метонімічної моделі переносу.

За даними таблиці видно, що серед метонімічних моделей переносу наявний також перенос на темпоральні мероніми (модель 16). Цей факт, за наявності переносу на квантитативні мероніми, свідчить про взаємозв'язок між полісемічними меронімами.

3. Із викладеного матеріалу можна зробити такі висновки:

– система меронімів на позначення частини не є однорідною, проведений семантичний аналіз 60 основних позначень частини в німецькій мові дозволив виявити 5 семантичних підгруп, за якими розподіляється аналізований матеріал (див. табл. 1);

– специфіка семантики прямого значення лексем, що належать до однієї семантичної підгрупи безпосередньо впливає на формування семантичного обсягу МПЧ (див. 2.1.);

– найбільша кількість лексем на позначення частини належить до семантичної підгрупи – позначень частин, які є уламками, при цьому виокремлюється 3 основних типи зв'язку між цілим та частиною імпліцитно закладені в семантиці досліджуваних МПЧ цієї підгрупи: навмисне або ненавмисне руйнування цілого, у процесі якого з'являється позначувана частина, зазвичай уламок, який є деформованим; цілеспрямоване вилучення частини з цілого без шкоди для структури цілого та частини; цілеспрямоване вилучення частини з цілого, у разі якого ціле позбавляється одного зі своїх елементів, а частина залишається непошкодженою (див. 2.1.);

– великою продуктивністю характеризується утворення позначень частини за допомогою композиції, приєднання компонента з узагальнюючим значенням 'шматок, частина' до коренів різних іменників надає можливість утворення найменувань частин різаних предметів та явищ;

– МПЧ розвивають полісемію переважно за рахунок метонімічних моделей переносу (особливо синекдохи), оскільки зв'язок між частиною та цілим є домінуючим у процесі формування їх семантичного обсягу, виявлені моделі метонімічного переносу характеризуються розмаїттям семантичних зв'язків між позначенням частини та цілого, які відображають причинно-наслідкові зв'язки об'єктивної дійсності;

– МПЧ пов'язані за своєю полісемічною структурою із квантитативними, темпоральними, соматичними, локативними меронімами, що дозволяє говорити про можливість виведення закономірностей семантичного розвитку меронімічної лексики як системи.

Розширення вибірки дозволить виявити тенденції та закономірності у процесі розвитку полісемії МПЧ та зафіксувати ступінь продуктивності виявлених моделей метафоричного та метонімічного переносу. У перспективі дослідження системний аналіз меронімічної лексики у німецькій та англійській мовах.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Вежбицкая А.* Понимание культур через посредство ключевых слов. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
2. *Вежбицкая А.* Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 272 с.
3. *Материнська О.В.* Семантичні закономірності та лексичні універсалії // *Studia Germanica et Romanica: Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання: Науковий журнал.* – Донецьк, ДонНУ, 2005. – № 2 (5). – С. 89–97.

4. *Материнська О.В.* Типологія найменувань частин тіла в індоєвропейських та урало-алтайських мовах // *Studia Germanica et Romanica: Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання: Науковий журнал.* – Донецьк, ДонНУ, 2007. – Т. 4. – № 1 (10). – С. 120-137.

5. *Материнська О.В.* Партоніми у лексичній системі мови // *Studia Germanica et Romanica: Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання: Науковий журнал.* – Донецьк, ДонНУ, 2008.- № 2 (14). – С. 71-80.

6. *Brown C.H.* Lexical Typology from an Anthropological Point of View // *Language Typology and Language Universals / Sprachtypologie und sprachliche Universalien.* – Walter de Gruyter. – Berlin, New-York, 2001. – V. 1. – P. 1178-1190.

7. *Chaffin R.* The Concept of a Semantic Relation // *Frames, Fields and Contrasts: New Essays in Semantic and Lexical Organization.* – Hillsdale, New Jersey, Hove, London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1992. – 464 p.

8. *Dornseiff F.* Bezeichnungswandel unseres Wortschatzes. – Moritz Schauenburgverlag. – Lahr in Baden, 1938. – 226 S.

9. *Driven R., Pörings R.* Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast. – Mouton de Gruyter. – Berlin, New-York, 2003. – 605 p.

10. *Goddard C.* Universal Units in the Lexicon // *Language Typology and Language Universals / Sprachtypologie und sprachliche Universalien.* – Walter de Gruyter. Berlin, New-York, 2001. – V.1. – P. 1190-1203.

11. *Górska E.* On Paronymy and Taxonomy // *Studia Anglica Posnaniensia.* – Poznań, 2003. – V. 39. – P. 103-111.

12. *Leisi E.* Der Wortinhalt. Seine Struktur im Deutschen und Englischen. –Heidelberg, 1961. – 135 S.

13. *Leisi E, Mair C.* Das heutige Englisch: Wesenzüge und Probleme. – Heidelberg: Winter, 1999. – 236 S.

14. *Leisi E.* Praxis der englischen Semantik, 2.Aufl. – Heidelberg: Winter, 1985. – 287 S.

15. *Murphy M.* Semantic Relations and the Lexicon: Antonymy, Synonymy and Other Paradigms. – Cambridge University Press. – Cambridge, 2003. – 293.

16. *Tafreschi A.* Zur Benennung und Kategorisierung alltäglicher Gegenstände: Onomasiologie, Srmasiologie und kognitive Semantik – Kassel: Kassel university press GmbH, 2006. – 143 S.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

17. *Большой немецко-русский словарь*: В 3 т. / Сост. Е.И. Лепинг, Н.П. Страхова, Н.И. Филичева и др.; под рук. О.И. Москальской. – 5-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1999. – 760 с.
18. *Большой немецко-русский словарь*: В 3 т. / Сост. Е.И. Лепинг, Н.П. Страхова, Н.И. Филичева и др.; под рук. О.И. Москальской. – 5-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1999. – 680 с.
19. *Большой немецко-русский словарь*: В 3 т. / Сост. Е.И. Лепинг, Н.П. Страхова, Н.И. Филичева и др.; под рук. О.И. Москальской. – 5-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1999. – 365 с.
20. *Dornseiff F Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen* – Berlin, New-York, Walter de Gruyter, 2004. – 933 S.
21. *Duden* “Das große Wörterbuch der deutschen Sprache” in 10 Bd. auf CD.
22. *Duden* “Das große Wörterbuch der deutschen Sprache” in 6 Bd. / hrsg. u. bearb. vom Wissenschaftlichen Rat u. d. Dudenred. unter der Leit. von Günther Drosdowski. – Mannheim, Wien, Zürich: Bibliographische Institut, 1970 – 1980. – Bd. 1 – 464 S.; Bd. 2 – 928 S.; Bd. 3 – 1408 S.; Bd. 4 – 1904 S.; Bd. 5 – 2432 S; Bd. 6 – 2992 S.
23. *Duden* Deutsches Universal Wörterbuch: Dudenverlag. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich, 2001. – 1892 S.
24. *Großwörterbuch für Experten und Universität Englisch – Deutsch, Deutsch – Englisch*. – Barcelona, Budapest, London, Posen, Sofia, Stuttgart: Ernst Klett Sprachen, 2002. – 929 S.
25. *Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch-Russisch* in 2 Bänden, Langenscheidt, 2001. – Bd. 1. – 1076 s., Bd. 2. – 1117 s.
26. *The Oxford-Duden Pictorial German and English Dictionary*, 2-edition; Duden redaction-Oxford University Press Dictionary Department Clarendon Press- Oxford. – 1994. – 677 p.
27. *Wahrig G. Deutsches Wörterbuch*. – München: Mosaik Verlag, 1989. – 1493 S.

Надійшла до редакції 26.02.09

© 2009 Н.И. Панасенко
(г. Трнава, Словачія;
г. Маріуполь, Україна)

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ ЧУВСТВ И ЭМОЦИЙ В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ

ПАНАСЕНКО Н.І. ЛІНГВІСТИЧНІ ТА ЕКСТРАЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПОЧУТТІВ ТА ЕМОЦІЙ У РІЗНОСТРУКТУРНИХ МОВАХ

У статті представлений фрагмент комплексного дослідження почуттів та емоцій у різних мовах світу. Зокрема, автор зосереджує свою увагу на сучасних психологічних та лінгвістичних класифікаціях емоцій та почуттів, а також методів їхньої обробки. До невербальних засобів вираження емоцій та почуттів належать фізіологічні реакції, ознаки, що описують мімічні та голосові зміни, характерні для переживання емоції, або характерні для неї жести. Особлива увага надається вербальним засобам (фонетичним, лексичним, морфологічним, синтаксичним, стилістичним). Надаються приклади з художніх текстів французькою, англійською, російською, українською, словацькою мовами.

ПАНАСЕНКО Н.И. ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ ЧУВСТВ И ЭМОЦИЙ В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ

В статье представлен фрагмент комплексного исследования чувств и эмоций в различных языках мира. В частности, автор концентрирует свое внимание на современных психологических и лингвистических классификациях эмоций и чувств, а также методов их обработки. К невербальным средствам выражения эмоций и чувств относятся физиологические реакции, признаки, описывающие мимические и голосовые изменения, характерные для переживания эмоции, или характерные для нее жесты. Особое внимание уделяется вербальным способам (фонетическим, лексическим, морфологическим, синтаксическим, стилистическим). Приводятся примеры из художественных текстов на французском, английском, русском и украинском языках.

PANASENKO N.I. LINGUISTIC AND EXTRALINGUISTIC MEANS OF EXPRESSION FEELINGS AND EMOTIONS IN LANGUAGES WITH DIFFERENT STRUCTURE

Feelings and emotions are important components of human cognitive activity, behaviour, communication with the world and other people. Human emotional sphere has been thoroughly analyzed by psychologists, philosophers, linguists.

Prominent scholars from different countries (V.P. Bakhur, Ph. Ellsworth, J. Fontaine, Eu.P. Ilyin, P.M. Jakobson, A.G. Kovaliov, A.N. Louk, A.S. Nikiforof, J. Russel, K. Scherer, P. and K. Sterns and many others) have made a considerable contribution to creation of theoretic and methodological basics for studying feelings and emotions. Scholars have described the essence of emotions (Eu.P. Ilyin, A.N. Louk, A.S. Nikiforof.), have made their classification (B.I. Dodonov, Eu.P. Ilyin, A.N. Louk, G.I. Rozhkova), have described some of them in details (B.I. Dodonov, Eu.P. Ilyin, M. Nakonečný, I. Stuchliková), have studied their cognitive structure (A. Ortoni, G.L. Clore, A. Collins), cultural aspect (J. Fontaine, J. Russel), role and function of emotions in social life (I. Slaměnik), means of their expression and perception (O. Ewert), peculiarities of emotional sphere of people belonging to different professions (teachers, musicians, actors, doctors, TV announcers (Eu.P. Ilyin).

In this article we aim to show how results obtained by psychologists and methods employed by them are used in linguistics, what the difference is between psychological and linguistic approach to the same object. Psychologists take into account different features accompanying emotions, such as features describing a person's evaluation or appraisal of an event, features describing bodily symptoms that tend to occur during the emotional state (felt shivers (in the neck, or chest, got pale, felt his/her heartbeat slowing down, felt his/her heartbeat getting faster, felt his/her breathing getting faster, perspired, or had moist hands); features describing facial and vocal expressions that accompany the emotion (blushed, smiled, felt his/her jaw drop, pressed his/her lips together, felt his/her eyebrows go up, frowned, closed his/her eyes, had tears in his/her eyes; changes in the loudness of voice, of speech melody, speech tempo, speech disturbances (etc.). All these symptoms are included into GRID study on the semantics of emotion terms across languages and cultures, which is supported by the Swiss National Center of Competence in Research on Affective Sciences.

Linguists mainly concentrate on linguistic means proper, which belong to different levels: **phonetic** – segmental and suprasegmental level, **morphological, lexical** (expressive vocabulary, vulgarisms, colloquial neologisms, emotionally charged words, emotive clichés and idioms, lexico-semantic fields and thematic groups of emotion terms); **syntactic** (inversion, aposiopesis, emphatic constructions, exclamatory sentences, elliptical sentences, different types of repetition, etc); **stylistic** (metaphor, simile, personification, euphemistic periphrasis, litotes, hyperbole) and some others. Very often linguists treat emotions and feelings as emotional concepts, linguocultural concepts, conceptsphere, conceptual field.

The results of our analysis testify to the fact that means of expressing feelings and emotions depend on the text type (poetry, prose, play) and its volume (short verse – poem, (short story – story – narrative – novel). Each text contains specific, very often an author's peculiar system of rendering characters' feelings and emotions.

Examples are taken from literary texts of different types in French, English, Russian, Ukrainian and Slovak.

Ключевые слова: эмоции, чувства, лингвистические и экстралингвистические средства.

Эмоциональные переживания входят в психоэмоциональную сферу человека и являются важными компонентами его когнитивной деятельности, поведения, общения с внешним миром и другими людьми. Эмоции и чувства – это своеобразная реакция на ситуации и события, которые происходят в нашей повседневной жизни. Эмоциональная сфера человека была предметом глубокого и детального анализа представителями разных наук; в первую очередь, психологов, а также философов, искусствоведов, и, конечно же, лингвистов. В результате многочисленных исследований были установлены механизмы возникновения эмоций и чувств, создана их классификация, в основе которой лежали самые разнообразные критерии, описаны конкретные эмоции и чувства, вербальные и невербальные способы их выражения, выработаны методики изучения эмоциональных отношений (чувств) в различных языках. Тем не менее, говорить о том, что эта тема полностью изучена, преждевременно. Об этом свидетельствуют, в частности, последние исследования, проводимые в рамках международных проектов.

Автор статьи является участником международного объединения (The International GRID Research Consortium), которое отражает исследовательскую деятельность международного консорциума по межкультурному исследованию эмоций (The International Consortium for Cross-Cultural Research on Affect (ICCRA, <http://www.iccra.net/ICCRA>). Это научное объединение, поддерживаемое швейцарским национальным научным центром (Swiss National Center of Competence in Research on Affective Sciences – SCAS), было основано в 2005 г. с целью изучения семантики слов, обозначающих эмоции, в различных языках (английский, арабский, греческий, иврит, испанский, итальянский, китайский, малайский, нидерландский, португальский, румынский, русский, словацкий, тайский, украинский, хинди, чешский, японский и некоторые др.) Для получения достоверных данных по каждому языку 120-150 участникам была предложена анкета, которую они заполняли в режиме on-line. Главным координатором этого проекта является директор Swiss Center for Affective Sciences (CISA, University of Geneva) профессор Клаус Шерер, известный современный психолог (http://en.wikipedia.org/wiki/Klaus_Scherer).

Поскольку проект еще находится в разработке, мы не можем приводить данные,

полученные в результате эксперимента, до их публикации в рамках проекта в открытой печати. В данной статье мы ставим другую цель: показать степень изученности чувств и эмоций в психологии, философии, лингвистике и возможность использования этих результатов в лингвистике текста. В обзоре мы рассмотрим как классические работы, опубликованные в XX веке, так и новые тенденции в изучении эмоциональной сферы человека.

Эмоции и чувства в психологии. Известные отечественные и зарубежные ученые (В.П. Бахур, Е.П. Ильин, А.Г. Ковалев, А.Н. Лук, А.С. Никифоров, Дж. Рассел, П. и К. Стерны, Дж. Фонтейн, К. Шерер, Ф. Элсфорт, П.М. Якобсон и др.) внесли значительный вклад в разработку теоретических и методологических основ изучения чувств и эмоций. Была выявлена сущность эмоций [16, 23, 25], сделана их классификация [10, 16, 23, 32], описаны некоторые из них [16, 23, 45, 52], изучена их когнитивная структура [27], культурологический аспект [41, 46], роль и функции эмоций в социальных отношениях [49], способы выражения и восприятия эмоций [39], особенности эмоциональной сферы педагогов, музыкантов, артистов, медицинских работников, телекоммуникаторов [16].

Особого внимания заслуживают прототипический и семантический подходы к изучению эмоций психологами [50, 51]. Чешские психологи провели исследование социокультурной зависимости 74-х эмоций, которые они классифицируют как положительные, отрицательные и нейтральные. Эксперимент проводился с учетом гендерного аспекта. Ряд авторов концентрируют свое внимание на отрицательных [38] или положительных эмоциях [44]. Психологи показывают, как прорабатывать отрицательные эмоции, формировать позитивное мышление, развивать чувство оптимизма, счастья, надежды, что в комплексе в значительной степени влияет на психическое и физическое здоровье человека.

Остановимся на тех аспектах психологии, которые имеют отношение к лингвистике. Речь идет о классификации чувств и эмоций, основанной на различных принципах: этическом, логическом, семантическом, гедоническом, физиологическом, генетическом, динамико-органическом [32, 42]. По семантическому принципу А.Н. Лук выделяет 3 группы: положительные чувства (блаженство, восторг, ликование и т.д., всего 44), отрицательные (уныние, отчаяние, ярость, презрение и т.д., всего 42) и чувственно-нейтральные состояния (безразличие, состояние спокойного созерцания и пр., всего 4) [23, с. 12-13]. Однако мы считаем, что данная классификация имеет ряд недостатков. В одну группу входят как чувства (гордость, доверие, уважение), так и эмоции (испуг, страх, ужас). Такие чувства, как сожаление, сострадание, раскаяние, входят в группу

отрицательных, а самодовольство, злорадство – в группу положительных чувств. С точки зрения этики и семантики "злорадство" – отрицательное чувство, но исходя из гедонического – положительное, т.к. в этой группе все чувства и эмоции делятся на те, которые приносят удовольствие (+) и неудовольствия / страдания (-).

Нам представляется более удачной классификация Г.И. Рожковой, которая по семантическому признаку выделяет 18 групп, в каждую из которых входят от трех до 25 эмоций. Можно считать, что она выбирает ключевое, прототипическое слово и подбирает к нему синонимы и оттенки значений. Так, в первую группу входят следующие слова: **радость**, удовольствие, удовлетворенность, довольство, наслаждение, блаженство, утешение. 4-я группа представлена такими компонентами: **удивление**, изумление, недоумение, любопытство. 14-я группа – **страх**, паника, ужас, отчаяние, безнадежность [32]. По нашему мнению, приведенные выше классификации не лишены ряда недостатков.

На наш взгляд, классификация Е.П. Ильина [16] более полная и сложная, учитывающая экспрессивный компонент эмоционального реагирования. Автор не ограничивается простым перечислением эмоций, но показывает критерий их систематизации. Так, в его классификации есть эмоции ожидания и прогноза (волнение, тревога, страх, отчаяние), фрустрационные эмоции (разочарование, досада и др.), коммуникативные эмоции (веселье, стыд и др.), интеллектуальные "эмоции" или аффективно-когнитивные комплексы (удивление, интерес, чувство юмора и др.), эмоциональные состояния, возникающие в процессе деятельности (стресс, скука и др.).

Завершая этот краткий обзор, хотелось бы остановиться на оригинальном прикладном исследовании, проведенном Робертом Сильвестером [53]. Он подверг анализу эмоции и чувства, возникающие у человека во время войны, при этом учитывались реакции мозга человека на вторжение США в Ирак, как в первый, так и последующие дни.

Другим важным аспектом психологических исследований можно считать способы обработки полученных данных. В течение многих десятилетий ученые предлагали разнообразные методы диагностики эмоциональных состояний, вербальных и невербальных способов выражения чувств и эмоций. Методики, которые с каждым витком прогресса науки становятся все более сложными и совершенными, вытекают из предложенных авторами теоретических истоков, а также технических возможностей данного этапа развития общества.

Остановимся на тех, которые, на наш взгляд, являются наиболее интересными. С появлением компьютера методики, естественно, существенно изменились. Так, одним из пионеров в данной области можно считать Хантера Ширли [48], который предложил

рассматривать работу компьютера как аналог человеческого мозга. Его работа основана на многолетних наблюдениях выражения лица человека и его реакцию на ситуации. Он высказал предположение, что модели могут быть сгенерированы компьютером. По Х. Ширли мы имеем четыре основных эмоциональных состояния. Его подход отличается от классификаций, описанных выше. Он объединяет состояние человека, на которое указывают глаголы, с качеством, состоянием, отношением, обозначаемыми существительными, и с конкретной эмоцией. Приведем примеры на английском языке: **I am** – *Unity* – Healthy Pride – assimilative self-awareness (we are joyous when we love ourselves); **I want** – *Mobility* – Desire – acquisitive movement (we are happy when we get stuff); **I love** – *Affinity* – Human love and friendship – herd sociability (we can be in love with another); **I wonder** – *Variety* – Curiosity – looking for something new, exploratory endeavors (we find love in discovery). Когда эти эмоции уменьшены фрустрацией, гордость превращается в стыд, желание – в гнев, человеческая любовь – в сострадание, любопытство – в рассеянность. Когда же эти эмоции сводятся к беспомощности, то гордость становится презрением, желание страхом, человеческая любовь превращается в отвращение, а любопытство – в презрение. Х. Ширли предложил термин "психовекторная модель личности", который широко используется в психологии и психотерапии.

Значительный вклад в разработку и популяризацию новых методов обработки результатов экспериментального материала внесли участники объединения GRID проф. Клаус Шерер [40, 47] и проф. Джонни Фонтейн [40, 41].

Результаты исследований психологов и апробированные ими методы активно используются в других гуманитарных науках. Так, философы рассматривают эмоции и чувства в структуре общественного сознания и считают, что их содержание опосредуется потребностями субъекта, его оценкой окружающей действительности и в конечном итоге обусловлено сложным комплексом социальных факторов [2, с. 13]. Особое внимание в философии уделяется интеллектуальным чувствам, которые присущи только человеку (в отличие от некоторых других чувств и эмоций, присущих и животным – страх, привязанность, радость и пр.). Как указывает В.Л. Поплужный, "интеллектуальные чувства выступают не только своеобразным критерием развития эмоциональной стороны личности, но и характеристикой образованности и воспитанности ее ума" [31, с. 4]. Такие чувства, как удивление, недоумение, изумление, чувство догадки, уверенность и некоторые другие относят к интеллектуальным.

Возникает вопрос, каким же образом человек выражает свои чувства и есть ли отличия в различных культурах по адекватному восприятию и интерпретации эмоций.

Существует мнение, что люди, принадлежащие к разным культурам, способны безошибочно воспринимать и оценивать выражения человеческого лица, определять по нему такие эмоциональные состояния, как радость, гнев, печаль, страх, отвращение, удивление. Это относится и к тем народам, которые вообще никогда не находились в контактах друг с другом [17].

Другой важный вопрос, который задают ученые, это количество слов, обозначающих эмоции. Джеймс Рассел, обобщив результаты исследований, проведенных в различных языках [46, с. 428], указывает, что в английском языке количество таких слов наибольшее – свыше 2000, в то время как в голландском их 1500, в тайваньском варианте (диалекте) китайского языка их уже только 750, а в малайском – 230. По этой причине во многих исследованиях сопоставление проводится с английским языком. Тем не менее, хотелось бы отметить, что в ряде языков существуют слова, которые не имеют английского эквивалента. Это такие слова, как чешск. *litost*, словац. *litost'*, польск. *tesknota*. Все эти слова относятся к группе славянских языков, но и в других, экзотических языках (языки аборигенов Австралии, американских индейцев, некоторые африканские языки), как отмечает Дж. Рассел, существуют специфические термины для обозначения эмоций, у таких народов, как гаитяне, жители Самоа и некоторых других вообще нет слова, соответствующего понятию "эмоция" или "чувство" [46, с. 429].

Анализ работ, как по психологии, так и по лингвистике, дает возможность предположить, что существуют универсальные и специфические способы выражения эмоций. В целом можно говорить о лингвистических и паралингвистических способах, к последним относятся жестикация, мимика, телодвижения. Теперь пришел черед обратиться к лингвистическим средствам и тем самым установить вклад филологов в решение этой проблемы.

Эмоции и чувства в лингвистике. И психологи, и лингвисты имеют один общий объект исследования: эмоции и чувства, однако подходы к их изучению различны. Методы, которые используются в лингвистике, связаны, прежде всего, с уровнем языка: фонетическим, лексическим, лексико-фразеологическим, синтаксическим. Не менее важен и стилистический аспект, который включает вышеуказанные уровни. Рассмотрим наиболее интересные исследования.

Фонетика. Наш обзор мы начнем с монографии А.А. Калиты [8], в которой представлен детальный анализ всех фонетических средств актуализации смысла эмоциональных высказываний в их взаимодействии с синтаксическими, лексическими и стилистическими средствами. Представителями киевской и московской фонетических

школ были установлены просодические характеристики следующих чувств, эмоций и эмоциональных состояний: **удивление** (АЯ) [15], **восхищение** (АЯ) [37], положительные эмоции группы "**радости**" (АЯ) [19], **заинтересованность** (американский вариант АЯ) [26], **недовольство** (АЯ) [35], **безразличие** и **интерес** (АЯ/РЯ) [36], **уверенность, увлеченность, удовлетворенность, симпатия** (АЯ) [28]. Особенностью некоторых из этих исследований является то, что эмоции и чувства рассматриваются как модальные значения.

Лексика. Что касается лексики, то здесь также можно выделить несколько подходов: психолингвистические функции эмоционально-экспрессивной лексики (АЯ) [9], анализ эмотивных лексических единиц разных частей речи (АЯ, УЯ, новогреческий язык) [33], анализ конкретного психоэмоционального состояния (польский язык) [1], (РЯ/АЯ) [11].

Эмоции и чувства рассматриваются как: эмоциональные концепты: (НЯ/РЯ) [21], эмоции **удовольствия – неудовольствия, одобрения – неодобрения, любви – нелюби** в структуре оценочного тезауруса (АЯ) [3], **СТРАХ** (АЯ) [4], **СТРАХ** (АЯ/РЯ) [14], **УДИВЛЕНИЕ** (АЯ/РЯ) [12]; лингвокультурные концепты: **СЧАСТЬЕ** [8], **ЛЮБОВЬ** (в русской и испанской паремиологии) [7], **ЛЮБОВЬ, РАДОСТЬ, СТРАХ ТОСКА, ГРУСТЬ, ПЕЧАЛЬ** (РЯ) [34]; концептосфера: **СТРАХ** (испанский и португальский языки) [6]; концептуальное поле: **ЛЮБОВЬ** (АЯ) [43], **УДИВЛЕНИЕ** (АЯ) [13].

Ряд исследователей акцентирует свое внимание на взаимодействии просодических, лексических, лексико-грамматических и грамматических способах выражения эмоций и чувств: **уверенность/неуверенность** (АЯ) [22, 29].

Как показывают результаты проведенного нами анализа литературы, наименее изученными являются синтаксические способы выражения эмоций [5, 20] и стилистические [24, 30].

Рассмотрим понимание одного и того же чувства или эмоции психологами и лингвистами.

По определению психологов, **симпатия** (приянь) – это чувство доброжелательства, возникающее по отношению к людям или животным, общение с которыми приятно, доставляет удовольствие. Симпатия может быть мимолетной, а может перерасти в прочную привязанность [23, с. 75].

Результаты просодического анализа свидетельствуют о том, что в озвученных прозаических текстах модальное значение "**симпатия**" характеризуется ступенчатой нисходящей мелодической шкалой, низкими нисходящими и восходящими

терминальными тонами. Частотный диапазон синтагм суженный и широкий, скорость тональных изменений частоты основного тона – малая и средняя. Тембр насыщенный и вариативный, в голосе говорящего слышатся дружелюбие, сердечность, почтение. Громкость звучания умеренная и высокая, уровень интенсивности высокий. В текстах преобладает ускоренный темп, небольшое количество межсинтагменных пауз средней продолжительности, внутрисинтагменных семантических пауз малой продолжительности. Среднеслоговая длительность синтагмы малая. Акцентно-ритмическая структура синтагм в прозаических текстах неправильная. Отмечены следующие типы ритма: связанный сложный ямбический и смешанный [28, с. 153]. В озвученных поэтических текстах интонационные, тембральные, динамические и темпоральные характеристики другие [28, с. 153-154].

В приведенном выше обзоре мы указывали, что объектом исследования как психологов, так и лингвистов был "**страх**". По Е.П. Ильину, "страх – это эмоциональное состояние, отражающее защитную биологическую реакцию человека или животного при переживании ими реальной или мнимой опасности для их здоровья и благополучия" [16, с. 147]. Психолог указывает причины страха, который может быть вызван объектом (предметом, человеком, явлением природы), а также русские глаголы, описывающие переживание человеком страха: *бояться, страшиться, дрожать, оробеть, устрашиться, трепетать, ступешаться, испугаться, трястись, опасаться, трусить, оторопеть, остерегаться, дрейфить, паниковать* [16, с. 151].

А.А. Борисов рассматривает **СТРАХ** как эмоциональный концепт. По его мнению, номинативное пространство этого эмоционального концепта сформировано по принципу полевой организации лексики. В нем можно выделить не только гиперо-гипонимические отношения, но и такие основные доминанты, как *fear, anxiety, worry* и *fright*. В номинативном пространстве выделяются такие парцеллы, как СОСТОЯНИЕ СТРАХА, СИМПТОМ СТРАХА, ЧЕРТЫ ХАРАКТЕРА и некоторые другие [4].

Диахронический подход к анализу чувства "**любовь**" находим у Е.П. Ильина. Обобщив понимание этого понятия в трудах Платона, Б. Спинозы, Д. Юма, А. Шопенгауэра, Э. Фромма и других философов, психолог дает свое определение: "любовь – это интимная привязанность, обладающая большой силой, настолько большой, что утрата объекта этой привязанности кажется человеку невозможной, а его существование после этой утраты – бессмысленным" [16, с. 311-313].

Интересное исследование концептосферы положительных эмоций на материале английского, украинского и новогреческого языков было проведено Е.С. Сарбаш.

ЛЮБОВЬ, наряду с ВОСХИЩЕНИЕМ и УДОВОЛЬСТВИЕМ относится к базовым эмоциональным концептам. Лексическая объективация эмоциональных концептов осуществляется эмотивными единицами, типология которых включает эмотивы-номинативы – единицы, называющие эмоции, эмотивы-экспрессивы – которые непосредственно выражают эмоции в речи, и эмотивы-дескриптивы, описывающие внешнее проявление эмоций. Номинативно-эмотивная лексика, которая объективирует в языке эти концепты, представлена единицами, принадлежащим к четырем основным лексико-грамматическим классам слов: имя существительное, имя прилагательное, глагол и наречие. Среди них наиболее частотными во всех языках являются прилагательные и существительные [33].

Представленный выше анализ вербальных и невербальных средств выражения чувств и эмоций можно представить следующим образом (см. рис. 1). Данный рисунок представляет собой фрейм, слоты которого могут быть заполнены конкретными проявлениями чувств и эмоций в различных языках. Степень заполненности этих слотов, а также количество способов категоризации эмоций будет различным в зависимости от строя языка и социокультурного компонента. Мы оставили ряд слотов пустыми, т.к. количество признаков, описывающих физиологические реакции, сопровождающие эмоциональный опыт, мимическое или голосовое выражение эмоций, жестикуляция, достаточно велико, так же как и число лингвистических средств.

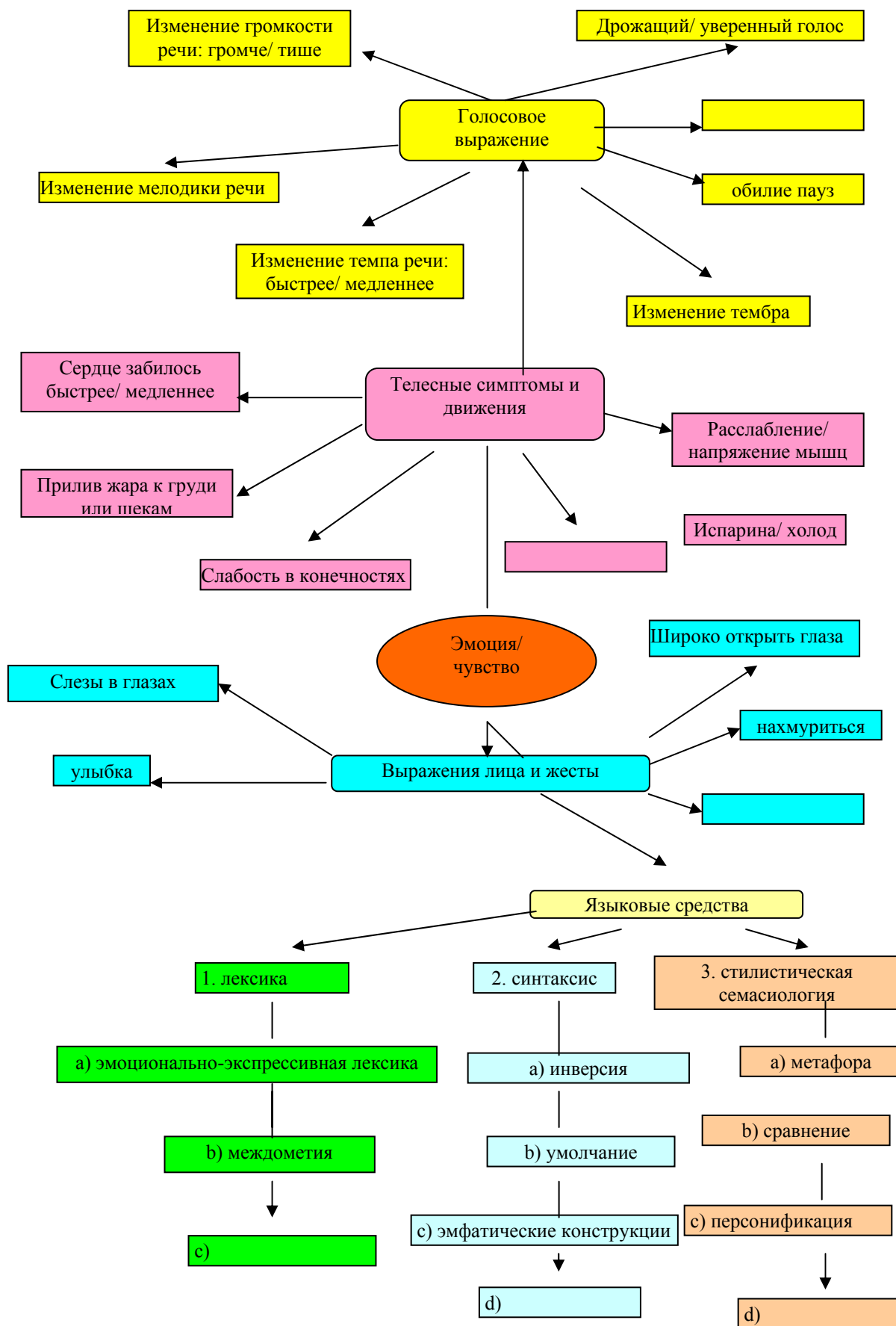

Рис. 1. Лингвистические и экстралингвистические способы выражения чувств и эмоций

Рассмотрим теперь на примерах из художественной литературы, каким образом эмоции и чувства описываются в текстах. Анализ нашего фактического материала показывает, что способы выражения эмоций зависят от вида текста (поэзия, проза, драма), его объема (стихотворение – поэма, новелла – рассказ – повесть – роман). В каждом тексте существует своя, иногда авторская, система выражения тех или иных чувств или эмоций, связанная с детально описанными выше уровнями языка.

Очень часто поэты в качестве названия стихотворения используют тот или иной термин, обозначающий чувства или эмоции, ср.: И. Анненский "Моя тоска", Н. Гумилев "Сомнение", "Любовь"; В. Маяковский "Любовь", М. Цветаева "Счастье", Леся Українка "Надія", однако не во всех случаях в этих текстах можно найти эмотивы-номинативы, эмотивы-экспрессивы и эмотивы-дескриптивы (по Е.С. Сарбаш).

Приведем несколько примеров, в которых имеются дескриптивы различных психоэмоциональных состояний и чувств. Начнем с русской поэзии.

Любовь, признание в любви: *Стояла молча предо мною, / Вздыхалась грудь ее волною, / Алели щеки, как заря, / Все жарче рдеет и горя!* (Тютчев "Сей день, я помню"); разочарование в любви: *Царило сладкое безумье, / Лились слезы, взор горел... / Но наконец пришло раздумье, / Полет любви отяжелел. / Улыбка злая промелькнула, / Извив насмешливо уста* (Анненков "Мой друг, любовь мы оба знали"); несчастливая любовь, разрыв: *Твои уста, твой взор молили, / Чтоб я тебя не покидал;/ Младые очи слезы лили, / И голос, плача, замирал* (Анненков "Твои уста"); несчастливая любовь, обида: *Дай в последнем крике вырветь / горечь обиженных жалоб* (Маяковский "Лиличка!"); счастливая, разделенная любовь: *От радости себя не помня, / скакал, / индейцем свадебным прыгал, так было весело, / было легко мне* (Маяковский "Люблю" – "Ты").

В данных примерах мы можем отметить такие средства стилистической лексикологии, как архаизмы – *уста, взор*; неологизмы – *вырветь*; стилистического синтаксиса – перечисление, умолчание, восклицательные предложения, повторы, инверсия и др.; стилистической семасиологии – сравнение, персонификация, метафора, эпитет, которые в своей совокупности способствуют более полному описанию чувств и эмоций.

Наш современник Владимир Высоцкий нашел яркие слова для выражения такого негативного чувства, как ненависть: *Ненависть – в почках набухших томится, / Ненависть – в нас затаенно бурлит, Ненависть – по́том сквозь кожу сочится, / Головы наши палит! Ненависть – юным уродует сердца, / Ненависть – просится из берегов... /* (Высоцкий "Песня о ненависти").

Особого внимания заслуживает стихотворение Леси Украинки "Contra spem spero",

основным лейтмотивом в котором можно считать неиссякаемый оптимизм, силу духа, волю к победе, отчаянное желание жить: *Ні, я хочу крізь сльози сміятись, / Серед лиха співати пісні, / Без надії таки сподіватись, / Жити хочу! Геть, думи сумні!* Текст изобилует восклицательными предложениями, императивными конструкциями. Если мы рассмотрим темпоральную структуру этого текста, то увидим, что преобладают глаголы в будущем времени (*буду сіять, настане, не стулю, шукатиму* и др.), усиленные анафорическим повтором и параллельными конструкциями (*Буду сіять барвисті квітки, Буду сіять квітки на морозі, Буду лить на них сльози гіркі*). И все же основным стилистическим приемом, благодаря которому это стихотворение стало своеобразным гимном несгибаемой воли к победе, является антитеза: *хмари осінні – весна золота; крізь сльози сміятись; серед лиха співати пісні; без надії сподіватись; буду сіять квітки на морозі – кора льодовая, міцна; в довгу, темную нічку – шукатиму зірку провідну*.

Приведенные выше стихотворения представляют собой тексты малого объема, что требует концентрирования в них как информации, так и разнообразных способов выражения чувств и эмоций. В прозаических текстах небольшого объема (рассказ, новелла) преобладают лексические и синтаксические средства выражения психоэмоционального состояния лирических героев. При этом эти средства могут быть сосредоточены в одном месте либо разбросаны по всему тексту, как например, в рассказе Рея Бредбери "En la noche". Рассказ начинается с описания состояния миссис Наварес, которая проводила своего мужа на службу в армию: *"All night Mrs. Navarrez moaned, and these moans filled the tenement like a light turned on in every room so no one could sleep. All night she gnashed her white pillow and wrung her thin hands and cried, "My Joe!" ... By dawn Mrs. Navarrez was till sobbing and screaming"* (р. 120). Ее переживания описаны и далее в тексте: *"At the top of the house came the scream"* (р. 123) и т.д.

Следующим объектом нашего исследования будет новелла Анри Барбюса "Нежность" ("La tendresse"). По определению психологов, "нежность – это чувство, возникающее к объекту симпатии или любви, как осознанная потребность оградить его от неприятностей и страданий, доставить ему радость, ничего не требуя взамен" [23, с. 75]. Какими же способами можно выразить свою нежность? Героиня этой новеллы не говорит, она совершает ПОСТУПОК. Девушка, чье имя неизвестно, пишет своему любимому, Луи, с которым вынуждена расстаться, несколько писем. Письма, на которых стоят даты, приходят в указанный срок: 25 сентября 1893 г., 25 сентября 1894 г., 17 декабря 1899 г., 6 июля 1904. Когда проходит 20 лет, Луи получает письмо, датированное, как и первое, 25 сентября 1893г., из которого следует, что все письма были написаны в один день, на

следующий день после их разлуки. Героиня уходит из жизни, не в силах вынести расставание, но, чтобы оградить от душевной травмы человека, которого она так сильно любила, девушка просит своих друзей посылать эти письма в течение 20 лет. Последнее письмо, в котором говорится жестокая правда о ее самоубийстве, Луи получает через 20 лет, когда у него своя семья, другие интересы.

В данном тексте имеются отдельные описания горечи разлуки: *"Je ne regrette pas d'avoir résisté à toi, à moi, à nous, quand tu pleurais tant, la tête enfouie sur notre lit, et aussi quand tu as levé, deux fois, cette pauvre figure toute brillante, et encore quand, le soir, dans les ténèbres, je ne voyais plus tes larmes mais que je les sentais, qui saignaient sur mes mains"* (p. 195).

Мы привели определение чувства "нежность" А.Н. Лука, однако здесь мы можем говорить и о сильной любви (см. определение Е.П. Ильина). Эти два чувства настолько близки по смыслу и по способам выражения, что иногда трудно их идентифицировать. Разделенная любовь – это комплексное чувство, включающее такие чувства, как симпатия, расположение, нежность, доверие и др., в сочетании с такими эмоциями, как радость, счастье, восхищение, увлеченность, пылкость и др.

Е.П. Ильин [16, с. 152] выделяет эмоции ожидания и прогноза (боязнь, тревожность, робость, испуг, опасение, растерянность и др.). Все они по семантическому признаку считаются негативными. Однако основным психоэмоциональным состоянием Ассоль, героини повести Александра Грина "Алые паруса" можно назвать ожидание большой любви, предчувствие счастья, надежду на лучшие времена. Маркерами этого состояния можно считать названия некоторых глав: первая – "Предсказание", третья – "Рассвет" (часто ассоциируемый с началом нового дня, новой жизни), четвертая – "Накануне", пятая – "Боевые приготовления", седьмая – "Алый Секрет" (название судна Грея). Как мы видим, в тексте способы выражения чувств и эмоций могут быть самыми разнообразными, представленными и заголовками, которые традиционно считаются сильной позицией текста и тем самым привлекают внимание читателя.

Теперь рассмотрим, какие способы используются автором для описания психоэмоционального состояния персонажей в произведениях большого объема – в романе, в саге. Для того, чтобы сделать такой анализ, необходимо, прежде всего, выяснить, в каких отношениях состоят между собой действующие лица. Можно использовать фрейм или схему. Так, в романе Джона Гришема "Клиент" эмоцией, которая пронизывает практически все страницы, является страх. Выше мы упомянули причины страха, указанные как психологом [16], так и филологом [4]. В данном романе источником страха является человек. Мы можем объединить все персонажи в несколько групп: Марк

Свей и его семья, полиция и юристы, врачи и сотрудники госпиталя, преступники. Люди испытывают страх в пределах своей группы, однако и члены других групп могут вызывать страх. В первой группе мать и дети боятся отца, который за жестокое обращение со своими родными был заключен в тюрьму; Дайана, мать, боится потерять работу; она боится, что младший сын Рикки не выйдет из состояния ступора, в который он впал после того, как стал свидетелем самоубийства адвоката Джерри Клиффорда. Адвокат работал на мафию и боялся преступников, которых он за большие деньги защищал в суде. Узнав о том, что в подвале его дома находится тело убитого адвоката Бойда Бойетта, он кончает жизнь самоубийством. Барри Мальдино, который является племянником босса мафии и убийцей сенатора, несмотря на внешнюю браваду, боится своего дяди. Предположив, что мальчику, Марку Свею, известно о местонахождении трупа, мафия посылает двух киллеров, которые сначала угрожают Марку ножом в лифте, а затем начинают настоящую охоту за ребенком. Для каждого из действующих лиц, принадлежащих к разным возрастным группам, социальным классам и национальностям, автор находит специфические лингвистические средства выражения состояния страха.

Сильное чувство страха испытывает и Тереза, героиня романа современной словацкой писательницы П. Нагиовой-Джеренговой "*Za to mi zaplatíš!*". Уже с самой первой страницы мы погружаемся в атмосферу боли, страха, унижения, которые испытывает Тереза, и гнева, раздражения, которые постоянно проявляет ее муж Иван, о чем свидетельствуют следующие примеры: "*Pravidlá sa musia dodržiavať!" Ivanov výkrik sa jej zareyal do duše ako britva...* "*Ja viem,*" *odvetila ticho a hlas jej zachvel, "ved' vieš, že sa snažím."* "*Snažíš? Ivan celkom očervenel. "Tvoja snaha je akási mizerná!"* (p. 3). Совокупностью эмоционально заряженных слов, восклицательных предложений, сравнений, модальных глаголов долженствования, автор убедительно рисует портрет домашнего тирана, который держит в страхе свою жену, измеряет сантиметром длину ее юбки, требует абсолютного повиновения. К счастью, Тереза находит в себе силы выразить протест, уйти от мужа и начать новую жизнь.

Образ мужа-собственника не нов в литературе. Сразу же возникают ассоциации с Сомсом Форсайтом. Эта ситуация описана Дж. Голсуорси в романе "Собственник" еще в 19-м веке. Ирэн принадлежала к миру свободы и красоты. Она выражала свое отношение к Сомсу специфическим способом, который указан и в анкете проекта GRID. И это средство – молчание. Чтобы показать натянутость атмосферы за обеденным столом, Голсуорси употребляет множество пассивных конструкций. Не взирая ни на что, обед должен быть подан вышколенными слугами, приличия должны быть соблюдены,

несмотря на сложные отношения между сидящими за одним столом людьми: *Dinner began in silence; the women facing one another, and the men. In silence the soup was finished – excellent, if a little thick; and fish was brought. In silence it was handed. The fish was taken away, a fine fresh sole from Dover... Cutlets were handed, each pink-frilled about the legs. They were refused by June, and silence fell* (p.130). *Sugar was handed her, and Soames remarked: "This charlottes good!" The charlotte was removed. Long silence followed* (p.131).

Возможно, благодаря молчанию, Ирэн осталась для Сомса недоступной и далекой. Она оставляет его, но после смерти Боссини возвращается, т.к. ей некуда было идти: *She never looked up, and never spoke, the firelight playing over her motionless figure... She had come back like an animal wounded to death, not knowing where to turn, not knowing what she was doing* (p. 313). ... *So they sat, by the firelight, in the silence, one on each side of the hearth* (p. 314).

Этот пример из английской классики 19-го века показывает, что во все времена, в любом обществе люди испытывали различные чувства и выражали их вербально и невербально. Проект GRID, проводимый швейцарским национальным научным центром, дает необозримые возможности для использования его результатов не только психологами, но и лингвистами. Особенно интересным будет его апробация в лингвистике текста.

Мы не имеем здесь возможности привести примеры из художественных текстов других жанров, в частности, драматических произведений. Отметим только, что в пьесах автор сопровождает речь героев ремарками и указаниями, КАК они должны сказать ту или иную фразу, чтобы выразить свое отношение к собеседнику, событию, факту, как например, герои пьесы E. Alby "The Zoo Story": *puzzled, anxious to get back to his reading, lightly by reflex* (p. 19); *uncomfortable, vaguely, obviously minding, finally decided, with pleased emphasis, bewildered by the seeming lack of communication* (p. 20); *lightly mocking, annoyed, a bit distantly, furiously, softly, forgiving, lightly laughing* (p.21). Такие ремарки, которые в большинстве случаев сопровождаются и адекватными графическими средствами (тире, многоточие, восклицательный и вопросительный знаки) в сочетании с междометиями можно, несомненно, считать способами лексическими и синтаксическими выражения чувств и эмоций.

Анализ художественных текстов показывает, что описание проявления того или иного эмоционального состояния иногда рассредоточено на нескольких страницах. Если представить систему персонажей в виде фрейма, то можно будет визуализировать сложную систему взаимоотношений между ними, указать источник возникновения того или иного чувства, эмоциональную реакцию на него. Степень заполненности слотов будет зависеть от жанра художественного произведения. Так, скажем, в детективах

источником страха может быть человек, а в сказках, фэнтези – сверхъестественные явления, магические действия, колдовство, мифические животные и существа.

Не менее важным фактом является система культурных ценностей и представлений, верований, обычаев и традиций, характерных для того или иного народа. В частности, в каждой культуре существуют такие своеобразные способы выражения симпатии, любви, как исполнение серенады под балконом, язык танца, дарение коня, слона, драгоценностей, цветов, кругосветное путешествие. Все это действия, поступок, невербальные способы выражения своих чувств, однако и они, в совокупности с лингвистическими способами, чрезвычайно важны для каждой культуры и меняются из года в год, от поколения к поколению. Установление лингвистических и экстралингвистических способов в различных языках и культурах можно считать актуальным и перспективным исследованием.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Аскерова І.* Назва туги у польській мові у синхронічно-діахронічному висвітленні // Семантика мови і тексту. Матеріали ІХ міжнародної науково-практичної конференції. 26-28 вересня 2006 р. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. – С. 299-301.
2. *Батурина Г.И.* Природа чувств и их место в структуре общественного сознания: Дисс. ...канд. филос. наук. – Иваново, 1975. – 185 с.
3. *Бессонова О.Л.* Концепты эмоций в структуре оценочного тезауруса английского языка // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Вип. 11. У 2 частинах / Укл.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Част.1. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – С. 256-265.
4. *Борисов О.О.* Мовні засоби вираження емоційного концепту *СТРАХ*: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі сучасної англомовної художньої прози): Автореф. дис. ... канд. філол наук / ДонНУ. – Донецьк, 2005. – 20 с.
5. *Ваулина О.В.* О некоторых языковых особенностях выражения эмоции в речи // Актуальні проблеми вивчення мови та мовлення, між особової та між культурної комунікації. – Харків: Константа, 1996. – С. 33.
6. *Вишенський В.* Образний аспект концептосфери "страх" у фразеології іспанської та португальської мов // Семантика мови і тексту: Матеріали ІХ міжнародної науково-практичної конференції. 26-28 вересня 2006 р. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. – С. 233-235.

7. *Воркачев С.Г.* Национально-культурная специфика концепта ЛЮБВИ в русской и испанской паремиологии // Филологические науки. – 1995. – № 3. – С.56-66.
8. *Воркачев С.Г.* СЧАСТЬЕ как лингвокультурный концепт. – М.: Гнозис, 2004. – 236 с.
9. *Гридин В.Н.* Психолингвистические функции эмоционально-экспрессивной лексики: Автореф. дисс. ...канд. филол. наук. – М., 1976. – 22 с.
10. *Додонов Б.И.* Классификация эмоций при исследовании эмоциональной напряженности личности // Вопросы психологии. – 1975. – № 6. – С. 21-33.
11. *Дорофеева Н.В.* Междоменная реализация удивления в русском и английском языках: опыт культурно-сопоставительного исследования // Лингвистические парадигмы: традиции и новации: Материалы Междунар. симпозиума молодых ученых "Лингвистическая панорама рубежа веков". – Волгоград: Перемена, 2000. – С. 166-170.
12. *Дорофеева Н.В.* Удивление как эмоциональный концепт: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Волгоград, 2002. – 19 с.
13. *Ершова Е.П.* Формирование концептуального поля "удивление" в английском языке // Актуальні проблеми вивчення мови та мовлення, міжособової та між культурної комунікації. – Харків: Константа, 1996. – С. 82-83.
14. *Заикина С.В.* Эмоциональный концепт СТРАХ в английской и русской лингвокультурах (сопоставительный аспект): Дис. ... канд. филол. наук. – Волгоград: ВГПУ, 2003. – 188 с.
15. *Иванова С.В.* Просодичні засоби реалізації семантики здивування в англійському діалогічному мовленні (Експериментально-фонетичне дослідження): Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Київський держ. лінгвістичний ун-т. – К., 1997. – 16 с.
16. *Ильин Е.П.* Эмоции и чувства. – СПб: Питер, 2001. – 752 с.
17. *Как человек выражает свои чувства и эмоции. Проявления дружбы и любви* // <http://med.rax.su/dred-dezert-283-connect.html>
18. *Калита А.А.* Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлювання. – Київ: Видавничий центр КДЛУ, 2001. – 351 с.
19. *Кантер Л.А.* Экспериментально-фонетические и интонационные структуры английских речевых единиц, выражающих положительные эмоции группы "радости": Дисс. ...канд. филол. наук. – М., 1973. – 227 с.
20. *Киселюк Н.П.* Синтаксичні засоби вираження емоції "радість" (на матеріалі сучасної англійської мови) // Мова и культура (науковий журнал). – К: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2007. – Вип.9. – Т. VI (94). – С. 146-150.

21. *Красавский Н.А.* Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах. – Волгоград: Перемена, 2000. – 495 с.

22. *Лихарева И.П.* Взаимодействие просодических, лексических и лексико-грамматических средств выражения модальных значений в английском языке (на материале фраз, выражающих уверенность/неуверенность): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М., 1982. – 16 с.

23. *Лук А.Н.* Эмоции и чувства. – М.: Знание, 1972. – 80 с.

24. *Масло О.* Емоційно-експресивна лексика у лінгвостилістичній системі української народної казки // Семантика мови і тексту: Матеріали ІХ міжнародної науково-практичної конференції. 26-28 вересня 2006 р. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. – С. 376-379.

25. *Никифоров А.С.* Эмоции в нашей жизни: 2-е изд. – М.: Сов. Россия, 1978. – 272 с.

26. *Ольшеская Р.В.* Некоторые интонационные средства выражения заинтересованности (на материале американского варианта английского языка) // МГПИИЯ им. М.Тореза / Сб. научн. трудов, 1978. – Вып. 126. – С.109-119.

27. *Ортони А., Клоур Дж., Коллинз А.* Когнитивная структура эмоций // Язык и интеллект. Сб. / Пер. с англ. и нем. / Сост. и вступ. Ст. В.В. Петрова. – М.: Прогресс, 1995. – С. 314-384.

28. *Панасенко Н.И.* Выражение субъективной модальности в английском монологическом рассуждении. Экспериментально-фонетическое исследование: Дисс. ... канд. филол. наук. – К.: Киевский гос. ун-т им. Т. Шевченко, 1985. – 191 с.

29. *Панасенко Н.И., Кривоносовська Л.Л.* Інтонаційні й граматичні засоби вираження модальних значень упевненості/ неупевненості у структурах із прямою мовою (на матеріалі сучасної англійської мови) // Іноземна філологія. – 1983. – № 72. – С. 56-64.

30. *Покровская Я.А.* Метафора как средство обозначения концепта ГНЕВ // Языковая личность: культурные концепты: Сб. научн. трудов. / ВГПУ, ПМПУ – Волгоград – Архангельск: Перемена, 1996. – С. 183-189.

31. *Поплужный В.Л.* Роль и развитие интеллектуальных чувств в познавательной деятельности личности: Дисс. ... канд. психол. наук. – Киев, 1969. – 262 с.

32. *Рожкова Г.И.* Восприятие эмоциональных интонаций: Дисс. ... канд. психол. наук. – М., 1974. – 196 с.

33. *Сарбаши О.С.* Семантика позитивної емотивної лексики: лінгвокогнітивний та лексикографічний аспекти (на матеріалі англійської, української та новогрецької мов): Автореф. дис. ... канд. філол. наук / ДонНУ. – Донецьк, 2008. – 23 с.

34. *Степанов Ю.С.* Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – Школа "Языки русской культуры", 1997. – 824 с.
35. *Федорів Я.Р.* Соціокультурні аспекти просодичної організації висловлювань-невдоволень (експериментально-фонетичне дослідження на матеріалі англійського мовлення): Автореф. дис. ... канд. філол наук / Київський державний лінгвістичний університет. – К., 2000. – 20 с.
36. *Чубарова А.Л.* Интонационная структура фраз, выражающих модальные значения безразличия и интереса в английском языке (в сопоставлении с русским): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М., 1975. – 36 с.
37. *Янчева Т.В.* Просодія висловлювань-захоплень в англійському мовленні (Експериментально-фонетичне дослідження): Автореф. дис. ... канд. філол наук / Київський державний лінгвістичний університет. – К., 1997. – 21 с.
38. *Dařílek P., Kusák P.* Kapitoly z pedagogické psychologie (příčiny vzniku negativních emocí ve školním vyučování a jejich odstraňování). – Praha: SPN, 1990. – 158 s.
39. *Ewert O.* The attitudinal character of emotion // Feelings and emotions. Loyola Symposium. – New York: Academic Press, 1970. – P. 233-240.
40. *Fontaine J., Scherer K.R., Roesch E. et all.* The World of Emotions is not Two-Dimensional // *Psychological Science*, 2007, № 18(12). – P. 1050-1057.
41. *Fontaine J.* Traditional and Multilevel Approaches in Cross-Cultural Research: An Integration of Methodological Frameworks // *Multilevel Analysis of Individuals and Cultures*. – Routledge Communication, Taylor and Francis Group, Psychology Press, 2008. – P. 65-92.
42. *Gardiner H.M., Metcalf R.C., Beebe-Center J.G.* Feelings and Emotions. History of Theories. – NY: American Book Company, 1937.
43. *Glukhoman I.V.* On studying the structure of the conceptual field of love in modern English vocabulary // *English in the 21st century Ukraine*. – Kharkiv: Kharkiv state Un-ty. School of foreign languages, 1997. – P. 36-37.
44. *Křivohlavý J.* Pozitivní psychologie. – Praha: Portál, 2004. – 194 s.
45. *Nakonečný M.* Lidské emoce. – Praha: Academia, 2000 – 335 s.
46. *Russell J.A.* Culture and the Categorization of Emotions // *Psychological Bulletin*, 1991, Vol. 110, No. 3. – P. 426-450.
47. *Scherer K.R.* Appraisal considered as a process of multi-level sequential checking // K.R. Scherer, A. Schorr, and T. Johnstone (Eds.). *Appraisal processes in emotion: Theory, Methods, Research*. – New York and Oxford: Oxford University Press, 2001. – P. 92-120.
48. *Shirley H.B.* Mapping the Mind, 1983 // <http://www.deepermind.com/02clarty.htm>

49. *Slaměník I.* Emotion in social relations. Cultural, group, and interpersonal processes // *Československá psychologie*, 2005, roč. 49, č. 4. – S. 381-383.
50. *Slaměník I., Hurychová Z.* Prototypický přístup k emocím: česká populace // *Československá psychologie*, 2006, roč. 50, č. 5. – S. 431-445.
51. *Slaměník I., Hurychová Z.* Socio-Cultural Dependency of Emotions: Comparative Analysis Using Prototype Approach // <http://www.emmah.wz.cz/ukpracepreklad.htm>
52. *Stuchlíková I.* Základy psychologie emocí. Praha: Portál, 2007. – 232 s.
53. *Sylwester R.* Emotion and Feelings in a Time of War // http://www.brainconnection.com/content/188_1 04. 2003.

ИСТОЧНИКИ ИЛЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРИАЛА

1. *Высоцкий В.* Поэзия и проза. – М.: Книжная палата, 1989. – 448 с.
2. "*Еще томлюсь тоской желаний...*" *Романтика на все времена.* – Харьков: Книжный клуб "Клуб семейного досуга"; Белгород: ООО Книжный клуб "Клуб семейного досуга", 2008. – 384 с.
3. *Золотой и серебряный век: Интимная лирика* / Сост. Е.А. Росинская. – Донецк: ООО ПКФ "БАО", 2007. – 384 с.
4. *Ступников И.В.* Хрестоматия по современной драматургии. Великобритания. Ирландия. США. – Л.: Просвещение, 1970. – 206 с.
5. *Barbusse H.* Le vérité est révolutionnaire. Œuvres choisies. – Moscou: Édition du Progrès, 1979. – 326 p.
6. *Bradbury R.* The Golden Apples of the Sun. – New York: Bantam Press, 1970. – 169 p.
7. *Contra spem spero!* // <http://www.abc-people.com/data/lesya-u/contra.htm>
8. *Galsworthy J.* The Forsyte Saga. The Man of Property. – М.: Progress publishers, 1973. – 383 p.
9. *Grisham J.* The Client // <http://www.scribd.com/doc/3198830/John-Grisham-The-Client>
10. *Nagyová-Džerengová P.* Za to mi zaplatíš! – Bratislava: Ikar, 2006. – 200 p.

Надійшла до редакції 01.02.09

© 2009 І.Д. Стоянова
(м. Горлівка)

СЕМАНТИЧНИЙ ПРОСТІР КОНЦЕПТУ *НАРОД* У ДИСКУРСІ АНТИУТОПІЇ (ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ)

**СТОЯНОВА І.Д. СЕМАНТИЧНИЙ ПРОСТІР КОНЦЕПТУ *НАРОД* У ДИСКУРСІ АНТИУТОПІЇ
(ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ)**

Стаття присвячена вивченню засобів вираження концепту *НАРОД*, що є одним із базових у концептуальному просторі дискурсу антиутопії. Представлено структуру концепту *НАРОД*, аналізуються універсальні та етноспецифічні засоби його вираження в англійському, українському та російському дискурсі антиутопії.

**СТОЯНОВА И.Д. СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО КОНЦЕПТА *НАРОД* В ДИСКУРСЕ
АНТИУТОПИИ (СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ)**

Данная статья посвящена изучению способов выражения концепта *НАРОД*, который является ключевым в концептуальном пространстве дискурса антиутопии. В статье представлена структура концепта *НАРОД*, анализируются универсальные и этноспецифические средства его репрезентации в английском, русском и украинском дискурсе антиутопии.

**STOYANOVA I.D. THE SEMANTIC SPACE OF THE CONCEPT *PEOPLE* IN DISCOURSE OF
ANTIUTOPIA (COMPARATIVE STUDY)**

The article deals with the comprehensive analysis of the concept *PEOPLE*. It is considered to be a constituent of the conceptual space of discourse of antiutopia. The research was carried out on the basis of fiction works of antiutopia by English, Russian and Ukrainian authors of the 20th century. The database includes 1235 examples of contextual usage of the names of the concept *PEOPLE* (337 in English, 512 – in Russian, 386 – in Ukrainian).

The research is done within the framework of the anthropocentric, functional-cognitive linguistic paradigm and is based on the integrated methodology of cognitive and ethnolinguistic studies. The article focuses on the semantic structure of the concept under study and means of its verbalization. It systematizes the structural-semantic, part-of-speech characteristics of the name of the concept and other means of its primary nomination. The universal and ethnospecific features of the concept representation in English, Russian and Ukrainian discourse of antiutopia are discussed.

The author provides a detailed description of the ways of expressing the figuratively valuable layer of the linguocultural concept *PEOPLE*. In the analyzed languages universal linguistic means of verbalization of the figuratively valuable layer of the concept such as conceptual metaphors, epithets, similes, attributive clauses have been singled out. In the English discourse of antiutopia the most productive means are syntactical units, i.e. semantic repetition, parallel constructions, antithesis, negative constructions. The ways of expressing the concept in the Ukrainian discourse of antiutopia include the following lexical means: symbols, coloratives, evaluative words and syntactical units such, as imperative sentences, adverbial participle constructions. In the Russian discourse of antiutopia the most productive lexical means are Proper nouns.

Ключові слова: дискурс антиутопії, концепт, семантичний простір, концептуальна метафора.

1. Вступні зауваження

В статті розглядаються особливості вербалізації лінгвокультурного концепту *НАРОД* у дискурсі антиутопії. Актуальність дослідження визначена антропоцентричною природою досліджуваного концепту та його належністю до фундаментальних ментальних уявлень, які лежать в основі процесів категоризації та концептуалізації соціокультурної дійсності, а також залученням когнітивно-дискурсивних методик аналізу, що відкривають нові можливості вивчення концептів через їх функціонування в дискурсі.

Об'єктом дослідження є сукупність мовних засобів вербалізації концепту *НАРОД* у

дискурсі антиутопії. Аналіз концепту в межах когнітивно-дискурсивної парадигми передбачає семантичний аналіз його імені та інших синонімічних засобів, його вербалізацію та верифікацію отриманих даних на підґрунті вивчення їх дискурсивних реалізацій, на підставі чого здійснюється моделювання концепту у вигляді фреймової мережі, що репрезентує відповідні ментальні структури. Мета цієї статті розкрити лінгвокультурну специфіку концепту *НАРОД* шляхом з'ясування характерних мовних засобів його вербалізації. Матеріалом дослідження стали контексти дискурсу антиутопії, що були виділені методом суцільної вибірки із 53 художніх творів жанру антиутопії англійських, українських і російських авторів двадцятого сторіччя. Загальний обсяг обраних творів склав понад 13700 сторінок, а саме: 4738 – в англійській мові, 4083 – в українській мові та 4879 – в російській.

2. Аналіз концепту *НАРОД* у дискурсі антиутопії

2.1. Аналіз мовного матеріалу дозволяє зробити висновок, що основу семантичного простору дискурсу антиутопії складають декілька концептів, серед яких провідним є концепт *НАРОД*. Зазначений концепт вважається ключовим концептом будь-якої культури. Як вважає Р.І. Розіна, без аналізу змісту концепту *ЛЮДИНА* не можливий опис культури: місце кожної реалії в системі культурних цінностей може бути визначеним лише завдяки тій ролі, яку грає щодо цієї реалії людина [4, с. 53].

Аналіз емпіричного матеріалу дозволяє виявити мовні засоби і пояснити особливості вербалізації концепту *НАРОД* в англійській, російській та українській мовних картинах світу. Спираючись на трактування концепту як одиниці свідомості, що відбиває знання та досвід людини [1, с. 95; 3, с. 91], услід за Г.Г. Слишкіним [5], В.І. Карасиком [2, с. 129], розмежовуємо понятійний, образний та ціннісний зміст концепту *НАРОД*, співвідносний із компонентами значення номінативних одиниць мови, які вербалізують його у дискурсі.

2.2. На підставі результатів аналізу дефініцій імені концепту за даними англійського, російського та українського тлумачних словників (SOED, ТСУМ, ТСЖВЯ) можна зробити висновок, що різні лексико-семантичні варіанти вербалізують різні ознаки концепту. Лексикографічний аналіз свідчить, що семантичний простір концепту *PEOPLE* в англійській мові налічує 6 ознак, концепту *НАРОД* в українській мові 5 ознак, концепту *НАРОД* у російській мові 4 ознаки. У результаті аналізу змісту лексем *PEOPLE*, *НАРОД*, *НАРОД* зафіксовано повний збіг семантичних ознак “населення держави”, “форма національної та етнічної єдності”, “трудожці”, “люди”. В українській та англійській мовах спільною семантичною ознакою є “особи, об'єднані характерними ознаками”. В англійській мові лексема *PEOPLE* має додаткову ознаку “persons in relation”.

2.3. У результаті аналізу англійських, російських та українських лексикографічних

джерел (SDOES, ССРЯ, ССУМ) було визначено 10 іменників – синонімів лексеми *PEOPLE*: *people, multitude, populace, person, creature, class, men, nation, population, masses*; 15 іменників – синонімів лексеми *НАРОД*: *народ, народність, нація, плем'я, толпа, низи, демос, люди, особи, населення, клас, мир, людиці, миряне*; 18 іменників – синонімів лексеми *НАРОД*: *народ, народность, нация, национальность, племя, раса, толпа, низи, демос, человек, люд, чернь, публика, население, класс, кадры, слуги, народец*. Компонентний аналіз номінантів концепту *PEOPLE, НАРОД, НАРОД* на матеріалі лексикографічних дефініцій відображує кількісні та якісні невідповідності. Синонімічний ряд, який репрезентує концепт *НАРОД* в російській мові, містить в собі більше лексем в порівнянні з англійською та українською мовами. Таке кількісне переважання одиниць, що номінують концепт *НАРОД* в російській мові, свідчить про більш детальне членування позамовного континууму, коли окремі характеристики концепту *НАРОД* отримують в мові спеціальне ім'я. Частковий збіг значень одиниць, що номінують концепт *НАРОД*, спостерігається в таких випадках. Аналізуючи семантичну ознаку “*населення держави*”, отримуємо такий набір контекстуальних еквівалентів: *population, населення, жителі, население, жители, народонаселение*. Семантична ознака “*трудоючі*” збігається з набором контекстуальних еквівалентів: *populace, common people, низи (розм), демос (книж), поспільство, трудової народ, трудящиеся массы, низы (разг), демос (книж)*. Семантична ознака “*форма національної та етнічної єдності*” співпадає з набором семантичних ознак контекстуальних еквівалентів *nation, нація, народність, плем'я, нация, национальность, народность*. Аналізуючи семантичну ознаку “*люди*”, отримуємо такий набір контекстуальних еквівалентів *multitude, swarm, men, masses, crowd, толпа, люди, массы, толпа, люд, публика*. Специфічними номінантами концепту *PEOPLE* в англійській мові виявляються лексеми *electorate, creature*, які не мають контекстуальних еквівалентів в російській та українській мовах, специфічними номінантами концепту *НАРОД* в українській мові виявляються лексеми *мир, людиці, миряне*, які не мають контекстуальних еквівалентів в російській та англійській мовах, специфічними номінантами концепту *НАРОД* в російській мові є лексеми *кадры, слуги, чернь*, які не мають еквівалентів в англійській та українській мовах.

2.4. Аналіз дериваційного потенціалу номінантів концепту *НАРОД* дає можливість встановити, що загальні засоби первинної номінації концепту представлені повнозначними частинами мови, а саме іменниками та дієсловами (англ. *people, persons, individuals, human beings, population, citizens, to people, to fill as inhabitants, to constitute the population*; укр. *народ, люди, населення, жителі, людина, люд, нація, населяти*,

проживати; рос. *народ, люди, население, жители, человек, люд, нация, населять, жить, проживать*), а також похідними прикметниками (англ. *people's, personal, individual, human, national, common*, укр. *народний, людський, людяний, національний*; рос. *народный, человеческий, национальный*). Дослідження семантичного змісту дериваційних прикметників, що номінують концепт *НАРОД*, дозволив визначити додаткові семантичні ознаки зазначеного концепту, які є актуальними для англійського, російського та українського дискурсу антиутопії і репрезентують специфіку сприйняття цього поняття та відношення до нього носіїв мови та культури. У прикметниках *народний, людський, національний, народный, человеческий, национальный, people's, human, national* визначені такі спільні додаткові семантичні ознаки: 1. *належний людям*; 2. *результат діяльності людини*; 3. *притаманний культурі людини*. Лексеми, які розглядаються, утворені за допомогою суфіксів, лише англійські прикметники *people's, human* збігаються з формою іменника, що пояснюється особливостями структури англійської мови.

2.5. У результаті аналізу 1235 прикладів контекстуального вживання одиниць – імен концепту *НАРОД* (337 прикладів в англійській мові, 512 – у російській мові, 386 – в українській мові) встановлено, що концепт *НАРОД* репрезентований низкою субстантивних номінацій: англ. *people, multitude, swarm, person, creature, class, men, nation, population, masses, crowd* (11 одиниць), укр. *народ, народність, нарід, нація, плем'я, толпа, люди, істоти, особи, населення, клас, громадяни* (12 одиниць), рос. *народ, народность, нация, национальность, племя, раса, толпа, человек, люд, чернь, публика, население, класс, народец* (14 одиниць). Концепт *НАРОД* також репрезентований ад'єктивними номінаціями: англ. *personal, individual, human, national, common, commonplace, ordinary* (7 одиниць); укр. *народний, людський, національний, класовий, громадський* (5 одиниць), рос. *народный, человеческий, национальный, классовый* (4 одиниці) та дієслівними номінаціями англ. *to crowd, to populate, to swarm* (3 одиниці), укр. *населити* (3 одиниці); рос. *населять, жить, проживать* (3 одиниці).

2.6. Аналіз контекстуального функціонування номінантів концепту *НАРОД* дозволив визначити додаткові аспекти його змісту, що дає можливість більш детально представити внутрішню смислову структуру. На підставі результатів аналізу імені концепту, а також його дискурсивних реалізацій у мовах набору, визначено семантичні ознаки концепту *НАРОД*, які відображають загальні характеристики концепту. Ці ознаки є актуальними, значущими для свідомості людини антиутопічного суспільства. Серед семантичних ознак концепту *НАРОД* визначаються універсальні ознаки концепту, які властиві англійському, українському та російському дискурсу антиутопії. Люди усвідомлюються як соціальні об'єкти, які мають *вік, стать, соціальну роль*. Найбільш кількісно представленою є

семантична ознака *соціальна роль* (див. прикл. (1), (2), (3)).

(1) “*In the northwest are the managers and engineers and civil servants and a few professional people*” (Von).

(2) “*Це все порядні люди...священик Петровський, лікар Литвинов, агроном, асистент професора з кафедри сільського господарства – тов. Краснояружський*” (Багр).

(3) “*Я, Д-503, строитель [Интеграла], – я только один из математиков Единого Государства” (Зам).*

Люди в антиутопічній державі мають *національну приналежність* (прикл. (4), (5), (6)) і представлені як *велика кількість* (прикл. (7), (8), (9)).

(4) “*Your chief wish is to serve the American people well*” (Lond).

(5) “*Разом із союзними народами Антиконтинентівського пакту на війну з Союзом ССР піднявся й український народ*” (Кож).

(6) “*Мы пытались пройти без очереди, объясняя - благо кругом были свои, русские*” (Глад).

(7) “*‘proles’, numbering perhaps 85 per cent of the population*” (Orw).

(8) “*Страждання, сльози й кров мільйонових мас є тільки цемент у будівлях геніїв і владарів світу*” (Вин 1).

(9) “*Эти пункты образовывали тоже миллионные скопления людей и по внешнему устройству напоминали Звездный город” (Брюс).*

В дискурсі, що досліджується, люди характеризуються як особи *нижчого стану* (прикл. (10), (11), (12)).

(10) “*Below that come the dumb masses whom we habitually refer to as ‘the proles’, the proles are the Low” (Orw).*

(11) “*Лице неголене; убрання сіре, не шовкове й не кольорове. Одне слово, всі ознаки людини з протонароддя, — робітник” (Вин 1).*

(12) “*Я серьезно допустил, что ты отродье старинных мастеров, а ты так себе - чернорабочая сила” (Плат 1).*

У англійському, українському та російськомовному дискурсі антиутопії люди усвідомлюються як особи, об’єднані характерними ознаками, серед яких актуалізуються *фізичні та психофізіологічні характеристики*. Серед фізичних характеристик найбільш численно представленою є семантична ознака *фізичний стан* людини (прикл. (13), (14), (15));

(13) “*a colourless, crushed looking woman, with wispy hair and a lined face*” (Orw).

(14) “*знеосіблені, змордовані, безбарвні істоти, перероблювані “на мило”*” (Багр);

(15) “Я не могу стать идеально здоровым среди болезненных людей всей планеты” (Ефр).

Психофізіологічні характеристики людини в мовах набору актуалізуються через об’єктивацію ознаки *почуття та емоції*, а саме емоції *страх* (прикл. (16), (17), (18));

(16) “the look he gave him was charged with an unspeakable horror” (Orw).

(17) “То ж страх! Невисловлений, затаєний, страх, що змушує старших замирати уста наглухо, а молодих нишкнути і озиратися за кожним міліціонером, як ознаки влади” (Вин 2);

(18) “А хуже всего – леденящий страх, что скажешь или сделаешь нечто непоправимое” (Ефр).

Специфічні семантичні ознаки концепту *НАРОД* відображають особливості національного менталітету мовних спільнот. Англійському та українському дискурсу антиутопії притаманна така специфічна додаткова семантична ознака – *родина* (прикл. (19), (20));

(19) “що людина має незмінного, вічного, святого, це — родина. Родина — це цемент людей, це єдине щастя, на яке може людина претендувати” (Вин 1).

(20) “The family could not actually be abolished, and, indeed, people were encouraged to be fond of their children. The children, on the other hand, were systematically turned against their parents and taught to spy on them” (Orw).

В українському та російському дискурсі антиутопії психофізіологічні характеристики людини актуалізуються через об’єктивацію ознак *туга, щастя* (див. прикл.(21), (22), (23), (24));

(21) “он поймал на себе взгляд юноши и не увидел в нем ни презрения, ни гнева, а только щенячью тоску” (Лев).

(22) “мы несем им математически безошибочное счастье” (Зам).

(23) “щастя – така надзвичайно рідка, ненормальна річ у людей, що того, кому воно попадається, вважають за ненормального” (Вин 1).

(24) “Самота. Безмежжя туги, нестерпний тягар відчаю” (Вин 1).

В англійському дискурсі антиутопії концепту *PEOPLE* притаманна така специфічна семантична ознака, що актуалізує психофізіологічні характеристики людини – *hatred* (див. прикл.(25)).

(25) “I hated the sight of you. I wanted to rape you and then murder you, I thought of smashing your head” (Orw).

2.7. Найбільш кількісно представленими в кожній із досліджуваних мов виявилися одиниці лексичного рівня, а найменш представленими є одиниці морфологічного рівня.

Кількісний аналіз засобів вираження концепту *НАРОД* у мовах набору дозволив встановити, що образно-ціннісний складник концепту в українській мові представлено найбільш різноманітними типами мовних засобів (14 од.), найменш окресленим у кількісному плані є образно-ціннісний складник концепту *НАРОД* в російській мові (12 од.).

Найпродуктивнішими мовними засобами в усіх досліджуваних мовах є концептуальна метафора (34% від загальної кількості в англійській мові, 30% – в українській мові та 47% – в російській мові). Периферійним засобом в англійській і російській мовах є оксюморон, в українській мові – плеоназм.

Універсальними мовними засобами, що об'єктивують образно-ціннісний складник концепту, є концептуальна метафора (див. прикл. (26), (27), (28)), епітети (див. прикл. (29), (30), (31)), порівняння (див. прикл. (32), (33), (34)), підрядні речення (див. прикл.(35), (36), (37)).

(26) “*he felt the influence of a vast **crowd pouring over him***” (Well).

(27) “*Нікчемний недоломок колишньої **людини**, серед купи таких самотніх, нікчемних атомів*” (Вин 3).

(28) “***Человек** – тончайший из механизмов*” (Зам).

(29) “*He was a fattish but active **man** of paralysing stupidity, a mass of imbecile enthusiasms – one of those completely unquestioning, devoted drudges*” (Orw)

(30) “*Шоколадні, шафранові, посірілі обличчя*” (Вин 1).

(31) “*нумера продолжали двигаться... Равные. Равные в незнании, равные в несвободе, равные в неравенстве*” (Зам).

(32) “*Then two of the men hoisted her up by knees and shoulders and carried **Julia** out of the room like a sack*” (Orw).

(33) “*блідий, майже мертвий, стояв **я** перед мовчазним натовпом, як зацькований вовк*” (Кож).

(34) “*Она вглядывалась в лица людей и ужаснулась: ни одной мысли не было в них. Дикая и темная, как блюдечко, душа*” (Ефр).

(35) “***Winston**, who was thirty-nine and had a varicose ulcer above his right ankle, went slowly, resting several times on the way*” (Orw).

(36) “*Давид мав те щастя, що він ішов один і ...що його ніхто не продав*” (Багр).

(37) “*в короткой жизни **людей**, которые могли в любой момент быть лишены всего, вплоть до жизни, не было будущего*” (Ефр).

В англійській мові найпродуктивнішими засобами вербалізації образно-ціннісного складника концепту *НАРОД* у дискурсі антиутопії є синтаксичні засоби – семантичний повтор, паралелізм, антитеза, заперечні речення (див. прикл.(38), (39), (40), (41)).

(38) “*But that was another Mildred, that was a Mildred so deep inside this one, and so bothered, really bothered, that the two women had never met*” (Bradb)

(39) “*He confessed to the assassination of eminent Party members. He confessed that he had been a spy. He confessed that he was a religious believer*” (Orw).

(40) “*He obeyed the Party, but still hated the Party*” (Orw).

(41) “*There was of course no way of knowing whether you were being watched at any given moment*” (Orw).

В українській мові образно-ціннісний складник концепту *НАРОД* у дискурсі антиутопії найчастіше вербалізується за допомогою таких засобів лексичного рівня, як символи, кольоративи, інтенсиви, оцінна лексика (див. прикл.(42), (43), (44), (45)), та таких засобів синтаксичного рівня, як імперативні речення, дієприкметниковий зворот (див. прикл. (48) (49)).

(42) “*...кричав санаторійний дурень. Дурень остаточно збожеволів: він до краю налив ріку, він затопив її своїм задушеним криком... і була в ньому якась невимовна жура*” (Хвил).

(43) “*чоловік з жовто-сірим лицем, з пукатими жовтими очима, з жовтобрунатними вусами, весь ніби прокопчений жовтим димом” (Вин 2).*

(44) “*В грудях йому закипали сльози, закипав гнів, страшний, пекельний гнів*” (Багр 1).

(45) “*Ті голі люди, худі аж чорні, зарослі бородами, з великими синцями під хоробливо запаленими очима” (Багр 1).*

(46) “*Всякий, що входив сюди, падай ниць! Зцупься, зберись у крихітну грудочку. Відчуй і проймись свідомістю своєї нікчемності” (Вин 1).*

(47) “*Тут коло мене лежала рідна йому істота, така упокорена, розчавлена, така засуджена на розп'яття*” (Багр 1).

У російському дискурсі антиутопії найпродуктивнішим мовним засобом вербалізації концепту *НАРОД* є власні назви (див. прикл.(48)).

(48) “*я, Д-503, написав эти двести двадцать страниц*” (Зам).

3. Висновки. Проаналізувавши семантику номінативних одиниць, що репрезентують концепт *НАРОД* в англійському, українському і російськомовному дискурсі антиутопії, можна зробити висновок, що цей концепт є складним ментальним утворенням, яке формується у свідомості представників різних мовних спільнот. За лексикографічними даними семантичний простір концепту *НАРОД* в англійській мові конституюється 6 семантичними ознаками, в українській мові 5 ознаками і в російській мові 4 семантичними ознаками. У результаті аналізу змісту лексем *PEOPLE*, *НАРОД*, *НАРОД* зафіксовано повний збіг таких семантичних ознак “*населення держави*”, “*форма*

національної та етнічної єдності”, “трудожці”, “люди”. В українській та англійській мовах спільною семантичною ознакою є “особи, об’єднані характерними ознаками”. Специфічним є те, що в англійській дефініції лексема *PEOPLE* має додаткову ознаку “*persons in relation*”, яку не зафіксовано ні в українській, ні в російській мовах. У результаті компонентного аналізу номінантів концепту *НАРОД* в мовах набору з’ясовано, що в російськомовному дискурсі антиутопії концепт *НАРОД* представлений найбільшою кількістю одиниць. Зафіксовано специфічні номінанти концепту *НАРОД* в англійській, українській та російській мовах.

На підставі результатів аналізу дискурсивної реалізації імен концепту визначено додаткові семантичні ознаки концепту *НАРОД*. Спільними ознаками концепту, які властиві англійському, російському та українському дискурсу антиутопії, є такі: розуміння людей як “соціальних об’єктів”, що мають “національну приналежність”, характеризуються як “велика кількість”, об’єднані характерними ознаками, серед яких актуалізуються *фізичні та психофізіологічні характеристики*. Серед фізичних характеристик найбільш численно представленою є семантична ознака *фізичний стан* людини. Психофізіологічні характеристики людини в англійському, українському і російськомовному дискурсі антиутопії актуалізуються шляхом об’єктивації ознаки *почуття та емоції*, а саме емоції *страх*. Специфічною семантичною ознакою концепту *НАРОД* є така специфічна додаткова семантична ознака – *родина* в англійській та українській мовах. Сукупність визначених мовних засобів відбиває характерні для даного типу дискурсу способи світосприйняття. Якщо базове поняття концепту усвідомлюється представниками антиутопічного суспільства практично однаково, то периферійна його частина містить чимало індивідуального. Вона включає різні способи світосприйняття: асоціації, емоції, які притаманні носіям різних культур.

Образно-ціннісний складник концепту *НАРОД* експлікується в зіставлюваних мовах різнорівневими мовними засобами. Універсальними мовними засобами, що об’єктивують образно-ціннісний складник цього концепту в дискурсі антиутопії, є концептуальна метафора, епітети, порівняння, підрядні речення. В англійському дискурсі антиутопії найпродуктивнішими засобами вербалізації образно-ціннісного складника концепту *НАРОД* є синтаксичні засоби – семантичний повтор, паралелізм, антитеза, заперечні речення. В українському дискурсі антиутопії найбільш численними є символи, кольоративи, інтенсиви, оцінна лексика, імперативні речення, дієприкметниковий зворот. У російськомовному дискурсі антиутопії найбільш кількісно представленими є власні назви. Отже, організація семантичного простору концепту *НАРОД* в дискурсі антиутопії досліджуваних мов виявляє збіг у ядерній частині та відмінні риси в периферійній частині.

У структурі концептів було визначено універсальні семантичні ознаки, мовне вираження яких має національну специфіку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Залевская А. А.* Основные направления психолингвистических исследований в Тверском университете // Язык, культура и социум в гуманитарной парадигме: Сб. научн. тр. / Отв. ред. проф. А.А. Романов. – Москва-Тверь: ИЯ РАН Твер. гос. ун-т, 1999. – С. 92-97.
2. *Карасик В.И.* Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
3. *Кубрякова Е. С.* Концепт // Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1996. – С. 90-93.
4. *Розина Р. И.* Человек и личность в языке // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М.: Наука, 1991. – С. 52-56.
5. *Слышкин Г. Г.* От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. – М.: Академия, 2000. – 124 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

6. *Багрянний І.* “Сад Гетсиманський” Lib.Ru: Библиотека Максима Мошкова – www.lib.ru – Багр
7. *Брюсов В.* “Республика Южного Креста” – <http://www.LADOSHKI.com>. – Брюс
8. *Винниченко В.* “Сонячна Машина” Lib.Ru: Библиотека Максима Мошкова – www.lib.ru – Вин 1
9. *Винниченко В.* “Слово за тобою, Сталіне!” Lib.Ru: Библиотека Максима Мошкова – www.lib.ru – Вин 2
10. *Винниченко В.* “На той бік” Lib.Ru: Библиотека Максима Мошкова – www.lib.ru – Вин 3
11. *Гладилин А.* “Большой беговой день” – www.vagrius.com – Глад
12. *Замятин Е.* “Мы” Lib.Ru: Библиотека Максима Мошкова — www.lib.ru – Зам
13. *Кожелянко В.* “Дефіляда в Москві” Lib.Ru: Библиотека Максима Мошкова – www.lib.ru – Кож
14. *Левин А.* “Этот идеальный день” ONLINE БИБЛИОТЕКА <http://www.bestlibrary.ru> – Лев
15. *Платонов А.* «Чевенгур» Lib.Ru: Библиотека Максима Мошкова – www.lib.ru – Плат
16. *Vonnegut K.* “Player Piano” – mike@caere.com – Von
17. *London J.* “The Iron Heel” – mike@caere.com – Lond
18. *Orwell G.* “1984”, Lib.Ru: Библиотека Максима Мошкова – www.lib.ru – Орв

19. *Wells G.* “When the Sleeper Wakes” – mike@caere.com – Well

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

20. *Яременко В.В., Сліпушко О.М.* Глумачний словник української мови: В 4-х т. – К.: Аконтіт, 1998. – Т. 1-4. – ТСУМ

21. *Даль В.И.* Толковый словарь живого великорусского языка: В 4-х. – М.: Русский язык, 1981-1982. – Т. 1-4. – ТСЖВЯ

22. *Александрова З.С.* Словарь синонимов русского языка. Практический справочник.- М.: Русский язык, 1989. – 495с. – ССРЯ

23. *Бурячок А.А., Гнатюк Г.М., Головащук С.І.* Словник синонімів української мови: В 2 т. - К.: Аконтіт, 1998. – Т. 1 – ССУМ

24. *Onions C.T.* The Shorter Oxford English Dictionary On Historical Principles – Oxford: Oxford University Press, 1983. – 1280 p. – SOED

25. *Soule's Dictionary of English synonyms* – www.vagrius.com – SDOES

Надійшла до редакції 04.03.09

ПЕРЕКЛАД

© 2009 А.А. Білас
(м. Івано-Франківськ)

НОРМА, АРГОТИЗМИ І ПЕРЕКЛАД

БІЛАС А.А. НОРМА, АРГОТИЗМИ І ПЕРЕКЛАД

Стаття присвячена розгляду поняттєвого поля терміна «норма», кореляції норми з арготизмами у французько-українському міжмовному просторі. У поняття «норма» вкладається вагомий лінгвістичний і соціокультурний зміст, який не може бути відділеним від дослідження мовної варіативності, засобів та процесів варіювання в актах комунікації, у тому числі й двомовної.

Автор окреслив проблему динаміки норми у французькому дискурсі й проаналізував зв'язок арго лексем з еволюцією норм слововживання.

У статті встановлено вагомість принципу динамічності норм французької та української мов у перекладацькій практиці, без урахування якого процес перекладу зводиться до унормування тексту перекладу.

БИЛАС А.А. НОРМА, АРГОТИЗМЫ И ПЕРЕВОД

Статья посвящена изучению понятийного поля термина «норма» и соотношения нормы с арготизмами во французско-украинском межязыковом пространстве.

Проведенное исследование показало, что понятие нормы имеет важное лингвистическое и социокультурное содержание и не может изучаться отдельно от языковой вариативности.

Автор очертил динамику нормы во французском дискурсе, проанализировал связь арголексем с эволюцией норм словоупотребления.

В статье установлено важность принципа динамичности норм французского и украинского языков в переводческой практике, без учета которого процесс перевода сводится к нормированию текста перевода.

BILAS A.A. NORM, ARGOT WORDS AND TRANSLATION

The article deals with notion «norm» and the correlation of the norm with argot words in the French-Ukrainian interlingual space. The notional nature of «norm» is elucidated in this research. The notion «norm» includes an important linguistic and sociocultural content. The norm admits both synchronic and diachronic variety. That is why ignoring the dynamics of the usage norm in French and Ukrainian results in the rejection of the reality and regularity of the lingual changes and standardization of the translation text. Opposition between the literary norm and colloquial argot speech mode does not imply that the elements of colloquial argot can not be used in standard communication. These low stylistic verbal means give rich material to the speech of the communicant for picturesque, emotional and appreciative enunciation ways.

Analysis of argot studies enables us to confirm that the evolution of the usage norm is conditioned by the following factors: gradual penetration of argot words into colloquial speech; their usage in the literary standard communication; their expansion into the language of fiction and mass-media; their application in speech in the teaching process. The author distinguishes between argot words, jargon words, slang words and colloquialisms according to the criteria of relevance to the language norm.

The principle dynamics of interlinguistic norms regarded as important for the translator of French argot words is examined. The use of substandard language is not popular in Ukrainian fiction (including translations), but it is largely presented in the texts of French fiction with argot component.

The peculiarity of translating fiction with argot component consists in operating the elements of two language systems (i.e. the original and the translation), sometimes contrasting them, sometimes opposing them. Insufficient neutralization of the divergence of the source-language and target-language norms causes violation of emotional and esthetic influence, creates mistrust in the translated text and the translators' competence, misunderstanding of the meaning which is particularly important in the translation of argot words.

Ключові слова: норма, арготизми, переклад, арголексеми, мовна норма, літературна норма, динаміка норми, вихідна мова, мова перекладу.

Характерною рисою художнього перекладу виступає зображувальна специфіка завдяки різним нормам, які властиві всім учасникам літературної міжмовної комунікації, а

саме: авторів першотвору і гіпотетичному адресатові, перекладачеві й адресатам перекладів. З одного боку, на думку А. Поповича, знаходиться норма літератури, до якої належить оригінал, а з іншого – умовності тієї, мовою якої перекладається даний твір. Коли літературний текст переходить від автора першотвору через переклад до реципієнта, у структурі перекладу накопичується багато різних норм. Текст перекладу не може бути «чистим», а, навпаки, являє собою безперервну інтерференцію всякого роду норм, які виходять від різних суб'єктів комунікації [12, с. 116]. Незнання або неадекватне відтворення норм мовленнєвої та немовленнєвої поведінки, за влучним спостереженням Ф. Бацевича, створює труднощі в спілкуванні представників різних лінгвокультурних спільнот і може спричинити різноманітні комунікативні девіації [2, с. 251]. Тому особливої ваги для перекладача набуває знання наближеності арготизму до нормативного мовлення, що залишається дискусійним і водночас недостатньо вивченим у французько-українському перекладознавчому просторі.

Нормативність французької розмовної мови, а також її елементів – арготизмів у широкому значенні слова – це «питання самої їхньої природи», як слушно зазначає О. Лаптева [8, с. 5]. Зіткнення традиційних закономірностей і нових тенденцій у процесі розвитку сучасних мов породжує актуальність проблеми динаміки літературної норми [7, с. 83], її найбільшу складність, багатовимірність якої визначається фактами історичного, соціокультурного і власне лінгвального характеру [17, с. 6]. Необхідно враховувати також неоднорідність самого терміна «норма» [4, с. 7]¹, як в українській, так і французькій лінгвістиці.

Розгляд норми як центрального поняття культури мовлення і кодифікації вихідної та цільової мов набуває особливої ваги в час демократизації мовного узусу за рахунок стилістично знижених засобів, а тому визначає **актуальність** теми дослідження.

Мета нашої наукової розвідки полягає в розгляді поняттєвого поля терміна «норма», кореляції норми з арготизмами у французько-українському міжмовному просторі.

Основні **завдання** нашої праці випливають із мети роботи: з'ясувати природу поняття норми, окреслити її динаміку у французькому дискурсі, проаналізувати зв'язок арготизмів з еволюцією норми слововживання та визначити важливість принципу динамічності норм у перекладознавчій практиці.

У поняття «норма» вкладається вагомий лінгвістичний і соціокультурний зміст.

---

¹ Докладно з переліком літератури з питань мовної норми можна ознайомитися в монографії Л. Струганець «Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття» (Тернопіль: Астон, 2002) [17].

Унаслідок поняттєвої варіативності слову «норма», з погляду Г. Грехньової, властиві такі ознаки: історичність, соціальність, взірцевість, загальноприйнятність, висока частотність, відображення в соціальному узусі, варіантність, усталеність, традиційність, мінливість [5, с. 11]. У дослідженні перекладознавчого аспекту нормативності/ненормативності елементів сучасного французького арго послуговуємося визначенням поняття норми, виведеним З. Хованською: «норма як загальнолінгвістична категорія – це усталений, прийнятий мовним колективом спосіб висловлювання, тобто мовний стандарт, взірець, що регулює мовленнєву діяльність в цілому або в її функціонально-комунікативних різновидах» [18, с. 68].

Поняття норми не може бути відділеним від дослідження мовної варіативності, засобів та процесів варіювання в актах комунікації, у тому числі й двомовної. Мовна норма допускає варіативність як синхронічну, так і діахронічну. Тому неврахування динаміки норми слововживання у французькій та українській мовах, як і в будь-якій іншій мові, призводить до відкидання реальності і закономірності мовних змін, до пуризму, а також до унормування тексту перекладу. Ґрунтовний аналіз двох підходів (ретроспективно-пуристського і суто соціального або класового) до проблеми динаміки французької літературної норми, проведений О. Клименко, свідчить про «протиріччя між реальністю існування літературної норми, що постійно модифікується через її динаміку, і послідовністю нормативної орієнтації» [7, с. 84-86], тобто орієнтації на застиглість норми.

Соціально-детермінованого розуміння сучасної літературної норми дотримується Ф. Ельгорські [27, с. 1-14] та ін. Так, для Ф. Ельгорські «соціальне тло» норми найбільше відчувається у *norme 2 (norme sociale prescriptive)*, під якою вона пропонує розуміти мовну норму, що зазнає тиску з боку домінуючих груп (*classes dominantes*). Через брак справжнього унормування сучасна реальна літературна норма не доводиться до мовної свідомості франкофонів, де натомість формується спонтанна некодифікована норма [7, с. 98]. Отже, підтверджується теза про розвиток французької мови за рахунок розмовної мови, а також ідея динамічності літературної норми.

Як відомо, за межами літературної норми знаходиться просторічно-арготичний тип комунікації, оскільки він характеризується наявністю вульгаризмів, грубої лексики, граматично неправильного слововживання, які розглядаються як нормативні з точки зору *le bon usage* (літературної норми). З точки зору загальномовної норми, яка відображає все багатство національної мови, і просторічно-арготичні висловлювання постають нормативними, що дуже добре ілюструє розбіжність між цими двома нормами [18, с. 69]. На думку Л.-Ж. Кальве, одні лінгвісти (К. де Фераль, Д. де Робійар) відносять арго і просторіччя до одного й того ж конгломерату, диференціюючи їх лише за віддаленням від

норми: просторіччя знаходиться ближче до центру на осі *норма – арго* [20, с. 3]. Для кращої ілюстрації зазначеного пропонуємо схему 1:

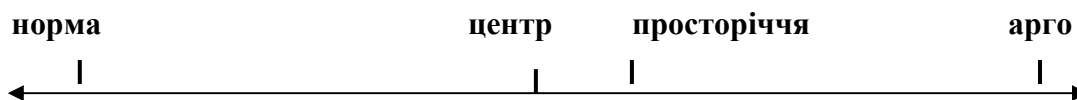

Схема 1. Кореляція норми і арго

Інша група аргологів (Д. Морслі, Д. Кобе, Ф. Бланше), на основі розрізнення мовного стандарту і нестандарту, трактує «арго» «мовним різновидом, який не є характерним для панівних соціальних класів» [20, с. 3]. Тимчасом нами розглядається гіпотетичність використання арготизмів у неформальному мовленні представників цих «класів».

Протистояння літературної норми і просторічно-арготичного способу висловлювання в цілому не означає, однак, що окремі елементи мови з просторічно-арготичним забарвленням не можуть бути використані в літературно-нормованій комунікації. Такі стилістично знижені вербальні засоби надають мовленню комуніканта багатий матеріал для образного й емоційно-оцінного способів висловлювання. Саме завдяки своїм мовленнєво-функціональним особливостям частина арголексем переходить у щоденну мову пересічних франкофонів (напр., *amadouer, abassourdir, arlequins, camelot, chantage, dupe, gueux, jargon, mouchard, pègre, polisson, roulotte, truc*). Така еволюція вживання арготизмів відбувається головню на лексико-фразеологічному рівні мови. Це, очевидно, стосується процесу, коли просторічно-арготична лексика проникає в літературно-нормоване мовлення і переходить у розряд розмовно-фамільярних засобів, які входять у літературну норму. Прикладом переходу одиниць лексики арго в просторічну та фамільярну форми французької мови можуть вважатися лексеми із переліку, запропонованого ще П. Гіро [26, с. 36] (*bagnole, boulot, mec, nana, môme, chouette* та ін.).

Повне змішання, плутанина в позначенні арголексем щодо належності до одного із трьох пластів (*arg, pop, fam*), що зумовлено все слабшим, ефемерним і прозорим їхнім розмежуванням, підтверджується дослідниками ненормативної лексики [3; 4; 13; 15; 20; 21; 23; 25]. Уточнення нами дослідження динаміки руху арготичної лексики до норми, розпочатого Е. Береговською [3] (див. табл. 2), дає змогу стверджувати, що змінилися не лише позначки у словниках, але й реальна близькість частини арголексем до норми або ж навіть їх входження до неї, що засвідчують опитування респондентів-носіїв французької мови. Так, деякі слова, які тридцять років тому кваліфікувались як елемент лексики арго у

вузькому розумінні, в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. виступають просторічними чи розмовно-фамільярними одиницями, які часто досягають норми.

Зміна й поширення сфер функціонування арготичних одиниць відобразалося й у лексикографічних виданнях попередніх років. Підтвердженням цьому слугує вивчення руху деяких арголексем у період з 1900 по 1976 роки Є. Сабліною. Так, слова *truc*, *môte*, зареєстровані в 1900 році як арготичні, у 1971 році мають позначку «просторічне», а в 1976 році – «фамільярне» [13, с. 11]. Інші арголексеми також змінюють позначки: *arnaque* (шахрайство) – *arg* (1976), *pop* (1993), *fam* (1996); *clope* (сигарета) – *arg* (1976), *pop* (1993), *fam* (1996). Проте деякі арготизми зберігають позначку *arg* у всіх виданнях Ларуса: *arpion* (нога), *fouille* (кишеня), *grailer* (їсти).

Тенденція не розмежовувати арготичну, просторічну і фамільярну лексику, яка відображає «розгерметизацію» арго, простежується також у спеціальних словниках, і в їх назвах. Ф. Карадек видає словник *N'ayons pas peur des mots* (1988). У свою чергу, Ж. Селлар і А. Рей укладають *Dictionnaire du français non conventionnel* (1991).

Таблиця 2. Динаміка лексикографічного реєстрування арготизмів

Арготизм	Larousse 1976/ 1993/ 1996	Robert 1976/ 1991/ 2001	Арготизм	Larousse 1976/ 1993/ 1996	Robert 1976/ 1991/ 2001
arnaque (шахраювання)	a/p/f	p/f/p	au flan (навмання)	a/p/f	p/f/f
arpion (нога)	a/a/a	-	flouze (гроші)	a/p/a	p/f/f
bafouille (письмо)	p/p/p	a/f/a	fouille (кишеня)	a/a/a	p/a/a
bezef (багато)	a/p/p	p/f/f	grailer (їсти)	a/a/a	p/f/f
cassis (голова)	p/p/p	a/f/a	faire du gringue (загравати)	a/a/f	p/p/f
chocotte (зуб)	p/p/a	a/a/a	griveton (солдат)	a/a/p	p/p/f
clope (сигарета)	a/p/f	p/f/f	mouscaille (біднота)	a/p/p	p/f/a
crevard (слабкий)	a/p/p	p/f/f	moufter (протестувати)	a/p/p	f/f/f
cuistance (кухня)	a/p/p	p/a/f	palpitant (сердце)	a/p/p	p/f/-
dur (поїзд)	a/p/p	p/f/f	panard (нога)	a/p/f	p/f/f
duraille (твердий)	a/p/p	f/f/f	à perpète (пожиттєвий)	a/p/f	p/f/f
falzar (штани)	a/p/a	p/f/f	pétard (револьвер)	a/p/p	p/a/f

Однак не всі просторічні засоби арготичного походження можуть проникнути в літературну норму. Так, арготизми вульгарного, грубого, лайливого забарвлення та

арготизми-табу зі сфери сексуальних стосунків людей переходять у розряд літературно-нормованої лексики лише у випадку їх переосмислення або повної десемантизації, себто у випадку забуття того змісту, який мало культурне табу [18, с. 75]. Для ілюстрації цього З. Хованська вдало наводить фразеологізм *mettre la puce à l'oreille* (=intriguer), який у своїй основі, за свідченням К. Дюнетона [24, с. 44-49], має еротичне значення слова *oreille*, яке було зафіксоване ще у старофранцузькій мові. Забуття цього значення уможливило проникнення цієї одиниці в літературну норму.

Як відомо, однією з особливостей функціонування французької мови на сучасному етапі є активізація взаємодії між книжним та розмовним варіантами літературної мови, з одного боку, а з другого, – вплив просторіччя та арго на розмовну мову. У результаті цього процесу в письмових текстах офіційного характеру з'являються лексичні одиниці із знижених рівнів усного мовлення. Загалом соціально-психологічні та мовленнєві фактори призвели до того, що розмовна мова вийшла за рамки побутової комунікативної сфери. Експансія арго та розмовної мови зумовлюється, як стверджує Г. Орлов, інтелектуалізацією сучасного мовлення [10, с. 125]. З останньою тезою не погоджуємось, бо поширення арготизмів в узусі спричинюється швидше демократизацією мовлення.

На динамічному характері норми вживання арготизмів наголошують у своїх дослідженнях лінгвісти: Е. Береговська [3], А. Семів [14; 15], Л.-Ж. Кальве [20; 21], Г. Ено [25], П. Гіро [26] та ін. Огляд аргологічних напрацювань дозволяє стверджувати, що еволюція норми слововживання зумовлюється: поступовим проникненням арготичних одиниць у розмовно-фамільярне мовлення; їх узуалізацією в літературно-нормативній комунікації з появою в мові освічених людей; їх експансією в мову літератури і засобів масової інформації; їх імплікацією в мову навчального процесу (дидактична гра «Безсмертний», журнал «Pif») та в посібники з вивчення французької мови як іноземної (Skidiz П. Ролана, О. Іванченко та ін.). Отже, слушним є припущення А. Семіва: «На практиці узуалізація арго виявляється у появі в мові освічених людей таких лексичних одиниць, які створюють атмосферу експресивності та емоціональності. Тобто мовна поведінка тих, на кого традиційно орієнтувалась мовна норма, полярно змінюється від коректності до розкутості» [14, с. 252]. Доброю ілюстрацією може бути просторічно-арготична номема *taule/tôle*, яка нерідко використовується в літературно-розмовній комунікації вже у 80-х роках минулого століття. Свідченням ще більшого наближення цього слова до норми в 90-х роках можуть послугувати дані словників Ларус (1996), Робер (2002) та Ж.-П. Колена (2002) й ін. Ця одиниця має позначку *pop*, називаючи *будинок, хату, кімнату, номер готелю; місце праці, контору; в'язницю, тюрюгу*, а маркер *arg*,

номінує лише *будинок терпимості* [6; с. 247]. Така палітра поняттєвого поля цієї лексеми відображає її часте вживання в комунікації.

З точки зору наближення до мовної норми в сучасному французькому арготичному пласті можна розрізнити такі одиниці: власне арготизми – лексеми, які перебувають в узусі кримінальних та антисоціальних груп: *false (falz)* – штани; *giroflée* – відмичка; *gigolpince* – альфонс; валет (у картах); професійні арготизми (жаргонізми) – одиниці мови професійних груп: *hélico* – вертоліт; *mataf* – моряк; *bécame* – комп'ютер; *cube* – потужний мотоцикл; просторічно-арготичні елементи – арголексеми, які ввійшли до складу *le français populaire*: *nana* – жінка, дівчина; *flic* – поліцейський; *tec* – чоловік; фамільярно-арготичні одиниці, тобто арголексеми, які через посередництво просторіччя проникають у розмовно-фамільярний стиль комунікації і стають нормативними (*le français familier*): *truc*, *dupe*, *camelot*.

Таким чином, важливим для перекладача у виборі варіантів відтворення елементів французького арго розглядаємо дотримання принципу динамічності норм (літературної, *français standart* та ін.) мови-джерела та цільової мови. При цьому необхідним постає врахування таких чинників: постійного проникнення арготизмів у розмовно-побутову комунікацію; їх узуалізації в літературно-розмовному мовленні; дедалі ширшого використання арготичних засобів у творах художньої літератури без будь-якого виділення, а тим більше у мовленні засобів масової інформації, реклами, системи «Інтернет»; існування внутрішньої диференціації арготизмів у плані наближення до *français standart*; динамічності арголексем, їх швидкий вхід і вихід з узусу тощо.

Перекладач піддається впливу норм вихідної мови лише з тієї миті, коли він починає аналізувати текст, передавати дійсність, яку зображує автор, засобами цільової мови, виходячи із норм своєї літературної мови [2, с. 9]. Особливо це стає відчутним при перекладі тих чи інших відхилень від літературної норми, в тому числі й арготизмів. Що може бути нормативним у мові-джерелі, те буває ненормативним у мові перекладу, і навпаки. Норма перекладу в чомусь сходиться з нормою літературної мови і в чомусь розходиться. Тому автор першотвору вільніший у ставленні до норми французької літературної мови, ніж український митець, який здійснює переклад цього тексту. Ця проблема постає тому, що частина французьких арготизмів, якими вже давно послуговуються «нижчі» і «вищі» верстви населення Франції. Ці арголексеми увійшли у фамільярно-нормативний пласт мови, тоді як прямі українські відповідники не можуть бути використані перекладачем, оскільки не є нормативними не лише у мові літератури, але й у комунікації взагалі (напр., *cul* – зад).

В українській художній літературі (як і в перекладній) ще не усталена практика

вживання субстандартного мовлення, яке широко включається у тканину французьких художніх текстів. Візьmemo для ілюстрації арготичний вираз *foutre la paix* (*laisser tranquille* – залишати в спокої [22, с. 360]), яка відтворюється головно стилістично нейтральним аналогом *да ти спокій*. Наприклад, *Foutez-nous la paix!* [34, с. 468] – Дайте спокій! [30, с. 278].

Норма піддається впливу ряду умов і причин, тим більше, норма перекладу, яка пов'язана з факторами не лише білінгвістичного характеру, але й немовного характеру. Тому до найсуттєвіших ознак норми перекладу, услід за К. Амбрасас-Саснава, відносимо: жанрову диференціацію тексту першотвору, художнє відтворення, історичність, мінливість, варіантність, всезагальність, комплексність усіх рівнів мови перекладу, їх еквівалентність, прагматичність [1, с. 11]. Перекладачам слід враховувати також кореляцію принципів процесу кодифікації систем зіставлюваних мов, критерії їх кодифікації, адже норми цих мов не можуть бути повністю об'єктивними, оскільки вони залежать від волі кодифікаторів [11, с. 35], а тому їх межі певною мірою видаються штучні.

Особливість перекладацької інтерпретації художнього твору з арготичним компонентом полягає в тому, що вона оперує елементами двох мовних систем (оригіналу і перекладу), зіставляючи їх, а подекуди й протиставляючи їх. Тому О. Чередниченко справедливо вказує на те, що норма першотвору є першою, попередньою нормою перекладу, яка певною мірою суперечить його кінцевій нормі, а остання визначається контекстом культури, у якому функціонує переклад. Тому суперечності, які виникають при сприйнятті первинної норми, мусять розв'язуватися завдяки посередницькій інтерпретаційній діяльності перекладача, пристосовуючи факти вихідної культури до норми вторинної культури [19, с. 487]. Як, наприклад, у перекладах роману В. Гюго «Знедолені» простежуємо вдале вживання просторічного слова *фараони* для відтворення арготичних деномінацій французьких поліцейських (*coqueurs, cagnes*): 1) *Les coqueurs ne l'on pas vu* [33, с. 279]. – *Фараони цього не знають* [28, с. 120]. 2) *...tu n'as te colleter avec les cagnes?* [33, с. 278]. – *Ти, значить, збираєшся битися з фараонами* [28, с. 118].

Погоджуємося з положенням Л. Латишева про те, що недостатня нейтралізація розбіжності норм вихідної мови і мови перекладу призводить до порушення емоційного й естетичного впливу, створює в одержувача вихідного тексту недовіру до перекладу і перекладача, а в деяких випадках ускладнює смислове сприйняття [9, с. 90]. Це стає особливо відчутним при перекладі арготизмів, коли транслюється лише денотативна інформація семантики слова-джерела: *Repliée sur elle-même, les pattes sous elle comme une chatte, elle risqua vers Ménestrel un coup d'oeil circonspect* [34, с. 335]. – *Згорнувшись у*

клубок, підібгавши під себе ноги, як кішечка, дівчина ризикнула обережно зиркнути на Менестреля [30, с. 198].

Часом виключення експресивного компонента значення вихідної арголексеми перекладацьких втрат можна було уникнути, якщо замість стилістично нейтрального аналога перекладач вжив би просторічне слово. Порівняймо: – *N'est-ce pas? Ça te chiffonne, toi! tu ne reux plus épouser Nana* [35, с. 409]. – *Правда ж, це драмує тебе? Ти не можеш оженитися з Нана* [29, с. 390]. Наш варіант: *Правда ж, це тебе дістає...*

У іншому прикладі простежуємо вживання експресивнішого українського субституту *козел* для відтворення широкоживаного арготизму *con*: *le vieux con était mort* [32, с. 31] – *старий козел таки помер* [31, с. 24]. Водночас за морфологічною ознакою і слово-джерело, й цільова лексема залишаються тотожними, тобто іменниковими. *Козел* – найобразливіша лайка, адресована особі чоловічої статі у злочинному середовищі [16, с. 144], а *con* – *un homme stupide* «дурень» [22, с. 207].

Нівелювання розбіжностей вихідної та цільової мов постає можливим завдяки перекладацьким трансформаціям. Так, інколи втрата образності арготизмів при перекладі компенсується метафоризацією інших елементів висловлювання або вживанням фразеологічних словосполучень для збереження загального фону стилістичної зниженості фрагмента: *Il y a sûrement du fric à ramasser, pensai-je* [32, с. 90]. – *Вони мають гребти гроші лопатою, – прикинув я* [31, с. 76].

Отже, переклад французької художньої прози (і французького дискурсу загалом) з арготичним компонентом засобами української мови потребує обережного, а точніше, компетентного ставлення перекладача до відтворення арготизмів, які можуть знаходитися на різних сходинках системи мови з точки зору кодифікації вербальних засобів.

Особливо важливим постає врахування типології кодифікаційних ієрархій зіставлених мов, що може стати предметом окремого мовознавчого, контрастивного чи / та перекладознавчого досліджень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Амбрасас-Саснава К. Соотношение нормы литературного языка и перевода // Языковая норма и функциональная стилистика. Программа-приглашение и тезисы докладов республиканского симпозиума (3-4 октября 1984 г.). – Вильнюс, 1984. – С. 9-11.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
3. Береговская Э.М. Французское арго: Эволюция его восприятия // Филологические науки. – 1997. – №1. – С. 55-64.

4. *Гак В.Г.* Норма и толерантность // Иностранные языки в школе. – М., – 1984. – №1. – С. 7-15.
5. *Грехнева Г.М.* Норма в ее отношении к системе языка // Норма и функционирование языковых единиц: Межвуз. сб. науч. трудов. – Горький: ГГПИ им. М. Горького, 1989. – С. 10-17.
6. *Гринева Е.Ф., Громова Т.Н.* Словарь разговорной лексики французского языка (на материале современной художественной литературы и прессы). – М.: Русский язык, 1987. – 638 с.
7. *Клименко О.С.* Система понять, що складає концепт «мовна норма», у світлі динаміки французької літературної норми // Нова філологія. – Запоріжжя: ЗДУ, 2004. – №1 – С. 83-101.
8. *Лантєва О.А.* Нормативность некодифицированной литературной речи // Синтаксис и норма. – М.: Наука, 1974. – С. 5-42.
9. *Латышев Л.К.* Курс перевода (Эквивалентность перевода и способы ее достижения). – М.: Междунар. отношения, 1981. – 245 с.
10. *Орлов Г.А.* К проблеме границ обиходно-бытовой и современной литературной речи // Вопросы языкознания. – 1981. – №5. – С. 119-128.
11. *Пирочкина А.* О системе критериев кодификации литературного языка // Языковая норма и функциональная стилистика. Программа-приглашение и тезисы докладов республиканского симпозиума (3-4 октября 1984 г.). – Вильнюс, 1984. – С. 33-35.
12. *Попович А.* Проблемы художественного перевода: Учеб. пособие / Пер. со слов. – М.: Высш. школа, 1980. – 199 с.
13. *Саблина Е.Н.* Семантические способы обогащения синонимических рядов в лексике социальных диалектов: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.05 / Моск. гос. пед. ин-т. – М., 1982. – 26 с.
14. *Семів А.Р.* Мовні та соціальні особливості вживання лексики арго у мові французької преси // Проблеми семантики слова, речення та тексту. – К.: КДЛУ, 2000. – Вип. 3. – С. 246-253.
15. *Семів А.Р.* Структурні і семантико-стилістичні особливості лексики арго у сучасній французькій мові (на матеріалі мови преси): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.05 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2001. – 17 с.
16. *Ставицька Л.* Короткий словник жаргонної лексики української мови. – К.: Критика, 2003. – 336 с.

17. *Струганець Л.* Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття. – Тернопіль: Астон, 2002. – 352 с.
18. *Хованская З.И.* Стилистика французского языка. – М.: Высшая школа, 1984. – 344 с.
19. *Чередниченко О.І.* Міжкультурні аспекти перекладу // Мови, культури та переклад у контексті європейського співробітництва: Зб. наук. пр. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – С. 485-489.
20. *Calvet L.-J.* L'argot. Que sais-je? – P.: PUF, 1994. – 127 p.
21. *Calvet L.-J.* L'argot et la «langue des linguistes» // Marges linguistiques. – 2003. – № 6. – <http://www.marges-linguistiques.com>. – P. 55-64.
22. *Colin J.-P., Mével J.-P., Leclère C.* Dictionnaire de l'argot français et de ses origines. – P.: Larousse, 2001. – 903 p.
23. *Dauzat A.* Les argots. – P., 1957. – 172 p.
24. *Duneton C.* La puce à l'oreille. Anthologie des expressions populaires avec leur origine. – P.: Editions Stock, 1978. – 390 p.
25. *Esnault G.* Introduction // Esnault G. Dictionnaire historique des argots français. – P.: Larousse, 1965. – P.V-XII.
26. *Guiraud P.* L'argot. – 9-e édition. – P.: PUF, 1985. – 128 p.
27. *Helgorsky F.* La notion de norme en linguistique // Le français moderne. – 1982. – №1. – P. 1-14.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ

28. *Гюго В.* Знедолені: Роман / Пер. М. Іванов. Передмова О. Білецького. – К.: Молодий більшовик, 1938-1940. – Т.2. – 1940. – 556 с.
29. *Золя Е.* Твори. – Т.V. Нана. Роман / Пер. з фр. М. Ільтична. – Київ; Харків: Державне видавництво України, 1930. – 419 с.
30. *Мерль Р.* За склом. Роман / З фр. пер. Г. Філіпчук. – К.: Молодь, 1978. – 328 с.
31. *Уельбек М.* Платформа: Роман / Пер. з фр. Р.В. Мардера. – Харків: Фоліо, 2004. – 319 с.
32. *Houellebecq M.* Plateforme. – P.: Flammarion, 2001. – 370 с
33. *Hugo V.* Les Misérables: En 2 vol. – Nouvelle édition. – Vol II. – P.: Gallimard, 1999. – 960 p.
34. *Merle R.* Derrière la vitre. – P.: Gallimard, 1970. – 540 p.
35. *Zola E.* Nana. – P.: Fasquelle, 1967. – 440 p.

Надійшла до редакції 29.12.08

© 2009 О.Л. Лотоцька
(м. Тернопіль)

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ НОВЕЛ О. ГЕНРІ В УКРАЇНСЬКІЙ СЛОВЕСНОСТІ

ЛОТОЦЬКА О.Л. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ НОВЕЛ О. ГЕНРІ В УКРАЇНСЬКІЙ СЛОВЕСНОСТІ

Стаття присвячена проблемі аналізу україномовних перекладів творів американського новеліста О. Генрі у зв'язку з компаративістською парадигмою дослідження. Автор розглядає, зокрема, збереження наративних особливостей тексту-оригіналу в перших українських перекладах Остапа Вишні. Особлива увага приділяється проблемі відтворення реалій як компонентів національно-культурного контексту.

ЛОТОЦКА А.Л. ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НОВЕЛЛ О. ГЕНРИ В УКРАИНСКОЙ СЛОВЕСНОСТИ

Статья посвящена проблеме анализа украиноязычных переводов произведений американского новеллиста О. Генри в соответствии с компаративистской парадигмой исследования. Автор, в частности, рассматривает сохранение нарративных особенностей текста-оригинала в первых украинских переводах Остапа Вишни. Особое внимание уделяется проблеме воспроизведения реалий как компонентов национально-культурного контекста.

LOTOTSKA O.L. INTERPRETATION OF SHORT STORIES BY O. HENRY IN UKRAINIAN LITERATURE

The article deals with the analysis of Ukrainian translations within the framework of the comparative paradigm of investigation. Also, the reception of stories by O. Henry in different Ukrainian historical periods is considered. The author asserts that the narrative peculiarities of O. Henry's texts are preserved in the first Ukrainian translations by Ostap Vyshnia. This article focuses on the translation problems connected with rendering the realia denoted by lexical units. It also includes the analysis, as well as general descriptions and classifications of realia according to their function in the original text. The objective of translation is to adequately reproduce the original text in the target language. Adequate reproduction of realia is one of the most important aspects of translation. Realia as a Translation Studies category is most evident only in binary-language contrastive analysis. Realia are described, classified and analyzed here on the basis of their functions in the original text. The paper also analyses the significance of preservation of national culture and identity in translation bearing in mind the cultural context and its implications. Besides, some schemes for classification of realia are presented. The paper includes a theoretical overview of several translation strategies applicable to translation of words denoting cultural realia. The article emphasizes that the most suitable translation strategies should be determined by a variety of factors: the type of the text, the type of realia, the degree of acceptance of unusual collocations in the receiving culture, and the model reader. Then there is approximate translation of realia that, according to S. Vlahov and S. Florin, is most popular. This approach allows to translate the material content of an expression at least in a vague way, but the color is nearly always lost, because instead of the connotation prescribed by the author's strategy, we have an expression necessarily deprived of that intended connotation, belonging to a neutral style. Here, in synthesis, are the translation strategies for the realia examined here: transcription, transliteration, translation, coining a neologism (calque, half calque, appropriation, semantic neologism), realia substitution, approximate translation (generalization, functional analogue, description, explanation, interpretation), contextual translation.

Ключові слова: переклад, наративні особливості, реалія, транскрипція, транслітерація.

Переклад як вид літературної рецепції – є одним із важливих засобів збагачення скарбниці національних літератур. Оригінальними гранями твореного ним художнього світу американський новеліст О. Генрі по-різному в різний час входив у світову культуру.

Засвоєння феномену О. Генрі українською словесністю вперше досліджується у вітчизняному літературознавстві, тому вважаємо актуальним розглянути його у двох основних напрямках – як історія українських перекладів прози американського письменника та як засвоєння його перекладів вітчизняною культурою. Головна мета цієї роботи – дослідження україномовних перекладів творів О. Генрі у зв'язку з літературознавчою компаративістикою та способи передачі в них наративних

особливостей, а також відтворення функціональної значущості реалій як компонентів національно-культурного контексту.

Перекладні версії оригінальної творчості письменника, зазвичай, є провідними в міжнаціональному діалозі культур. Перші переклади творів О. Генрі, як і перші згадки про нього в українській періодиці, з'явилися у 1924 році і належать перу відомого гумориста Остапа Вишні.

У наступні десятиліття ім'я новеліста майже повністю зникає з літературного обігу, що пояснюється насамперед догматизацією культурної політики СРСР. У цей час з'являється лише невелика збірка новел О. Генрі "Останній листок" (1946), а згодом у 1956 році в Києві, у Державному видавництві художньої літератури виходить друком ще одна збірка оповідань "Дари волхвів" у перекладі В. Горбатька.

У 80-90-х рр. вийшли друком нові переклади творів О. Генрі "Королі і капуста" (1980); "Останній листок: Оповідання" (1983) завдяки молодим першокласним філологам О. Логвиненку, М. Дмитренку, В. Мусієнку, М. Тупайлу, Т. Тихоновій.

В українсько-англомовному діалозі довго визрівав перекладацький дискурс. Про це слушно говорили і писали вже перекладознавці Р. Зорівчак [3], О. Лучук [9], у нас пишуть про цю проблему З. Лановик [5], М. Лановик [6], Н. Кошіль [4]. Ми ж, розглядаючи це питання у річищі досліджуваної проблеми, хочемо акцентувати на тому, як художній світ О. Генрі проникає в культурний простір українсько-американського горизонту.

Відомо, що процес сприйняття художнього твору значно ускладнюється, коли мова йде про іншомовний текст та його переклади. Двомовність перекладацької діяльності передбачає подвоєння комунікативного ланцюга, у який, крім адресанта-автора і тексту-оригіналу T1, додається перекладач як адресат-читач1, текст перекладу T2, і лише тоді іде власне адресат-читач2.

Переклад завжди є вторинною діяльністю не лише тому, що відтворює вже одного разу відображену (автором оригіналу) дійсність, але й тому, що креативна, синтезуюча діяльність перекладача завжди є другим етапом, який слідує за першим – етапом діяльності рецептивної, аналізуючої, інтерпретуючої. Саме тому переклад "як посередник (media) у міжнаціональному та міжлітературному спілкуванні... належить до сфери прикладної компаративістики" [5, с. 257].

Наявність спеціальної дисципліни, предметом якої є переклад, тобто перекладознавства, робить необхідним з'ясування питання про взаємозв'язок його з компаративістикою. У статті Р. Гром'яка «Літературознавча компаративістика та перекладознавство: дотичність, перетини, колізії» автор аналізує можливі точки перетину перекладознавчого й компаративістського дослідження тексту й приходять до висновку,

що «перекладознавці», які зважають на весь комплекс проблем, пов'язаних із міжлітературною рецепцією, правильно ставлять і питання, що належать до компетенції класичної компаративістики, однак відзначає, що «на жаль, рідко хто з перекладознавців посутньо враховує літературознавство в повному обсязі, а компаративістику зокрема» [2, с. 51-58]. За умови перетину інтересів і професійних практик перекладознавця і компаративіста наголошується на істотних відмінностях, основними серед яких виступають «засоби вербалізації їхніх дискурсів». Таким чином, стаття підсумовує досвід компаративістських та перекладознавчих розвідок останніх десятиліть в Україні, наголошуючи на тому, що «кооперація, координація зусиль різних фахівців конче потрібна. Звісно при усвідомленні різних спонук, неоднакових можливостей і засобів» [Там само].

Переклад як один із важливих видів комунікативної діяльності орієнтується, перш за все, на повну і адекватну передачу мови оригіналу, яка містить усі імплікації мовного, соціального і культурного просторів. Природно, що при такій цільовій настанові адекватність може бути досягнута при перекладі не ізольованих одиниць чи частин тексту, а більш конкретних чинників його структурної організації: метафоричність та ритмомелодика, міфопоетика та архетипи, символи тощо. «... перекладач повинен “розкласти” текст оригіналу на окремі елементи, а потім знову “скласти” його у нову структурну єдність, але таким чином, щоб у читачів перекладу виникали образи і асоціації, співмірні з образами і асоціаціями, які виникають у читачів першотвору» [5, с. 261]. Труднощі перекладу пов'язані, по суті, не із знанням мов, а із здатністю перекладача знаходити в мовних системах ті лінгвогносеологічні закономірності, які диктують єдину контекстну можливість адекватної передачі змісту тексту. Фактично переклад здійснює той загальний принцип єдиної організації всіх конкретних мов, в основі якого лежить сама сутність мови як форми відображення реальної дійсності. Тому ми розглядаємо переклад як ланку взаємодій і взаємовпливів культур, літератур і мов.

У сучасному перекладознавстві побутує думка про те, що в основі перекладу як виду міжмовної, міжлітературної та міжкультурної комунікації лежить продукування тексту, який адекватно замінює текст оригіналу в іншій культурі, іншій мові та іншій комунікативній ситуації. Саме на цьому шляху знаходиться спосіб досягнення еквівалентності, яка передбачає не повну ідентичність двох текстів, а достатню спільність їх змісту для цілей комунікації в конкретних умовах. «Працю перекладача дуже часто визначають як працю над словом... Але треба пам'ятати, що ні слово, взяте поза образом, який воно втілює, ні образ, взятий поза словом, що втілює його, не можуть бути об'єктом

перекладача. Тільки єдність цих двох категорій творить справжній предмет перекладу, яким є не слова, словосполучення чи фрази, а ідейно-образна структура першотвору – пов’язані авторською концепцією найважливіші образи твору.” [5, с. 263]. Необхідність дотримання усіх цих правил ускладнює і без того нелегку працю перекладача-практика, змушуючи його постійно шукати вихід із ситуації, коли він розривається між потребою якнайповніше відобразити фактуру оригіналу і бажанням створити достойний зразок витонченої словесності рідною мовою.

Літературний твір, таким чином, тісно пов’язаний із мовною системою, в якій він створюється. Мова, створена думкою, належить духовному світу народу, який нею розмовляє. При перекладі мова йде про перенесення літературного твору не тільки з однієї мовної системи в іншу, але й із однієї ментальної сфери в другу, де всі відношення і зв’язки, усі поетичні витoki не такі, як у першій. Якщо при мовному спілкуванні комунікантів розділяють соціокультурні бар’єри, то при перекладі до них додаються мовні, культурні та часові перепони. Переклад ускладнюється у випадку значних розбіжностей між культурами тексту-оригіналу і тексту-перекладу. У цьому сенсі постає ряд практичних аспектів дослідження в сучасному порівняльному літературознавстві. Насамперед, йдеться про відтворення в перекладах національних особливостей, національної психології, характерів героїв твору, а також про специфіку нарації. Для перекладача надзвичайно важливим є те, як його «витвір» сприймається в іншомовному середовищі.

Незаперечним є той факт, що “українська та англomовні літератури як духовні витвори народів, чії історичні долі дуже відрізняються одна від одної, до того ж, створювані мовами, що належать до різноструктурних, генетично неблизькоспоріднених, з різними принципами образотворення, – дуже відмінні між собою” [3, с. 16]. Тому проблема рецeпції англomовного твору в українomовному світі постійно породжує ряд труднощів як у перекладачів, так і літературознавців та літературних критиків.

В Україні важко переоцінити заслугу Остапа Вишні в популяризації мистецького доробку О. Генрі. Варто наголосити, що жоден з істориків літератури, які писали традиційні нариси про життя і творчість О. Вишні, не згадували перекладів майстра з О. Генрі. Неперевершений гуморист розпочав свою літературну діяльність саме як перекладач. Чому в нього виникло бажання перекладу власне новел О. Генрі нам невідомо, але він подарував читачам перші вартісні українomовні інтерпретації англійських текстів.

“Кульбаба” – маловідома широкому колу українських читачів новела, бо в жодному із сучасних видань прозових творів письменника її не було. Вперше ми мали змогу познайомитись із цим твором у 2006 році у “Вибраному” О. Генрі. Впадає в око

невідповідність заголовку першоджерела “Springtime a La Carte” (“Весна у меню”) та його інтерпретації Остапом Вишнею. Роль заголовка як першого знака художнього твору, що вміщає в стисненій формі основну його ідею, – дуже важлива. Символічний образ весняної квітки – кульбаби, що пронизує весь текст і має сильний асоціативний імпульс, цілком виправдовує вибір перекладача. Третьоособовий наратор розповідає історію про бідну дівчину Сару, яка під час друкування чергового меню думає про свого коханого фермера і випадково припускається помилки, що приносить їй щастя.

Насамперед, простежуємо збереження наративних особливостей твору, оскільки «кожна оповідь неминуче потребує інтерпретації, а наратив – це оповідь, яка завжди може бути інтерпретована та розказана по-іншому» [6, с. 192]. Перекладач вдало передає і експліцитні звернення наратора до читача, не порушуючи змісту і структури тексту:

“It was a day in March. Never, never begin a story this way when you write one. No opening could possibly be worse. It is unimaginative, flat, dry and likely to consist of mere wind. But in this instance it is allowable. For the following paragraph, which should have inaugurated the narrative, is too wildly extravagant and preposterous to be flaunted in the face of the reader without preparation” [10].

“Був березневий день.

Коли ви пишете оповідання, ніколи не починайте так. Нема гіршої передмови. Невиразно, плесковато, сухо, ніби вітром підбито. Але в цьому разі можливо. Бо подальший вступ, що з нього, власне, треба було розпочати повістку, надто дикий, і неподібний, щоб можна було шпурнути його читачеві в лице без підготовки” [7, с. 273].

Як бачимо, фрагмент перекладено майже дослівно. Лише при перекладі *to consist of mere wind*, перекладач інтерпретує по-своєму, переклавши “ніби вітром підбито”.

З метою доброго розуміння новою читацькою аудиторією незвичайних у перекладі англійських слів та виразів перекладач генералізує або ж українізує їх, подаючи свої відповідники, інтерферуючи своє бачення на письменницький текст: *Schulenberg's Home Restaurant* він називає “Шуленберговими хатніми обідами” чи “Шуленберговою їдальнею”, район *Manhattan* – Нью-Йорком, *soup* – юшкою, а *this time of the year* - сезоном. Тут слід говорити про так звану зміну «точок зору» у художньому творі, тому що «перекладацька точка зору є специфічним виявом фокалізації в іншомовному творі» [6, с. 200]. Інтерференція «точки зору» перекладача на «точку зору» наратора / автора неминуче відбувається при перекладі з однієї мови на іншу. Тут є сенс говорити і про наратора-перекладача, який не лише інтерпретує текст засобами перекладознавства, але й вносить свої особливості в художній твір, звичайно, не нівелюючи його, не порушуючи

цілісної картини художнього світу твору: “...перекладачам належить забезпечувати зв’язок між реальним та художнім світами, а у ширшій перспективі, – між реальними світами автора, читачів та художніми світами твору. Вони повинні вибудувати дискурс іншомовного твору, щоби його слова сприймалися як достовірні, автентичні, переконливі, щоби вони мали владу. Для цього перекладач, як і автор, говорить від імені наратора, і промовляє так, ніби він і є наратором” [6, с. 202-203].

Та інколи О. Вишня надто вільно інтерпретує текст, вносить своє ставлення та оцінку:

“It is not difficult to open an oyster with a sword” [10]

“Подумаєш, яка штука – відкрити устрицю мечем!” [7, с. 273]

Зберігаючи цілісність художнього тексту на лексичному рівні, О. Вишня не завжди вміє подолати при перекладі таку серйозну перешкоду як особливі англомовні реалії. Наприклад, американську страву *succotash* – із зеленої кукурудзи, бобів і солонини перекладач українізує на власний манер і називає чомусь “рижовою кашою”. Часто український автор використовує і трансформаційні прийоми різного рівня – модуляції, додавання від себе певних лексичних елементів або ж вилучення з тексту оригіналу окремих лексем, а то й цілих частин:

“Schulenberg became a naturalised citizen on the spot” [10].

“Шуленберг натуралізувався в американських громадян і сам керував своїм маленьким ділом” [7, с. 274].

“The frying-pan seemed to be held, inactive, behind the beneficent bars of the broiler” [10].

“Сковородка, очевидно, гуляла” [7, с. 276].

“New York is a pretty large town” [10].

“Нью-Йорк не маленьке містечко” [7, с. 278].

“When I got below cabbage I turned my chair over and hollered for the proprietor. He told me where you live” [10].

“Тільки-но переступив через капусту, – миттю перекинув свого стільця й гаркнув: Хазяїне! – й від нього довідався про твою адресу” [7, с. 279].

Таким чином, проаналізувавши україномовну версію новели О. Генрі «Кульбаба», майстерно, незважаючи на деякі “відсебеньки”, виконану Остапом Вишнею, відзначаємо її комунікативну рівноцінність оригіналу, збереження нарративних особливостей тексту та індивідуально-авторського стилю.

Реалії, як одиниці безеквівалентної лексики, у творах американського письменника становлять найбільші труднощі при перекладі. Складність полягає в тому, що для перекладу їх не існує відповідників, які б разом з передачею специфічної інформації відображали національний колорит, мали б ті ж конотації емоційного, смислового та

стилістичного характеру, що супроводять реалії в оригінальному тексті. Дослідженню реалій присвячено багато праць відомих перекладознавців, а саме – С. Флоріна, С. Влахова, О.Ф. Бурбака, Р.П.Зорівчак, О. Кундзіча, А.В. Суперанської, Я.І. Рецкера, А.В.Федорова, А.Д. Швейцера.

Багато вчених і фахівців давали визначення реалії, але на нашу думку, найбільш повною і зрозумілою є дефініція Влахова та Флоріна: “реалії – це слова і словосполучення народної мови, які відображають найменування предметів, понять, явищ, характерних для географічного середовища, культури, матеріального побуту або суспільно-історичних особливостей народу, нації, країни, племені, і які, таким чином, постають носіями національного, місцевого або історичного колориту; точних відповідностей на інших мовах такі слова не мають, а отже, не можуть бути перекладені “на загальних основах”, тому що вимагають особливого підходу” [1, с. 438].

Особливістю реалій є те, що в носіїв певної культури і певної мови з ними пов’язуються такі фонові знання та асоціації, які на певному етапі міжнаціональних та міжмовних контактів можуть бути відсутніми в носіїв інших культур і мов. При перекладі реалій виникає, з одного боку, необхідність підкреслити їх особливий колорит, іноді унікальність, а з іншого боку – певним чином передати їх значення і типові для носіїв мови джерела асоціації, уникаючи, настільки це можливо, багатослів’я.

Мова художніх текстів О.Генрі густо пересипана словами, що виражають національно-культурну своєрідність творчості автора. Проаналізувавши реалії в творах О.Генрі “Пімієнтські млинці” та “Фараон і хорал”, спробуємо виділити основні їх види та засоби перекладу українською мовою різними перекладачами:

1. Імена власні, які мають національне звучання. Перекладачі в основному послуговувалися прийомом транслітерації та транскрипції.

Для створення колоритних образів письменник нерідко використовує прізвиська, вказуючи тим самим на прикметні риси характеру, зовнішності, діяльності його носія.

Тому при перекладі антропонімів імена, як правило, транскрибуються, а прізвиська перекладаються (калькуються):

“Why,’ says Uncle Emsley, ‘she’s gone riding with Jackson Bird, the sheep man from over at Mired Mule Canada” [8, с. 142] (“Пімієнтські млинці”).

“А вона, – каже дядечко Емслі, – поїхала з Джексоном Птицею, вівчарем з уловини Дохлого Мула” [7, с. 366] (Пер. М. Дмитренка).

“А вона, – каже дядечко Емслі, – поїхала на прогулянку із вівчарем на ім’я Джексон Птах, що з вярка Забрьоханий Віслук” [8, с. 143] (Пер. В. Горбатька).

До калькування вдаються обидва фахівці і при перекладі географічної назви.

“He was shaven, and his coat was decent and his neat black, ready-tied four-in-hand had been presented to him by a lady missionary on Thanksgiving Day” [8, с.44] (“Фараон і хорал”).

“Він був поголений, його піджак мав пристойний вигляд, а красиву чорну краватку подарувала йому в День Подяки* дама-місіонерка” [8, с. 45] (Пер. Ю. Іванова).

*День Подяки (останній четвер листопада) – американське свято, яке запровадили ранні колоністи Нової Англії на ознаменування першого врожаю, що зібрали в Новому світі. – Прим. перекл.

Як бачимо, перекладач використовує напівкальку з підрядковим поясненням, що дозволило включити додаткову інформацію для україномовного читача.

2. Реалії-міри.

“Start her off, now--pound of flour, eight dozen eggs, and so on. How does the catalogue of constituents run?” [8, с. 150] (“Пімієнтські млинці”).

“Нумо, поїхали: фунт борошна, вісім дюжин яєць і так далі. Що там сказано у спискові інгредієнтів?” [8, с. 151] (Пер. В. Горбатька).

“Починайте... фунт борошна, вісім дюжин яєць і так далі. Що там іще в списку складників?” [7, с. 371] (Пер. М. Дмитренка).

Транскрибування з поясненнями у зносках зберігає національний колорит твору, однак, доволі важкими стають читання і сприйняття, тому перекладачі вдало дібрали функціональний аналог лексем. Переклад за допомогою функціонального аналога / еквівалента є досить адекватним, якщо поодинокі випадки заміни реалії-міри на нейтральну суттєво не вплине на колорит твору в цілому. Тому один із перекладачів вдається саме до цього прийому. Отже, порівняємо тексти оригіналу і переклади:

“One day I gets all ensnared up in aspirations for to eat some canned grub that hasn't ever mooed or baaed or grunted or been in peck measures” [8, с. 140] (“Пімієнтські млинці”).

“І от одного разу мені наче перед погибеллю закортіло з’їсти чогось консервованого, що ніколи не мукало, не мекало, не рохкало і чого ніколи не відмірювали мірами ємкості сипких тіл” [7, с. 364] (Пер. М. Дмитренка).

“Якось мною заволоділо нестримне бажання поїсти якихось консервованих харчів, що ніколи не мукали, не бекали, не хрокали і кількість яких не вимірювалася квартами та галонами” [8, с. 141] (Пер. В. Горбатька).

3. Фразеологічні одиниці. Працюючи з цими конструкціями, перекладачі здебільшого користувалися прийомом описового перекладу або ж добирали ситуативні відповідники, як-от:

“Have I been sodded down with Johnson grass by a pink-eyed snoozer, or what?”

[8, с. 154] (“Пімієнтські млинці”).

“Мабуть, цей червоноокий лайдак нагодував мене якоюсь блекотою, як ти гадаєш?”

[8, с. 155] (Пер. В. Горбатька).

“Виходить, оте руде ледащо зовсім забило мені памороки. Чи як?” [7, с. 373] (Пер. М. Дмитренка).

“... *what was all this zizzaparoola he gives me about pancakes?*” [8, с. 154] (“Пімієнтські млинці”).

“А що ж він мені спагеті на вуха вішав про якісь млинці?” [8, с. 155] (Пер. В. Горбатька).

“Чого ж тоді він плів мені всякі дурниці про млинці?” [7, с. 373] (Пер. М. Дмитренка).

Зрідка перекладачі калькують фразеологізм або дещо трансформують його аби не порушити мети й структури:

“... *'twas like trying to dig a prairie dog out of his hole with a peanut hull*” [8, с. 152] (“Пімієнтські млинці”).

“... і це було схоже на спроби виманити з нори лугового собаку за допомогою арахісової шкаралупи” [8, с. 153] (Пер. В. Горбатька).

“... тільки це все одно, що викопати лугового собаку з його нори шкаралупою земляного горіха” [7, с. 372] (Пер. М. Дмитренка).

4. Відхилення від літературної норми. У своїх новелах американський автор вживає просторіччя, діалекти, жаргони і сленг. Так, в аналізованому нами творі “Фараон і хорал” О. Генрі часто використовує жаргонну назву поліцейського – *the cop*. Знаходить її функціональний аналог у рідній мові й український перекладач – фараон.

Як бачимо, перекладачі використовували різні засоби перекладу реалій. Транскрипцію і транслітерацію вони застосовували, якщо реалія набула статусу інтернаціоналізму, тобто назва або поняття добре відоме читачу перекладу. Але інколи, окрім транскрипції чи транслітерації їм доводилося додавати пояснення у вигляді виноски. Лише описовий переклад вони застосовували, якщо в перекладацькій мові немає адекватного еквіваленту, який можна було б надати в перекладі. Досить часто, на наш погляд, перекладачі використовували функціональний аналог. Вони робили це в тих випадках, якщо в нашій країні існує подібна за змістом та функціями реалія. Кальки перекладачі застосовували, якщо при дослівному перекладі зміст реалії залишався і вона була зрозумілою для читача.

Принципово важливим напрошується висновок про розпросторення художнього

світу американського митця в україномовний світ культури. Неоціненну роль у цій проєкції відіграла творча діяльність Остапа Вишні та О. Генрі. Хоча тут належить ще провести додаткові текстологічні і перекладознавчі пошуки, але перспектива залишається цілком ймовірною, а її збагачення і конкретизація тепер можливі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Влахов С., Флорин С.* Непереводимое в переводе. Реалии // Мастерство перевода: Сб. статей. 1969. – М.: Сов. писатель, 1970. – С. 432-456.
2. *Гром'як Р.Т.* Літературознавча компаративістика та перекладознавство: дотичність, перетини, колізії // Слово і час. – 2002. – № 8. – С. 49 – 58.
3. *Зорівчак Р.П.* Реалія і переклад (на матеріалі англomовних перекладів української прози). – Львів: Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. – 216 с.
4. *Кошіль Н.Є.* Рецепція творчості К. Сендберга у радянському і пострадянському просторі. – Дис. ... канд. філол. наук / 10.01.05. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. – 187 с.
5. *Лановик З.* Художній переклад як проблема компаративістики // Літературознавча компаративістика. Навч. посібн. / Ред. Р.Т. Гром'як. – Тернопіль: ТДПУ, 2002. – С. 256 – 272.
6. *Лановик М.* Теорія відносності художнього перекладу. Літературознавчі проєкції. – Тернопіль: ТНПУ, 2006. – 470 с.
7. *Генрі О.* Вибране: Королі і капуста. Оповідання та новели / Упоряд. Н. М. Торкут. – К.: А. С. К., 2006. – 704 с.
8. *Генрі О.* Оповідання = Short Stories: / О. Henry. – Харків: Фоліо, 2006. – 223 с.
9. *Чужомовне письменство на сторінках західноукраїнської періодики (1914-1939):* Бібліогр. покажч. / За заг. ред. О. Лучук, Т. Лучука. – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 194 с.
10. *Henry O.* Springtime a La Carte // www.literaturecollection.com/a/o_henry/37/

Надійшла до редакції 01.04.08

© 2009 А.О. Савенко
(м. Київ)

ПРЕЦЕДЕНТНІ ЦИТАТИ ЯК РІЗНОВИД ДИСКУРСИВНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

САВЕНКО А.О. ПРЕЦЕДЕНТНІ ЦИТАТИ ЯК РІЗНОВИД ДИСКУРСИВНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

У своїй статті ми розглядаємо маргінальні явища фразеологічного міжрівня мови, що належать до так званих прецедентних феноменів. Дослідження таких явищ як цитати та алюзії вимагає уточнення деяких питань загального характеру, пов'язаних зі структурою та складом фразеологічного міжрівня мови. Ми вважаємо, що є недоцільним вважати несистемними цитати та алюзії, оскільки вони в цілому підпадають під дію того самого механізму вторинного семиозису, як власне ідіоми.

На матеріалі роману новогрецького письменника С. Міривіліса „Життя в могилі” ми проаналізували умови вживання та способи функціонування прецедентної фразеології, акцентуючи увагу на проблемах, що виникають під час перекладу таких одиниць українською мовою та шляхам можливого їх подолання, особливо стосовно відтворення текстової цілості та прагматичних інтенцій оригіналу.

САВЕНКО А.А. ПРЕЦЕДЕНТНЫЕ ЦИТАТЫ КАК РАЗНОВИДНОСТЬ ДИСКУРСИВНОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ

В своей статье мы рассматриваем маргинальные явления фразеологического междууровня языка, принадлежащие к так называемым прецедентным феноменам. При изучении таких явлений как цитаты и аллюзии, следует уточнить некоторые вопросы общего характера, связанные со структурой и составом фразеологического междууровня языка. Мы считаем нецелесообразным относить цитаты и аллюзии к несистемным единицам, потому что в целом они подпадают под действие того же механизма вторичного семиозиса, что и собственно идиомы.

На материале романа новогреческого писателя С. Миривилиса «Жизнь в могиле» мы проанализировали условия употребления и способы функционирования прецедентной фразеологии, акцентируя внимание на проблемах, возникающих во время перевода таких единиц на украинский язык, а также возможностях их преодоления, особенно, когда речь идет о воссоздании текстуальной целостности и прагматических интенций оригинала.

SAVENKO A.O. PRECEDENT CITATIONS AS A VARIETY OF DISCOURSE PHRASEOLOGY

The paper examines marginal phenomena (i.e citations, aphorisms, well-known sayings) of the phraseological interlevel of a language, a part of lingual precedent phenomena. The problem of interlevel framework and its basic units is considered. It is argued that there is no reason to exclude the precedent phenomena as culturally significant citations from the domain of phraseology because their status marked by the cultural tradition is subjected to the same secondary semiosis as that of idioms proper.

On the example of S. Myrivilis's novel «Ζωή εν τάφω» we analyze the conditions of their usage in the text of the novel and the way of their transcoding in Ukrainian translation aiming to reconstruct the textual coherence and pragmatic intentions of the original.

Ключові слова: прецедентний феномен, цитата, ідіоматика, фразеоматика, інтертекстуальність, переклад, дискурс

Сучасні лінгвістичні дослідження вимагають уточнення або й перегляду деяких положень класичної теорії мовознавства, що не брали до уваги категоріальні параметри та методологічні засади лінгвокультурології та дискурсології. Новогрецька література, попри надмірне експлікування культурної спадковості із супровідними явищами інтертекстуальності та діакультурності, ще не стала об'єктом герменевтичного текстологічного аналізу, що має на меті пояснення функціонування механізмів породження тексту як культурного артефакту, що становить **актуальність** нашого дослідження.

Переважна більшість дослідників новогрецької літератури, і, зокрема, творчості С.Міривіліса (Родерік Бітон [7], Маргарет Алексіу [10], Анрі Тонне [9], Ісідора Розенталь-

Камарінеа Бохум [8], Димітріс Нікоредзос [15], Христос Малевіціс [12], Софія Цандаракі [13]) розглядають художній текст як замкнену знакову систему, незаангажованою соціумом та його культурою, а відтак ставляться до мовленнєвої діяльності як до відкритої множинності з мінімальним рівнем прогнозування. Ми намагаємося простежити глибинні культурнообумовлені зв'язки та відношення, що постають під час породження дискурсу певної мовною особистістю.

Метою роботи є аргументувати необхідність віднесення прецедентної фразеології до основного фонду міжривня, а також проаналізувати з позицій перекладознавства особливості функціонування таких одиниць у художньому тексті.

Предметом дослідження є механізми перекодування прецедентної фразеології в парадигмі художнього тексту, а **об'єктом** – роман С. Міривіліса „Життя в могилі”.

Загальною **проблемою** нашої роботи є визначення можливості застосування лінгвокультурологічного інструментарію для здійснення операцій перекладу художнього тексту, встановлення шляхів опосередкування культурем під час міжкультурної комунікації.

Конкретне **завдання** роботи – на основі перекладу тексту роману С. Міривіліса „Життя в могилі” з'ясувати принципи відтворення різних груп прецедентної фразеології в контексті текстової категорії цілісності.

Науковий результат

У лінгвістиці досить поширеною є думка, що цитати, крилаті слова (один із підкласів цитат) не належать до складу фразеології мови через наявність параметра авторства. Так, О. Кунін вважає, що належність висловлювання конкретному мовцеві позбавляє такий елемент системності, оскільки системний елемент має володіти надіндивідуальною природою і не залежати від суб'єктивізму світоглядних та прагматичних засад окремої мовної особистості [5, с. 25]. З іншого боку, дослідження дискурсу, процесуальної реалізації в ньому мовних одиниць та виведення специфічних класів одиниць дискурсу дозволило прихильникам дискурс-аналізу зробити висновок про субстанційну багатоакцентність слова в мовленні та його соціальному контексті [4, с. 70-75], неможливість існування нейтральних слів та форм у дискурсі через ускладнення їхньої структури вказівкою на множину попередніх контекстів вживання [1, с. 106]. Такі застереження впливають з базової вимоги чіткого окреслення ознак одиниці мовного рівня. Втім, можна помітити, що заперечення фразеологічності цитат полягає, радше, в посиленні на їхнє походження, оскільки семантика виразу справді не є продуктом розвитку мови та рефлексією когнітивних процесів колективної свідомості, ніж на їхнє функціонування. Залежно від кодового каналу (усний чи письмовий текст) та суб'єктної приналежності цитації („цитата-кого?") можна помітити наявність/ відсутність статусу ідіоматичності різних цитат, які ми визначаємо як текстовий елемент, відтворений за

непродуктивною схемою (але за умови дозволу на незначні синтактичні втручання), із ускладненою семантикою, яка в конкретному комунікативному акті може ідіоматизуватися, і в результаті не відповідати сукупності значень своїх складників, не втрачаючи при цьому здатності декодування певною широкою сукупністю мовців. При цьому варто розрізняти цитати за ступенем прецедентності та інтертекстуальності. Так, фразеологічність виразу, який є цитуванням мовцем А висловлювання мовця Б, прямо залежить від того, наскільки значущою є мовна особистість Б для мовної спільноти С. Саме з такого погляду не слід вважати всі різновиди цитат та їхнього вжитку ідіоматичними, оскільки тоді фразеологічний міжрівень мови слід визнати гіперрівнем, якщо не окремою семіотичною системою. Такий дисбаланс, як правило, мотивовано не розрізненням ідіостильової та прецедентної цитати як різних типів дискурсивного цитування. Ми вважаємо припустимим зараховувати певні класи цитат до периферійної області фразеологічного міжрівня, так званої фразеоматики. Ідіостильова цитата (цитуванням мовцем А висловлювання мовця Б, який не є значущою для мовної спільноти мовною особистістю, або самоцитування: цитація мовцем А власного маркованого висловлювання) справді не є системним мовним явищем, але може отримувати статус системності в мовленні. Статус системності може бути наданий з огляду на принцип мовної економії, що спирається, насамперед, на певні стереотипні процеси дискурсивного мислення, наприклад, концептуалізацію, мовець буде робити свідомий / не свідомий вибір вжитку стереотипних для нього мовних елементів з метою збереження цілісності себе як мовної особистості, з одного боку, з іншого – для індивідуалізації продуктів власної мовленнєвої діяльності. Таким чином, під ідіостильовою цитатою ми розуміємо цитування автором себе самого в певному знаковому середовищі (дискурсі) задля реалізації певних комунікативних завдань; маркованість такого цитування стає основою його дискурсивної ідіоматизації. Об'єктом цитації можуть бути власне ідіостильові елементи (скажімо, перемінне цілісно предикативне висловлювання мовця, важливе для вираження його світоглядних переконань) або стереотипізовані елементи (мовні кліше, трансформовані цитати або, інколи, алюзії, власне ідіоми або їхні трансформації тощо), дискурсивна ідіоматичність яких виводиться з аналізу певної сукупності текстів мовця на предмет маркованих елементів. Таким чином, аналізуючи дискурс конкретного мовця, ми можемо виділяти у ньому елементи, які є дискурсивними (ситуативними) фразеоматизмами і у разі неприналежності до фразеологічного міжрівня можуть розглядатися як потенційні ФО, допомагаючи з'ясувати конкретні процеси фразеотворення в дискурсі, функціонування та продуктивність певних фразеосхем. Наприклад, ідіоми *ανοίγω τα μάτια* „відкрити очі” [11, с. 83, с. 117, с. 121], *παίρνω φωτιά* „розпалятися, спалахувати” [11, с. 253, с. 299, с. 331],

δίνω φωτιά στα τόπια „шкварити, давати жару” [11, с. 96, с. 182, с. 169] є ідіостильовими цитатами в дискурсі Алексіса Зорбаса (з огляду на кількість використань у різних комунікативних ситуаціях дієгетичного світу), дискурсивна значущість якої полягає у наполегливому виборі Н.Казандзакісом саме цього елемента для вираження сукупності його власних світоглядних інтенцій, що реалізуються через текстове моделювання персонажа та його образу. Під час перекладу художнього твору ці марковані елементи бажано відтворювати з такою ж системністю, як і в оригіналі, при чому зберігаючи їхню експліковану маркованість. Оскільки марковані текстові елементи пов’язані, передусім, із концептами ідейно-тематичної площини твору, то варто прагнути до відтворення ідіостильових цитат із збереженням базового концепту оригінального елемента так, щоб він був експлікований навіть у використанні одиниць синонімічного ряду МП, наприклад, згадувана ідіома *παίρνω φωτιά* — розпалюватися, спалахувати, (за)пашіти вогнем, сипати вогнем (більш контекстуально зв’язана ідіома); небажаний переклад із втратою концептуального компонента — розгніватись, розсердитися, розлютитися.

Прецедентні цитати (ПЦ) є складником групи прецедентних висловлювань (Пвис) [3, с. 201-217]. За параметром стереотипності прецедентні цитати можна розподілити на дві великі групи: фразеологічні та фразеологізовані. Фразеологічні цитати складаються з групи ідіом, складником семантичного представлення яких є елемент, що експлікує зв’язок із певним прецедентним феноменом (ПФ), значення якого культурно акцентувалося в процесі розвитку окремої мовної спільноти і було кодифіковано в мові після вторинного семіозису, формування нового сигніфікативного значення та включення одиниці до нової концептуальної категорії. Внаслідок культурних контактів такі одиниці можуть переходити до інших мовних спільнот, змінивши або не змінивши формальну репрезентацію, пор. *κέρας Αμάλθειας* та ріг достатку тощо.

До фразеологізованих же цитат потрапляє вся сукупність текстових цитацій вже реалізованих, а тому цілісних елементів одного тексту в дискурсі певного мовця, що прагне надати переконливості, ефектності своєму комунікативному повідомленню. Фразеологізовані цитати можуть бути прямими (власне цитата зі Старого Заповіту, наприклад, *Ἡ δε γῆς ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος καὶ πνεῦμα ἐφέρετο ὑπεράνω τῆς ἀβύσσου*) та непрямими (алюзія на Новий Заповіт, наприклад, *Τεκνίον, καὶ σήμερον ἐστὶ ἐμὶ μεθ’ ὑμῶν*), мати відповідне текстове маркування та функціонування. Очевидно, що ступінь стереотипності (стійкість формальних складників, вживання в певних контекстах тощо) груп нефразеологізованих цитат різний, однак, сам факт її наявності дозволяє зарахувати до різновиду потенційної фразеології такі текстові одиниці, що ще раз підтверджує слушність виділення класу дискурсивної фразеології.

Розглянемо кілька випадків залишення цитат без перекладу в романі “Життя в

могили” С.Мірівіліса — 1) εἶναι „ο ποιόν την γην τρέμειν, ο αλτόμενος των ορέων και καπνίζονται” (Ps. 103, 32, 2), [14, с. 165]; 2) „Η δε γης ην αόρατος και ακατασκεύαστος και πνεύμα εφέρετο υπεράνω της αβύσσου” (Gen. 1, 2, 2), [14, с. 297]; 3) Ανασεμό τους (εννοούνται τα δόντια) „μέγα χάσμα εστήρικται” (Luc. 16, 26, 2), [14, с. 383]. Вибір перекладача мабуть був мотивований деякими прагматологічними факторами, а саме: недостатньою обізнаністю середньостатистичного українського читача з корпусом біблійних та літургійних текстів, що пояснюється, насамперед, соціальними умовами існування мовної спільноти (штучне заниження ролі церкви в щоденному житті за радянської доби, переривання традиції вивчення християнських текстів тощо). Крім того, перекладач був обмеженим у можливості апеляції до самого перекладеного українською мовою корпусу біблійних текстів, оскільки останній до останнього часу не був укладеним.

Відповідно, перекладач, опускаючи в перекладі певні дискурсивні елементи (цитати в нашому випадку), міг керуватися певними прагматологічними параметрами, скажімо, однією з грайсових максим – “не говори більше, ніж необхідно”, “будь релевантним” [2], оскільки велика кількість біблійних цитат а) потребувала б відповідного перекладу, б) тлумачення причини їх використання автором оригінального тексту (чому автор антивоєнного тексту вдається до цитування саме біблійних текстів, що пояснюється різницею в сприйнятті мовленнєво-жанрового регістру оригінального тексту читачем оригіналу та перекладу?). Гіпотетично ми припускаємо, що опускання таких цитат може пояснюватися впливом на якість перекладеного тексту тодішньої цензури, яка навряд чи пропустила би стільки цитат з релігійних текстів, наявність яких до того ж змінювала б ідейно-тематичну спрямованість твору.

Розглянемо приклад перифрастичного перекладу (1) та опущеної цитати (2), зауваживши, що під час перекладу ми використовували текст повного перекладу Старого та Нового Заповіту, здійсненого Українським Біблійним Товариством у 1995. У відтворенні цитати з ПТ перекладач має, насамперед, з’ясувати джерело цитації та чи існує в його культурному просторі відповідний, уже перекладений, ПТ (з релігійними текстами, особливо у разі українського та грецького культурного просторів, більшість носіїв яких поділяють спільні релігійні уявлення, це зробити простіше, оскільки більшість таких текстів діакультурна). У разі наявності – знайти цитату в самому перекладеному ПТ і проаналізувати можливість її трансформації в межах тексту, який він перекладає. Якщо текст не перекладено, то перекладачеві слід проаналізувати жанрову специфіку такого тексту, особливості його мовно-жанрового регістру та перекласти цитату самостійно, орієнтуючись на особливості перекладу схожих текстів МП. Для наочності ми пропонуємо власний варіант перекладу кількох цитат, узятих з ПТ (Старий Заповіт), що були

використані в тексті роману: 1) „Людина – це та сила, від дотику якої здригається земля і димлять гори”, [6, с. 129] → *, „Вона „змушує землю тремтіти, торкнеться до гір – і димують вони” та 2) „Повітря вогке й каламутне, як запітніле скло. *, „Земля була пуста (букв. незрима) та порожня (букв. несотворена) і Дух ширяв над безоднею”. Бريدка вогкість усе вкриває наче крапельками жиру, наскрізь просочує одяг, заходить за комір, у рукава, огортає тремтяче тіло”, [6, с. 223] (опущена цитата подана у контекстуальному оточенні).

Отже, лишаючи цитати неперекладеними, ми порушуємо дискурсивність авторського тексту як результату мовопороджувальної діяльності. Наприклад, контекст, що обрамляє останній (3) з наведених нами випадків, містить у собі психологічні інтенції вживання цитати, що має безпосередній зв'язок із формуванням когерентності тексту. Так, описуючи товаришів перед боєм, С.Мірівіліс зазначає, що внутрішньо відчуває тих, хто приречений померти (внутрішнє передчуття смерті пов'язане з мотивом “перебування під тінню / крилом смерті”, що бере свій початок з псалмів Давида), і передає це передчуття за допомогою образу “великоднього барана, позначеного червоним хрестом”, вираженого дискурсивною компаративною ідіомою (*σαν τον κόκκινο σταυρό που σημάδεύουν στο κούτελο τ' αρνιά του Πάσχα*, [14, с. 382]). Виникнення такого образу в свідомості грека не могло не викликати внутрішньої апеляції до новозаповітної традиції (пор. Христос – агнець божий, ягня, віддане на заклання за гріхи людства, про що ангел сповіщає Пилипа в „Діяннях апостолів”, *ως πρόβατον επί σφαγήν ήχθη* (Act., 32, 2), що власне є цитатою пророцтва Ісаї (Is., 53, 7, 2)), підкріпленої прямим відсиланням до ідіоми біблійного походження фразеологічного фонду новогрецької мови (*πρόβατο επί σφαγήν* – „людина, що опинилась в безпорадному становищі і не може чинити опору зовнішнім обставинам [13, с. 1486]. В українській мові семантично подібною до останньої та генетично пов'язаною з грецьким культурним простором є ідіома „віддавати на заклання”. Втім, слід відзначити, що попри спільність, Псит денотатами української та новогрецької ідіоми є різні явища, людина в безвихідному становищі, у яке вона могла потрапити і з власної вини у греків, та людина, безвихідне становище якої є наслідком примусу третьої сторони. Використання такої фразеологічної алюзії, у свою чергу, мотивує подальше зображення деяких солдат-лицемірів, які в найскрутніший для душі час намагаються виставити напоказ свою віру і нею затулити “тінь смерті”, що нависла над ними. Одного такого солдата автор називає “справжнім Фарисеєм” [6, с. 289], протиставляючи його віру тій, за яку віддав себе на розп'яття Христос. Саме прецедентне ім'я “фарисей” (пор. з новогрецькою ідіомою *Γραμματείς και Φαρισαίοι*, якою характеризують людей з бюрократичною, крутійською, лицемірною поведінкою [15, с. 1893], що походить від слів Ісуса *ουαί δε υμίν, Γραμματείς και φαρισαίοι* (Matt., 23, 13), 1) мотивує, у свою чергу, використання євангелічної цитати в сатиричному описі обличчя “фарисея” під час моління, коли між губами молільника

“розверзається велике провалля”, оскільки в Євангелії від Луки ці слова Ісуса в контексті притчі про багатія та Лазаря стосуються неподоланної прірви між вірними йому, та тими, хто нехтує заповідями. Відзначимо і те, що С. Міривіліс посилається саме на Лазаря, описуючи бійців на війні [6, с. 207], і це семантично корелює з назвою твору, утворюючи своєрідну антитезу – Лазар воскрес із мертвих, а солдати є живими мерцями.

Отже, прецедентна фразеологія є складником мовленнєво-жанрових реєстрів тексту і виконує дискурсивну роль. Для читача оригінального тексту розпізнання такої дискурсивної ролі та „відтворення” закладеної автором комунікативної тактики не складає значної проблеми через те, що велика кількість таких текстових елементів є значно більш маркованими в грецькій мові, а отже, потенційно прецедентними щодо інтертекстуального функціонування. Це, передусім, стосується контамінованих цитат, точне розпізнавання першоджерела яких є складним, або й неможливим процесом, оскільки залежить від інтелектуального рівня реципієнта, об’єм середньої межі якого є розпливчастим. Втім, для мовця, що належить до грецького етнокультурного простору, визначення традиції, з якої походить елемент, є нескладним завданням через актуальність її текстів для мовного відображення різних соціокультурних ситуацій (дискурсивність), тоді як для реципієнта перекладного тексту воно неможливе за відсутності допоміжних засобів „скерування”: приміток та післятекстових коментарів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бахтин М.М.* Вопросы литературы и эстетики: Исследования разных лет. – М.: Художественная литература, 1975. – 504 с.
2. *Грайс Г.П.* Логика и речевое общение // Новое в зарубежной лингвистике: Лингвистическая прагматика. Сб.: Пер. с разн. яз. / Сост. и вступ. ст. Н.Д. Арутюновой и Е.В. Падучевой. Общ. ред. Е.В. Падучевой. – М.: Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 217-238.
3. *Гудков Д.Б.* Теория и практика межкультурной коммуникации. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
4. *Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса* / Пер. с фр. и португ., общ. ред. и вступ. ст. П. Серию; предисл. Ю.С. Степанова. – М.: ОАО ИГ «Прогресс», 1999. – 416 с.
5. *Кунин А.В.* Курс фразеологии современного английского языка: Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. – 2-е изд., перераб. – М.: ВШ, Дубна: Изд. центр «Феникс», 1996. – 381 с.
6. *Міривіліс С.* Життя в могилі / З новогр. пер. О. Пономарів. – К.: Дніпро, 1991. – 302 с.

7. *Beaton R.* Εισαγωγή στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία. Ποίηση και Πεζογραφία, 1821-1992 / Μετάφραση Ευαγγελία Ζούργου-Μαριάννα Σπανάκη. – Αθήνα: Νεφέλη, 1996. – 457 σ.

8. *Rosenthal-Kamarinea* Bochum Ισιδώρα Η Αντιπολεμική λογοτεχνία μετα τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο: Στρατής Μυριβήλης (Οι ομοιότητες ανάμεσα στα έργα: “Η Ζωή αν Τάφω” και “Ουδέν νεώτερον από το Δυτικό Μέτωπον” // *Fokia Neohellenica*. – Amsterdam, 1981. – Band III. – P. 104-124.

9. *Tonnet Henry* Η επίδραση του Στρ. Μυριβήλη στη μεταγενέστερη ελληνική πολεμική λογοτεχνία («Ζωή εν Τάφω» και «Μνήμα της Γρηάς» του Αγγέλου Βλάχου) // Νέα Εστία (Αφιέρωμα στον Στράτη Μυριβήλη (1890-1969), εκατό χρόνια από τη γέννηση του). – Αθήνα, 1990. – τ. 128, τευχ. 1523. – Σ. 38-43.

10. *Αλεξίου Μάργκαρετ* Οι γυναίκες σε δυο μυθιστορήματα του Στράτη Μυριβήλη (Μύθος, φαντασία και βία) // Νέα Εστία (Αφιέρωμα στον Στράτη Μυριβήλη (1890-1969), εκατό χρόνια από τη γέννηση του). – Αθήνα, 1990. – τ. 128, τευχ. 1523. – Σ. 67-88.

11. *Καζαντζάκης Νίκος* Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά. – 7-η εκδ. – Αθήνα: Εκδόσεις Ελ. Καζαντζάκη, 1973. – 366 σ.

12. *Μαλεβιτσής Χρήστος* Ο περι-γραφικός λόγος του Στράτη Μυριβήλη // Νέα Εστία (Αφιέρωμα στον Στράτη Μυριβήλη (1890-1969), εκατό χρόνια από τη γέννηση του). – Αθήνα, 1990. – Τ. 128, τευχ. 1523. – Σ. 47-55.

13. *Μπαμπινιώτης Γ.* Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. – Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε., 1998. – 2064 σ.

14. *Μυριβήλης Στράτης* Η Ζωή εν Τάφω (Το βιβλίο του πολέμου). – 14-τη εκδ. – Αθήνα: Εστία, 1956. – 402 σ.

15. *Νικορέτζος Δημήτρης* Στράτης Μυριβήλης, ο λυρικός της πεζογραφίας // Νέα Εστία (Αφιέρωμα στον Στράτη Μυριβήλη (1890—1969), εκατό χρόνια από τη γέννηση του). – Αθήνα, 1990. – Τ. 128, τευχ. 1523. – Σ. 144-153.

16. *Τσανταράκη Σοφία* Δύο μυθιστορήματα του πολέμου. Διαβάζοντας τη «Ζωή εν Τάφω» και το «Ουδέν νεώτερον από το Δυτικό μέτωπο» // Νέα Εστία (Αφιέρωμα στον Στράτη Μυριβήλη (1890-1969), εκατό χρόνια από τη γέννηση του). – Αθήνα, 1990. – Τ. 128, τευχ. 1523. – Σ. 154-157

Надіїшла до редакції 08.01.09

© 2009 О.Я. Толочко
(м. Львів)

ІНВЕРСІЯ В ОРГІНАЛЬНОМУ ТА ПЕРЕКЛАДНОМУ ДИСКУРСІ: ДО ПИТАННЯ ПРО ШЛЯХИ ВІДТВОРЕННЯ ЕКСПРЕСИВНОСТІ

ТОЛОЧКО О.Я. ІНВЕРСІЯ В ОРГІНАЛЬНОМУ ТА ПЕРЕКЛАДНОМУ ДИСКУРСІ: ДО ПИТАННЯ ПРО ВІДТВОРЕННЯ ЕКСПРЕСИВНОСТІ

У статті розглядаються шляхи адекватного відтворення експресивності речень з інверсією засобами мови перекладу. Особливу увагу приділяється семантично та концептуально значущим елементам семантичного простору оригіналу та перекладу. Вказуються відмінності у функціонуванні цієї граматично-стилістичної категорії у зіставлюваних мовах.

ТОЛОЧКО О.Я. ИНВЕРСИЯ В ОРГИНАЛЬНОМ И ПЕРЕВЕДЕННОМ ДИСКУРСЕ: К ВОПРОСУ О ПЕРЕДАЧЕ ЭКСПРЕССИВНОСТИ

В статье рассматриваются способы передачи экспрессивности предложений с инверсией в переводе. Особое внимание уделено инверсии как средству выделения концептуально значимых элементов семантического пространства оригинала и перевода. Указывается на различия в функционировании этой грамматической и стилистической категории в сопоставляемых языках.

TOLOCHKO O.YA. INVERSION IN THE ORIGINAL AND TARGET DISCOURSE: THE PROBLEM OF RENDERING ITS EXPRESSIVENESS

The article deals with the problems of reproduction of the expressively marked sentences with inversion in translation. Special attention is drawn to the consideration of factors (syntactical, contextual, lexical) determining the expressive character of these sentences in the contrasted languages, putting a special emphasis on the semantic and conceptual value of the inverted elements in the original and translated texts. Divergences in the functioning of the analyzed grammatical and stylistic category in the contrasted languages are stated. An attempt is made to analyze the target texts from the point of the translators' strategies in dealing with the original belles-lettres texts.

The task of a translator is defined as adequate rendering and comprehensive profound interpretation of the original text using lexicographic sources and appropriate linguistic methods in order to enable a target reader to fully grasp the aesthetic value of the translated belles-lettres text as being a part of both source and target languages culture.

Ключові слова: інверсія; семантично значущий елемент; експресивність; концепт; оригінал; переклад.

Ритмомелодика художнього тексту разом з його семантичним простором є ключовими чинниками, з допомогою яких письменник творить індивідуальну художню дійсність, естетичну вартість якої належить адекватно сприйняти оригінальному та цільовому читачеві. Вагому роль у цьому відіграють фігури експресивного синтаксису, зокрема інверсія. Адже саме ця граматично-стилістична категорія надає експресивності звучання та експресивного колориту художньому дискурсу. Змістовий простір художнього твору складається з семантичних компонентів, що творять певну ієрархію, яка, на думку І.В. Арнольд, “не лише полегшує сприйняття художнього тексту, а й створює певний стилістичний ефект” [1, с. 129]. Як зазначає Л.Г. Бабенко, “вершину ієрархії семантичних компонентів змісту художнього твору складає індивідуально-авторська концепція світу, адже будь-який твір подає суб’єктивний образ об’єктивної дійсності” [2, с. 97]. Саме інверсивно виділені елементи є найвагомішими, у семантичному аспекті, компонентами речення, з урахуванням трьохрівневого характеру

інформації, що може міститися в художньому дискурсі, – фактуальна, концептуальна, підтекстова¹. Однак, експресивно-стилістична функція інверсивного порядку слів не може зводитися лише до наголошення семантично значущих елементів речення та певної частини дискурсу чи ремовиділення [13, с. 27-29]. В англійській мові інверсивний порядок слів є не частотним і може вважатися навіть “певним порушенням мовної норми”, однак, саме за допомогою інверсії твориться поетичність художнього мовлення, зокрема поетичного, проте не лише [9, с. 98-110]. В англо-українському бінарному зіставленні у функціонуванні цієї категорії існують значні відмінності. Інверсію певною мірою можна вважати структурно-конотативною реалією стосовно української мови. (“Грамматика художнього мовлення наділена конотацією”) [5, с. 152]. Саме цю специфічну рису художнього дискурсу повинен відчутити та належно інтерпретувати перекладач, адже, як зазначає М.К. Гарбовський, “це дає можливість передати динамічну картину зображуваної дійсності, тобто розвиток зображуваних у творі подій” [4, с. 506]. Інверсія, однак, функціонує не лише як засіб емпізи семантично значущих компонентів речення та тексту. Вона може надавати експресивного колориту певній частині художнього дискурсу, допомагаючи передати емоційний стан героїв твору чи напруженість зображуваної ситуації. На думку А. Вежбицької, “значення, закодовані в граматичних формах мови, належать до того типу, що і значення, закодовані лексичними одиницями”. В обох випадках ми маємо справу з різними конфігураціями цих же самих концептуальних примітивів. Як вважає мовознавець, “граматичні значення у певному смислі важливіші, хоча б тому, що їх менше, і вибір у цій сфері більш обмежений, ніж у сфері лексики” [3, с. 31].

Мета цієї статті – проаналізувати функціонування речень з інверсією різних типів, визначити чинники, що впливають на її функціонування на рівні макроконтексту, приділяючи особливу увагу виділеним з допомогою інверсії значущим елементам семантичного простору англійського художнього тексту та їх адекватному відтворенню у змістовій канві цільового тексту (як українського, так і російського). Задля виконання поставлених завдань, вважаємо необхідним розглянути наголошені семантичні елементи оригінального дискурсу як такі, що несуть концептуальне навантаження у змістовій канві оригіналу, а їхні еквіваленти, відповідно, – у семантичному просторі перекладного тексту.

Матеріалом для дослідження слугують контексти речень з інверсивним порядком слів з романів А. Кроніна „Могила хрестоносця” в українському перекладі В. Іонкіна та В. Бакуніна, у російському – Т. Кудрявцевої і Т. Озерської та С. Моєма „Радощі життя або

---

¹ Терміни І.Р. Гальперіна. // Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: КомКнига, 2006. – С. 27-28.

сімейна таємниця” у перекладах В. Легкоступа та О. Іорданського.

Щодо визначення концепту як лінгво-філософської категорії, дотримуємося поглядів Ю.С. Степанова, розглядаючи концепт як культурологічну категорію зі складною структурою, як “згусток культури”, “те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини”, а також “те, через що людина ... сама входить у культуру, а в деяких випадках і впливає на неї” [11, с. 43]. Важливим для даної розвідки є також тлумачення концепту як “особистісного осмислення, інтерпретації об’єктивного значення” [10, с. 31]. Саме це визначення, вважаємо, розкриває значні можливості для аналізу концепту, бачення в ньому образного компоненту та інтерпретаційного поля, яке включає когнітивні ознаки, що в тому чи іншому аспекті інтерпретують основний інформаційний зміст концепту, витікають з нього, подаючи певні знання, або ж оцінюють його. Ці ознаки можуть міститися в різних периферійних зонах інтерпретаційного поля концепту, серед яких виділяють енциклопедичну, оцінну, утилітарну, регулятивну, соціально-культурну та пареміологічну [10, с. 111-113]. Вказані характеристики концептів є надзвичайно вагомими в аналізі художнього тексту як оригінального, так і перекладного, адже в художньому тексті “імена концептів, оточені когнітивним ореолом, мають додаткове смислове навантаження та нерідко одержують символічну функцію” [7, с. 114]. Зважаючи на складну ядро-периферійну структуру концепту, для аналізу інверсивно виділених елементів оригіналу та їх перекладних еквівалентів застосовуватимуться методики **словникових визначень** [8], **компонентного аналізу** [15, с. 114-120] та елементів **концептуального аналізу** [12, с. 215-216] для встановлення рівня семантичної та концептуальної відповідності між маркованими компонентами оригінального та цільового текстів.

Розглянемо уривки оригінальних текстів, що містять речення з інверсією та їх перекладні відповідники у світлі поставлених завдань².

В одній з частин роману С. Моема вагоме місце належить інверсивно виділеній лексемі-концепту “*inexperience*”: “*I haven't read your last book,*” *he says, “but I read one before. I've forgotten its name”. You tell him. “And I was rather disappointed in it. I didn't think it was quite so good as some of the things you've done. Of course, you know which my favourite is. And you, having suffered from other hands than his, answer with the name of the first book you ever wrote; you were twenty then and it was crude and ingenuous, and on every page was written your inexperience”* [24, с. 36]. Лексема-концепт *inexperience* є інверсивно виділеною

---

² Згідно з принципом „множинності”, задля повнішого та об’єктивнішого аналізу еквівалентності оригіналу та перекладу вважаємо доцільним (поряд з українськими) використати російські переклади для порівняння та зіставлення з оригіналом.

в останньому з наведених речень у функції реми. Її значущість у семантичному аспекті акцентується не лише через наголошення з допомогою інверсії, але й контекстом, зокрема означеннями *crude* та *ingenuous*, оскільки останнє речення наче підсумовує зміст декількох попередніх, роблячи концепт *inexperience* змістовим центром певної частини оригінального тексту, ключовим елементом у створеній письменником художній картині світу. Український відповідник “Я не читав вашої останньої книги”, – говорить він, – “але читав попередню. Забув її назву”. Ви йому нагадуєте. “Я був трохи розчарований. Вона здалася мені слабкішою за ваші ранні твори. Ви звичайно, знаєте, що мені найбільш подобається?” І ви, чувши це й від інших, називаєте свою першу книгу; тоді вам було двадцять років, книга ваша була недовершена і безпорадна, з кожної сторінки так і випирала недосвідченість автора” [22, с. 11] та російський еквівалент “Я не читал твоей последней книги», – говорит он, – но читал предпоследнюю. Забыл, как она называется”. Вы называете ее. “Я ожидал от нее большего. По-моему, она не так хороша, как те, что ты написал раньше. Ты знаешь, конечно, какая мне больше всех нравится?” “Это не первый такой случай в вашей практике, и вы смело называете самую первую свою книгу. Вам тогда было двадцать лет, книга была бесхитростной и неумелой, и на каждой странице запечатлена ваша неопытность” [21, с. 33] є структурно ідентичними, окрім цього, еквіваленти оригінальної лексеми *inexperience* – *недосвідченість* та *неопытность* загалом повною мірою та адекватно передають зміст оригінального концепту “*inexperience*” [18, с. 1064], [17, т. 2, с. 298], [16, т. 2, 460-461]. Відповідність англійської лексеми “*inexperience*” та цільових відповідників „недовершеність” та „неопытность” на концептуальному рівні пов’язана з антонімічним концептом „знання”, оскільки знання передбачає пізнання через досвід (емпіричні знання), а відсутність останнього вказує на саму відсутність знань [11, 479-489]. Однак відображена у двох перекладах художня картина світу не є абсолютно ідентичною через нетотожне вираження оцінної зони інтерпретаційного поля оригінального та цільових концептів (що у нашому випадку визначається контекстом). Зокрема, в оригінальному тексті книга молодого письменника характеризується означеннями “*crude*” та “*ingenuous*”; в українському перекладі прикметниками “недовершена” та “безпорадна”, а у російському – “бесхитростная” і “неумелая”. Стосовно семантики вказаних лексем, то англійський прикметник *crude* у наведеному контексті має дещо пейоративне значення (“*not completely thought out or worked up; unpolished, coarse*”) [18, с. 464-465], тим часом як лексема “*ingenuous*” наділена більш позитивним значенням, а саме: “*honorably straight-forward, open, candid, frank*” [18, с. 1071]. Українські відповідники “недовершена” та “безпорадна”, загалом, (особливо

останній) наділені негативною експресивно-оцінною конотацією [17, т. 5, с. 289], [17, т.1, с. 140]. Експресивно маркованим з пейоративною семантикою є в українському дискурсі дієслово “випирати”, що у наведеному контексті вживається у переносному значенні “чітко проступати, бути виразним” та належить до розмовного реєстру мови [17, т.1, с. 451]. Водночас, його російський еквівалент дієприкметник “запечалена”, як власне, і оригінальна лексема “*written*” є стилістично нейтральними. Такими ж, з дещо пом’якшеною негативною оцінною конотацією є російські еквіваленти англійських означень “*crude*” та “*ingenious*” – “неумелый” та “бесхитростный” [16, т. 2, с. 451], [16, т. 1, с. 87], однак у зображуваній ситуації, вважаємо, на семантичному рівні вони адекватніше передають особливості змістової канви та експресивного колориту оригіналу для цільового читача.

Поширеним в англійському художньому мовленні є зміщення на початок речення обставини часу із заперечним значенням у функції реми та інверсією підмета, що функціонує як тема, стосуючись речення та певної частини дискурсу [14, с. 915-916]. “*I’d like to put on records,*” Sharp said, “*that as these pictures have been unanimously rejected under the terms of agreement no payment, not a penny is due on them. Stephen remained completely still, struggling with the tumult in his breast. Never before, in all the bitter moments of his life, had he known such bitterness as this, such a suffocating sense of injustice*”. He wanted to cry out: “*Keep your damned payment... your thirty pieces of silver*” (Cronin A.) [23, с. 242]. У передостанньому з наведених речень лексема “*bitterness*”, передаючи емоційний стан головного героя твору, функціонує як тема певної частини оригінального дискурсу; зміщена на початок речення обставина “*never before*”, а також словосполучення “*in all the bitter moments of his life*” виступають ремою цього речення, а також всієї наведеної частини тексту, надаючи експресивного звучання реченню та дискурсу та увиразнюючи тему, що є значущим компонентом семантичного та концептуального простору художнього твору, адже, окрім інверсії, вона підкреслюється ще й інгерентно експресивним додатковим словосполученням “*such a suffocating sense of injustice*”. Попередні та наступне наведене речення загалом доповнюють змістову канву зображуваної ситуації. Український “Пропоную внести до протоколу”, – сказав Шарп, – „що, оскільки ці картини одностайно відхилено, то згідно з умовами договору за них не буде сплачено жодної пенні. В душі Стівена все кричало від обурення, але зовні він залишався цілком спокійним. Ще ніколи, навіть у найскрутніші моменти свого життя, юнак не зазнавав такого болю, такого задушливого почуття несправедливості. Йому хотілося крикнути їм в обличчя: „Заберіть свої клятві гроші... свої тридцять сребреників”

[19, с. 259-260] та російський “Я бы просил записать в протоколе”, – сказал Шарп, – “что эти картины отклонены нами единогласно и по условиям договора мы не обязаны платить за них. – ни единого пенни”. Стефен продолжал неподвижно стоять, стараясь справиться с бушевавшей в груди бурей. Никогда прежде, в самые трудные минуты жизни не испытывал он такой горечи, как сейчас! У него дух перехватило от сознания чинимой над ним несправедливости. Ему хотелось крикнуть: „Ну и оставьте себе свои проклятые деньги... свои тридцать серебряников!” [20, с. 317] переклади дещо відрізняються за своєю синтаксичною структурою від оригіналу та між собою. Зокрема, в українському відповідникові опущено інверсивний порядок слів, а зміщена на початок речення обставина часу разом з адverbіальним словосполученням виступає у функції теми; контекстуальний еквівалент англійської лексеми “*bitterness*” – “біль” (що виступає в оригіналі темою) функціонує як додаток, що належить до реми, та, як і в оригінальному тексті, підсилюється відокремленим додатковим словосполученням „такого задушливого почуття несправедливості”, яке у поданому контексті належно передає оригінал. Що стосується російського перекладу, то синтаксичний еквівалент аналізованого оригінального речення збережено – із обставиною часу “ніколи прежде, в самые трудные минуты жизни” – у функції реми, та лексеми “горечь” як теми речення. У російському перекладі, однак, відокремлене додаткове словосполучення оригіналу “*such a suffocating sense of injustice*” передано окремим реченням “У него дух перехватило от сознания чинимой над ним несправедливости”, яке також доволі вдало передає змістову канву та експресивне звучання цільового тексту. Що стосується лексико-семантичного рівня, то його також, загалом, вдається адекватно відтворити. Зокрема, семантично та концептуально значущу в оригінальному дискурсі лексему “*bitterness*” передано українською мовою лексемою “біль”, а російською – “горечь”. Обидва слова можна вважати контекстуальними відповідниками оригінального елемента, оскільки в семантичній структурі трьох лексем наявне значення, що пов’язане з болем та стражданням [18, с. 197]. [17, т. 1, с. 186], [16, т. 1, с. 334], тим часом як прикметник “*bitter*” у структурі обставини часу в цільових текстах передано контекстуальними відповідниками “найскрутніший” та “трудный”, що також доволі вдало інтерпретують семантичні особливості оригінальної лексеми в зображуваній ситуації. В українському та російському перекладах належно відтвореним на лексико-семантичному рівні є також метафоризоване інгерентно експресивне словосполучення “*struggling with the tumult in his breast*” – “в душі... все кричало від обурення” та “у него дух перехватило...”, що є також стилістично маркованими, а отже, підсилюють експресивне... звучання цільових текстів.

Аналізуючи лексичний рівень оригінального та цільових текстів, варто також вказати на недоречне використання в українському перекладі лексеми “серебреніки”, що є калькованою з російського відповідника.

Ще один випадок функціонування інверсії як засобу наголошення значущих компонентів семантичного та концептуального простору англійського художнього тексту розглянемо в наступному уривку: “*Yet all this was nothing besides the anguish and bitter hunger of the soul that now possessed him. Greater even than his mortification and rage was this frantic intensification he still wanted her, though he still had need of her*” (Cronin A.) [23, с. 146]. У наведеному уривку оригінального дискурсу зміщення предикативу *greater* у початкову позицію в реченні виконує не лише суто стилістичну функцію. Пов’язуючи речення з подальшим контекстом, інверсивно виділений синтаксичний елемент (функціонуючи як тема разом з іменниками “*mortification*” та “*rage*”, що пов’язані єднальним зв’язком) наголошує підмет речення “*intensification*” у функції реми, а також виражає порівняння [14, с. 902]. А саме, в семантичному аспекті вказані елементи концептуального простору протиставлені один одному, адже відображають діаметрально протилежні емоційні стани людини. Український переклад “Та все це дурниці, як порівняти з тією порожнечою, що охопила його душу. Однак шалений приступ ревності та пристрасного бажання були дорожчі за смертельні образи та лють. Незважаючи на біль і приниження, він жадав її, незважаючи на всю ненависть, він не міг жити без неї” [19, с. 158] та російський відповідник “Однако все это было ничто в сравнении с той горечью, и тоской, которые раздирали Стефенову душу. Сжигавшая его ревность и страсть были мучительней гнева и бешенства. Невзирая на унижение и боль, он по-прежнему желал Эмми, невзирая на клокотавшую в нем ненависть, он не мог без нее жить” [20, с. 190], відрізняючись від оригіналу за синтаксичною структурою, по суті є рівноцінно адекватними еквівалентами оригіналові, незважаючи на те, що експресивно маркований інверсивний порядок слів замінено прямим (адже відомо, що інверсія в українській мові є більш природною, однак менш експресивною). Зокрема, певного експресивного колориту російському та українському перекладам надають повтори в останніх з наведених речень (що є складносурядними за своєю структурою) дієприслівників “незважаючи” та “невзирая” із залежними від них словами, що становлять тему в кожній з частин. Реми кожної з цих частин складного речення пояснюють теми, інформаційно доповнюючи зображувану ситуацію. Щодо лексичного наповнення оригіналу, то його також можна вважати належно відтвореним у двох цільових текстах на контекстуальному рівні. Зокрема семантично зіставлювані в оригінальному реченні “*mortification*”, “*rage*” та

рематична конструкція “*frantic intensification*” передані українською мовою словами та сполученням слів “смертельні образи”, “лють” та “пристрасне бажання”, а російською – лексемами “гнев”, “бешенство”, “ревность”, “страсть”, що в обох випадках можуть вважатися контекстуальними відповідниками оригінальних елементів [18, 17, 16]. Окрім цього, експресивного колориту оригіналові (як і його контекстуальні відповідники перекладним текстам) надає метафоризоване словосполучення “*bitter hunger of the soul*”, яке українською мовою передано метафорою “порожнеча, що охопила душу”, російською – “горечь и тоска, которые раздирали ... душу”, які в обох цільових текстах є стилістично маркованими. У двох проаналізованих уривках оригінального тексту інверсивно виділена лексема “*bitterness*”, а також протиставлені в межах синтаксичної конструкції семантичні елементи “*frantic intensification*”, “*mortification*”, “*rage*”, а також їх українські та російські відповідники “смертельні образи”, “лють”, “пристрасне бажання” та “гнев”, “бешенство” “ревность”, “страсть” (деякі з еквівалентів є контекстуальними, однак загалом, адекватними) у зображуваній ситуації пов’язані з почуттям суму, печалі. Адже, сум, печаль – це розчарування, самотність, втрата ідеалу і водночас, здатність співпереживати [11, с. 919-921]. Ці почуття були ключовими у житті Стівена Десмонда, головного героя роману А. Кроніна.

Інверсія не лише виділяє семантично значущі компоненти речення та тексту, вона може допомогти передати емоційний стан (героя твору) чи напруженість зображуваної ситуації: “*His son was at home, leading regular life, decently dressed, actually working at a project connected with the cathedral. To what might not this lead at the end!*” (Cronin A.) [23, с. 231]. Останнє речення з інверсивним порядком слів, стосуючись певної частини оригінального дискурсу, є контекстуально обумовленим та виконує суто емотивну функцію, передаючи емоційний стан одного з героїв твору. В українському “Його син удома, веде нормальне життя, пристойно вдягнений і тепер має роботу, пов’язану з собором. Слава Богу, що все так добре обернулось!” [19, с. 248] та російському “Его сын вернулся домой, он ведет размеренный образ жизни, одевается, как все порядочные люди, и пишет панно для здания, которое будет служить религиозным целям. Ведь это может вернуть его на путь истинный!” [20, с. 304] перекладах зображувану в оригіналі ситуацію відображено загалом адекватно (певною мірою описово та узагальнено – у російському варіанті та через буквальне, відтворення змістової канви оригіналу – в українському цільовому тексті). Семантику англійського експресивно маркованого окличного речення з інверсивним порядком слів “*To what might not this lead at the end!*” в обох випадках передано стилістично маркованими адгерентно експресивними контекстуальними

відповідниками “Слава Богу, що все так добре обернулось!” та “Ведь это может вернуть его на путь истинный”. В обох випадках інверсивний порядок слів оригіналу не збережено, однак змістове наповнення вказаних цільових речень належно передає емотивну функцію, властиву оригіналові, яка розкривається на рівні макроконтексту.

Питальні речення, для яких у зіставлюваних мовах у експресивно нейтральній ситуації характерний інверсивний порядок слів, також можуть набувати стилістичної маркованості, якщо інверсивний порядок слів замінено прямим. “*For a moment she stood, hesitant, as though unwilling to speak. “I wondered Father... if I should lock up.” Bertram did not move. “There is no sign of him?” “No Father.” The Rector straightened, blinked the film from his eyes. “He is not in his room?” Caroline shook. “I’ve looked”* (Cronin A.) [23, с. 243]. На думку В.Ю. Шевякової, прямий порядок слів у питальному реченні виражає, здебільшого, припущення стосовно відповіді [13, с. 323]. В аналізованій частині оригінального художнього дискурсу це відношення „питання – відповідь” є, по суті, очевидним із загального наведеного контексту. Також цим засобом письменник надає експресивного звучання оригінальному дискурсу, передаючи емоційне напруження героїв твору в зображуваному епізоді. Речення – ремарка “*The Rector straightened, blinked the film from his eyes*” доповнює ситуацію, емотивно підсилюючи її. Український еквівалент “Якусь мить Кароліна стояла, вагаючись і наче боячись заговорити, потім вимовила: “Скажи, батьку... чи вже можна зачиняти?” “Його ще немає?” “Ні.” Священик випростався й заплющив очі, немовби бажаючи зігнати з них пелену туману. “А він, часом, не у своїй кімнаті?” Кароліна заперечливо похитала головою. “Я вже дивилася” [19, с. 261] та російський відповідник “Каролина с минуту помедлила, словно не решаясь заговорить. „Я хотела спросить, отец... можно запирать?” Бертрам не шелохнулся. „Он так и не появился?” Настоятель выпрямился, поморгал усталыми веками. “А может быть, он у себя в комнате?” Каролина покачала головой. “Я уже смотрела” [20, с. 319] переклади не відрізняються суттєво за своєю синтаксичною структурою. Як зазначає М.У. Каранська, запитання можуть виконувати в художньому тексті увиразнюючу функцію [6, с. 16-17], а отже, вони не позбавлені певного стилістичного навантаження. Однак, вважаємо, що різниця у стилістичному потенціалі категорії порядку слів у зіставлюваних мовах, без сумніву, робить зміни у порядку слів питальних речень менш експресивно значущими в українській мові у порівнянні з англійською. Що стосується лексико-семантичного рівня оригіналу та перекладу, між ними також існує певна різниця, зокрема, оригінальне метафоризоване словосполучення “*blinked the film from his eyes*” передано еквівалентним українським відповідником “зігнати з них (очей) пелену туману”, натомість у російському

перекладі семантику вказаного словосполучення передано лише на денотативному рівні “поморгал усталыми веками”, що, безперечно, позбавляє російський цільовий текст певного експресивного колориту в порівнянні з оригіналом та українським перекладом.

Інверсії як категорії стилістики належить достатньо вагома роль у творенні експресивного колориту, наголошенні семантично та концептуально значущих компонентів змістової канви англійського художнього тексту. Зокрема, йдеться про роман А. Кроніна “Могила хрестоносця”, у якому інверсія є достатньо частотною. Перекладацька стратегія В. Бакуніна та В. Іонкіна (як і російських перекладачів), загалом, зводиться до встановлення семантичної та стилістичної відповідності між оригінальним та цільовими текстами. Не зберігаючи синтаксичну структуру оригіналу в перекладі, все ж вдається передати експресивний колорит оригіналу, використовуючи засоби інших мовних рівнів (зокрема, лексико-семантичного). Певним недоліком українського перекладу, проте, є вживання лексем, що є калькованими з російських відповідників. Що стосується аналізованого роману С. Моема, інверсія у цьому творі не є частотною, та зводиться, як правило, до позиційного виділення певних членів речення (обставин місця, часу, способу дії, додатків). Повна інверсія вживається рідко. Український переклад цього роману В. Легкоступа, як і деякі проаналізовані уривки російського перекладу, структурно та семантично близькі до оригіналу. Перекладач часто вдається до копіювання його синтаксичної структури в цільовому тексті, що однак не завжди є визначальним для встановлення належної відповідності між двома текстами. Тому збереження синтаксичної структури оригіналу в цільовому тексті не завжди є виправданим та доцільним через відмінності у функціонуванні категорії порядку слів у зіставлюваних мовах. Задля збереження (чи принаймні, наближення) експресивного звучання оригінального та перекладного текстів перекладачеві необхідно проаналізувати оригінальне речення з інверсивним порядком слів з урахуванням низки чинників, окрім суто **синтаксичного**, а саме: **контекстуального**, адже саме контекст значною мірою визначає особливості функціонування речення з інверсією як в оригінальному, так і в перекладному дискурсі, акцентуючи на інформаційно-комунікативній вагомості виділених елементів у змістовій канві тексту чи загалом надає експресивно-емоційної маркованості дискурсу; **семантично-концептуального**, оскільки наголошені з допомогою інверсії елементи семантичного простору оригіналу нерідко несуть у собі концептуальне навантаження та наділені глибинним значенням, становлячи частину концептосфери мови. Розкрити та належно інтерпретувати це значення з допомогою лексикографічних джерел, лінгвістичних методів та концептуального аналізу є завданням перекладача, головно для

того, щоб дати можливість читачеві перекладу повною мірою збагнути естетичну вартість художнього твору як частини не лише оригінальної, але й цільової культури.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Арнольд И. В.* Стилистика декодирования. – Л.: Просвещение, 1974. – 320 с.
2. *Бабенко Л.Г.* Филологический анализ текста. Основы теории, принципы и аспекты анализа. – М.: Академический проект, 2004. – 424 с.
3. *Вежбицкая А.* Семантика грамматики. – М.: РАН, Ин-т научн. информации по обществ. наукам, 1992. – 31 с.
4. *Гарбовский Н.К.* Теория перевода: Учебник. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2004. – 544 с.
5. *Зорівчак Р.П.* Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози). – Львів: Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. – 216 с.
6. *Каранська М.У.* Синтаксис сучасної української літературної мови. – К.: Либідь, 1995. – 311 с.
7. *Кононенко В.І.* Концептологія в лінгвістичному аспекті // Мовознавство. – 2006. – № 2-3. – С. 111-117.
8. *Маслова В.А.* Когнитивная лингвистика: Учеб. пособие. – Мн.: ТерраСистемс, 2004. – 256 с.
9. *Минералов Ю.И.* Теория художественной словесности (поэтика и индивидуальность). – М.: Владос, 1999. – 360 с.
10. *Попова З.Д., Стернин И.А.* Когнитивная лингвистика: Учеб. пособие. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
11. *Степанов Ю.С.* Константы: Словарь русской культуры. Изд. 3-е. – М.: Академический проект, 2004. – 992 с.
12. *Сухоролька С.М., Федоренко О.І.* Методи лінгвістичних досліджень: Навч. посібник. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 344 с.
13. *Шевякова В.Е.* Современный английский язык. Порядок слов. Актуальное членение. Интонация. – М.: Наука, 1980. – 380 с.
14. *Biber D., Johnson S.* Grammar of Written and Spoken English. – London: Longman, 1999. – 1203 p.
15. *Newmark P.* A Textbook of Translation. – New York: Prentice Hall International (UK) Ltd, 1988. – 292 p.

16. *Словарь русского языка* в 4-х т. / под ред. А. П. Евгеньевой. – 4-е изд. стер. – М.: Рус. яз, 1999. – Т.1 – 4.
17. *Словник української мови*: В 11-ти т. / Редкол.: І.К. Білодід (голова) та інші. – К.: Наук. думка, 1970-1980 – Т. 1 – С. 11.
18. *The Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles*. / Rev. and Ed. C.T. Onions. – NY.: Oxford University Press, 1975. – V. 1-2.
19. *Кронін А.* Могила хрестоносця / Переклад В. Іонкіна та В. Бакуніна. К.: Рад. письменник, 1960. – 379 с.
20. *Кронин А.* Памятник крестоносцу / Перевод с англ. Т. Кудрявцевой и Т. Озерской. – М: Изд-во Иностран. лит-ры, 1960. – 479 с.
21. *Мозм С.* Пироги и пиво или Скелет в шкафу; Острие бритвы: Романы / Пер. с англ. – М.: Худож. лит, 1981. – 499 с.
22. *Моем С.* Радощі життя або сімейна таємниця: Роман / Пер. з англ. В. Легкоступа. – К.: Рад. письменник, 1970. – 174 с.
23. *Cronin A.J.* Crusader's Tomb: A novel. – London: Victor Collancz Ltd, 1956. – 351 pp.
24. *Maugham S.* Cakes and Ale or Skeleton in the Cupboard. – Moscow: Progress Publisher's, 1980. – 237 p.

Надійшла до редакції 16.10.08

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

© 2009 Л.М. Коротка
(м. Донецьк)

МІЖКУЛЬТУРНИЙ ПІДХІД ФОРМУВАННЯ АНГЛОМОВНОЇ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ В МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ У СЕРЕДНІХ СПЕЦІАЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

КОРОТКА Л.М. МІЖКУЛЬТУРНИЙ ПІДХІД ФОРМУВАННЯ АНГЛОМОВНОЇ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ В МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ У СЕРЕДНІХ СПЕЦІАЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Стаття присвячена аналізу особливостей формування англомовної лексичної компетенції у майбутніх економістів у середніх спеціальних навчальних закладах у процесі підготовки до міжкультурної комунікації. Обґрунтовано доцільність та ефективність паралельного вивчення англійської мови та культури, а саме: оволодіння студентами мовним компонентом комунікативної компетенції з використанням країнознавчої та культурознавчої інформації в навчальному процесі. Пропонується визначення лексичної компетенції в процесі підготовки майбутніх економістів до міжкультурної комунікації, у структурі якої автор розрізняє два взаємопов'язаних компонента: лінгвістичний та професійно-культурознавчий.

КОРОТКАЯ Л.Н. МЕЖКУЛЬТУРНИЙ ПОДХОД К ФОРМИРОВАНИЮ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ЛЕКСИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У БУДУЩИХ ЭКОНОМИСТОВ В СРЕДНИХ СПЕЦИАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Статья посвящена анализу особенностей формирования англоязычной лексической компетенции у будущих экономистов в средних специальных учебных заведениях в процессе их подготовки к межкультурной коммуникации. Обосновывается целесообразность и эффективность параллельного изучения английского языка и культуры, а именно: овладение студентами языковым компонентом коммуникативной компетенции с использованием страноведческой и культуроведческой информации в учебном процессе. Предлагается определение лексической компетенции в процессе подготовки будущих экономистов к межкультурной коммуникации, в структуре которой автор различает два взаимосвязанных компонента: лингвистический и профессионально-культуроведческий.

KOROTKAYA L.M. INTERCULTURAL APPROACH TO THE FORMATION OF ENGLISH LEXICAL COMPETENCE IN WOULD-BE ECONOMISTS AT SECONDARY TRAINING SCHOOLS

The article deals with the analysis of the peculiarities of the formation of English lexical competence in would-be economists at secondary training schools in the process of their preparation for intercultural communication. The expedience and efficiency of co-studying of the English language and culture, i.e. mastering the language component of the communicative competence using cultural information in the learning process, have been shown. Integration of linguoculturalism and practical studying is aimed at the formation of the attitude to English as a social phenomenon and a means of expressing national values. The author suggests the definition of lexical competence in the process of preparation of would-be economists for intercultural communication, in the structure of which she distinguishes two interconnected components: linguistic and professional-cultural.

Ключові слова: лексична компетенція, міжкультурний підхід.

Навчання іноземної мови сьогодні є одним із невід'ємних компонентів загальної та спеціальної освіти, а володіння основами міжнародної мови спілкування стає не тільки показником високого культурного рівня людини, а й запорукою її успішної професійної діяльності. Крім того, розв'язання численних проблем сучасної цивілізації часто вимагає взаємодії і взаєморозуміння між людьми, що належать до різних національних та корпоративних культур. Очевидно, що в основу такого взаєморозуміння, яке сприяє

взаємозбагаченню культур, має бути покладена міжкультурна комунікація, яку можна вважати особливим типом культури представників різних національностей та професій. Вона характеризується взаємодією національних та корпоративних культур і виявляється в національній самосвідомості, етнокультурній і лінгвокультурологічній компетентності особистості, толерантності, її прагненні до міжнаціональної згоди в різних сферах спілкування [7, с. 209].

Міжнародні зв'язки України, її інтеграція до європейського та світового простору зумовлюють необхідність розглядати англійську мову як важливий засіб міжкультурного спілкування. Оволодіння цією мовою міжнародного спілкування сприяє розвитку в студентів здібностей використовувати її як інструмент спілкування в діалозі культур і цивілізацій сучасного світу. Отже, виникає необхідність доповнити традиційне оволодіння мовленнєвими навичками та комунікативними вміннями міжкультурно виправданим, гуманістично орієнтованим змістом.

Доцільність паралельного вивчення мови та культури, а також проблема формування компонентів комунікативної компетенції у процесі підготовки учнів та студентів до міжкультурної комунікації розглядається багатьма вченими-методистами як на різних ступенях загальноосвітньої школи (М.В. Барішніков, Л.П. Голованчук, О.О. Коломінова, О.Г. Оберемко, О.М. Осіянова, М.А. Саланович), так і в межах підготовки студентів мовних (Н.Ф. Бориско, Л.С. Дімова, С.Ю. Ільїна, Т.П. Черепанова, Т.О. Яхнюк) і немовних спеціальностей (Н.Б. Ішханян, В.М. Топалова) вищих навчальних закладів. Проблема підготовки майбутніх економістів до міжкультурної комунікації посідає вагомe місце в сучасних методичних дослідженнях, однак деякі її аспекти все ще залишаються невизначеними. А саме – формування англомовної лексичної компетенції (ЛК) у майбутніх економістів у середніх спеціальних навчальних закладах на основі міжкультурного підходу.

Отже, мета цієї статті – проаналізувати особливості формування англомовної лексичної компетенції в майбутніх економістів у середніх спеціальних навчальних закладах у процесі підготовки до міжкультурної комунікації.

Навчання студентів економічних спеціальностей середніх спеціальних навчальних закладів, зокрема технікумів та коледжів, посідає особливе місце в системі вищої професійної освіти. Згідно з Законом України “Про освіту”, технікуми та коледжі відносяться до I-II рівнів акредитації вищих навчальних закладів та здійснюють підготовку спеціалістів такого освітньо-кваліфікаційного статусу як молодший спеціаліст. Освітньо-кваліфікаційний рівень молодшого спеціаліста отримує особа, яка на основі

повної загальної середньої освіти здобула неповну вищу освіту, спеціальні вміння та знання, достатні для здійснення виробничих функцій певного рівня професійної діяльності [4, с. 11]. Отже, освітньо-кваліфікаційний рівень молодшого спеціаліста відповідає вимогам підготовки фахівців до виконання ними виробничих і технологічних функцій в основному в промисловій сфері діяльності.

У сучасних умовах у випускників технікумів та коледжів економічного профілю все частіше виникає необхідність професійного спілкування англійською мовою із зарубіжними партнерами в різних ситуаціях, пов'язаних з роботою спільних підприємств, участю в міжнародних ярмарках, виставках-продажах, переговорами з представниками закордонних фірм тощо. Оволодіння економічною освітою передбачає формування різнобічно розвинутої особистості фахівця, чії потреби залежать від умінь переборювати комунікативні бар'єри, сприймати й усвідомлювати ринкові тенденції, аналізувати отриману інформацію й швидко реагувати на найменші зміни в економіці та суспільстві [1, с. 40]. Основною умовою успішного навчання студентів технікумів та коледжів економічного профілю професійно спрямованого спілкування англійською мовою є врахування їхньої майбутньої професійної діяльності в навчальному процесі. Таким чином, слідом за О.П. Биконею, ми вважаємо, що кваліфікація фахівця економічної галузі має розглядатися як синтез його професійної та англомовної комунікативної компетенції.

Згідно з Програмою головною метою навчання іноземної мови визначено формування іншомовної професійної комунікативної компетенції, яку розуміють як здатність до міжкультурного іншомовного спілкування [9, с. 9]. Положення про необхідність засвоєння англійської мови у тісному зв'язку з культурою народу-носія цієї мови в методиці викладання іноземних мов давно сприймається як аксіома. Численними дослідженнями доведено, що використання країнознавчої та культурознавчої інформації у навчальному процесі забезпечує підвищення пізнавальної активності студентів, розширює їхні комунікативні можливості, сприяє створенню позитивної мотивації на занятті, надає стимул для самостійної роботи над мовою, допомагає у вирішенні практичних та виховних завдань предмета.

Велика кількість назв та підходів викладання іноземних мов, в основі яких лежить поняття "культура", потребує уточнення щодо можливих розбіжностей та тотожності. Аналіз відповідної наукової літератури засвідчує, що такі терміни як "крос-культурний" (*cross-cultural*), "міжкультурний" (*intercultural*), "транскультурний" (*transcultural*) та "мультикультурний" (*multicultural*) у більшості європейських країн є тотожними [8, с. 32]. Ми ж віддаємо перевагу терміну міжкультурний підхід, оскільки засадою для цього

підходу є вивчення культури країни, мова якої вивчається, при цьому передбачається також знання і власної культури, що відображено в самому понятті “міжкультурний”. Крім того, міжкультурний підхід указує на взаємодію між культурами. Як зазначає М. Вуган, префікс *inter-* означає не тільки взаємодію, але й вказує на відносини та обмін між культурами [12, с. 67]. У межах міжкультурного підходу діє положення про те, що різні структурно споріднені або схожі культури вступають у взаємодію. Ця риса і є характерною ознакою даного підходу. При цьому першочергової уваги заслуговує культура народу, мова якого вивчається, але значна увага приділяється й вивченню особливостей рідної для студентів культури, а також зв’язкам, які є між двома народами та їхніми культурами. Отже, невід’ємним елементом цього підходу є порівняння культурних особливостей народу, мова якого вивчається, та рідної для студентів культури. У процесі навчання висвітлюються як позитивні, так і негативні риси, притаманні соціальним та культурним сторонам життя нації, мова якої вивчається. Для сучасної іншомовної освіти України важливим є те, що під час цього процесу відбувається стимуляція студентської аудиторії до аналізу явищ, характерних як для культури рідного народу, так і культури народу, мова якого вивчається.

Міжкультурний підхід до навчання англійської мови для досягнення своєї мети потребує відповідної організації навчального процесу. Таким, на думку вітчизняних та зарубіжних дослідників, є процес міжкультурного навчання. Міжкультурне навчання розглядається в методичній літературі як процес виникнення, розвитку, розуміння та прийняття відмінностей між культурами [3, с. 55]. Проте міжкультурне навчання – це не просто взаємодія з іншою культурою, а передусім культурний розвиток того, хто навчається. Крім того, мету міжкультурного навчання можна визначити як розвиток здатності студента розпізнавати іншокультурні феномени та реалії і аналізувати їх у порівнянні з рідною культурою для поліпшення здатності до міжкультурної комунікації.

Одним із найбільш ефективних аспектів щодо формування англомовної лексичної компетенції у майбутніх економістів на основі міжкультурного підходу ми вважаємо лінгвокультурознавство.

Існує декілька визначень лінгвокультурознавства як аспекту навчання в методиці викладання іноземних мов. На нашу думку, найточніше з них запропонувала В.В. Сафонова, яка під лінгвокультурознавством розуміє “співвивчення мов та культур у процесі оволодіння нормами міжкультурного спілкування у сферах, що вивчаються, яке містить комунікативно-пізнавальне співвивчення національних мовних культур у контексті життєдіяльності рідної країни та країн, мова яких вивчається, в тому числі й

співвивчення особливостей функціонування мов як засобів відображення та вираження характерних рис духовної, фізичної та матеріальної культури в цих країнах та їхніх цивілізаційних пластах” [10, с. 184].

Інтеграція лінгвокультурознавства та практичних занять з іноземної мови спрямована на формування у студентів ціннісного ставлення до мови як соціального явища, як засобу вираження національного та соціально-класового в пластах культур народів, мова яких вивчається, засобу міжкультурного спілкування та узагальнення знання про діалектику взаємодії національного та загальнопланетарного в соціокультурному сприйнятті світу різними етносами, народами, представниками їхніх соціальних груп, в духовній, матеріальній та фізичній культурі та її різноманітних формах існування.

Отже, лінгвокультурознавча освіченість необхідна студенту для вірної інтерпретації того, що відбувається в конкретній ситуації в іншокультурному середовищі. Вона додає впевненості та надає можливість здійснювати вибір дії. Натомість незнання міжкультурного контексту та відсутність стратегій поповнення інформаційних прогалів можуть стати вирішальними факторами під час комунікації з носіями мови та культури. Виходячи з цього, лінгвокультурознавство повинно складати вагому частину загальної підготовки майбутніх економістів до міжкультурної комунікації, адже воно є не просто важливими та значущими, воно відіграє вирішальну роль в англомовній комунікативній та міжкультурній компетенції студентів.

При підготовці майбутніх економістів до реалізації виробничих функцій у професійній сфері діяльності перед національною освітою стоїть проблема врахування та реалізації Європейських стандартів професійної освіти. Згідно з Загальноєвропейськими рекомендаціями до міжкультурної функції іншомовного спілкування входять такі навички та вміння, як здатність привести до спільного знаменника рідну й іноземну культури; культурну чуттєвість і здатність визначити й використати різні стратегії для контакту з представниками інших культур; здатність виконувати роль культурного посередника між рідною культурою та іноземною, успішно долати міжкультурні непорозуміння та конфліктні ситуації; здатність долати стереотипи в стосунках [5, с. 105].

Питання формування готовності майбутніх економістів до повноцінного міжкультурного спілкування в професійній сфері, їх здатності до адекватної комунікації з представниками інших культур є дуже важливим. На основі аналізу різних підходів до міжкультурного навчання, розглянутих у низці праць, ми визначили, що готовність майбутніх економістів до міжкультурної комунікації засобами англійської мови передбачає:

- 1) розуміння природи культури, її різноманітності, особливостей та меж;
- 2) усвідомлення студентом соціокультурного портрету носіїв мови, що вивчається;
- 3) етнічну, расову та соціальну толерантність, такт та ввічливість;
- 4) аналіз факторів, що сприяють появі культурних конфліктів та формуванню негативних уявлень і помилкових стереотипів відносно представників різних культурних груп;
- 5) схильність до пошуку компромісу в розв'язанні проблемних питань;
- 6) вміння орієнтуватися в багатстві світової духовної та професійної культури;
- 7) усвідомлення себе в ролі полікультурного суб'єкта в професійній та інших сферах;
- 8) здатність оцінити рівень своєї мовної та мовленнєвої компетенції для реалізації комунікативного наміру тощо.

Сучасну концепцію мовної освіти майбутніх економістів у середньому спеціальному навчальному закладі визначає орієнтація на особистість студента. До ключових понять такого особистісно-орієнтованого підходу в навчанні англійської мови серед багатьох інших належить поняття “компетенції”. За визначенням лінгводидактичного словника, компетенція – це сукупність знань, навичок і вмінь, які формуються в процесі навчання тієї чи іншої дисципліни, а також здатність до виконання певної діяльності [6, с. 118-119]. Для нашого дослідження представляє інтерес лінгвістична компетенція, яка складається зі знання мовного, а саме лексичного, матеріалу та мовленнєвих навичок володіння цим мовним матеріалом у процесі підготовки майбутніх економістів у середньому спеціальному навчальному закладі до участі в міжкультурній комунікації.

Аналіз вітчизняних наукових досліджень за останнє десятиріччя показав, що проблемі навчання фахової лексики майбутніх економістів присвячено роботи В.Д. Борщовецької [2] та Ю.О. Семенчука [11], які розглядають її на основі когнітивного підходу та інтерактивного навчання відповідно. Однак, наскільки нам відомо, в методичній літературі не існує загальноприйнятого тлумачення лексичної компетенції у процесі підготовки майбутніх економістів до міжкультурної комунікації, тому ми дамо йому робоче визначення. Так, під англомовною ЛК у процесі підготовки майбутніх економістів до міжкультурної комунікації ми розуміємо здатність студентів здійснювати міжкультурну комунікацію, яка базується на володінні професійно-культурознавчим мінімумом мови відповідно до лексичних норм його використання, поряд з фактами, нормами та цінностями національної культури народу, мова якого вивчається.

На нашу думку, сукупність зв'язків між елементами ЛК у процесі підготовки майбутніх економістів до міжкультурної комунікації можна розглядати в межах двох взаємопов'язаних компонентів: лінгвістичного та професійно-культурознавчого.

Визначення саме цих компонентів ЛК зумовлено характером об'єктів засвоєння. Об'єктами засвоєння виступають такі навчально-мовленнєві одиниці, як тексти, економічні термінологічні сполучення та окремі слова. Однак, виходячи з того, що ЛК розглядається нами не як окремий компонент навчання студентів англійської мови, а в процесі підготовки майбутніх економістів до міжкультурної комунікації, виникає необхідність врахування особливостей професійної культури, адже мовні явища є засобами міжкультурного спілкування та комунікативного впливу. Отже, цільовою домінантою лінгвістичного компонента ми визначаємо оволодіння лексичними знаннями та навичками. Професійно-культурознавчий компонент спрямований на формування компетентності у сфері міжкультурних комунікацій як важливої професійної якості майбутнього економіста. Отже, структуру ЛК у процесі підготовки майбутніх економістів до міжкультурної комунікації ми розглядаємо в межах двох компонентів: лінгвістичного та професійно-культурознавчого, які відображають сукупність істотних відносно стійких зв'язків між елементами цієї компетенції.

Зміст компетенції визначається якісними характеристиками її складників, тобто знаннями та навичками. Різниця між лінгвістичним та професійно-культурознавчим компонентами ЛК полягає саме в їхньому змісті, тобто в характері знань та навичок, якими оперує майбутній економіст при здійсненні міжкультурної комунікації. Розглянемо зміст визначених нами компонентів ЛК.

Знання, що входять до складу лінгвістичного компонента ЛК, виступають основою для функціонування відповідних навичок. Під лінгвістичними знаннями ми розуміємо знання майбутніми економістами:

- 1) фахової терміносистеми та характеру її зв'язків;
- 2) соціокультурної наповненості лексичного матеріалу, що вивчається;
- 3) відношення еквівалентності / безеквівалентності між лексичними одиницями англійської та рідної мов.

На основі цих знань формуються лінгвістичні навички, до яких ми відносимо навички:

- 1) автоматизовано викликати з довготривалої пам'яті еталон слова, словосполучення або готової фрази для вирішення комунікативного завдання;
- 2) розпізнавати національно-культурну семантику термінологічної лексики;
- 3) встановлювати відношення еквівалентності / безеквівалентності між лексичними одиницями англійської та рідної мов.

Отже, лінгвістичний компонент ЛК включає лінгвістичні знання та навички, функціонування яких ми вважаємо основою для здійснення міжкультурного спілкування майбутніми економістами в професійній сфері.

Проаналізуємо зміст професійно-культурознавчого компонента ЛК майбутніх економістів у процесі підготовки до міжкультурної комунікації. До професійно-культурознавчих знань ми відносимо знання:

- 1) культурних традицій, які впливають на вирішення економічних питань;
- 2) розуміння природи кросс-культурних розбіжностей, цінностей та норм іноземної культури;
- 3) комунікативно-мовленнєвого етикету у визначених сферах міжкультурного спілкування;
- 4) соціокультурних перешкод вербального та невербального характеру в спілкуванні представників різних соціумів.

Професійно-культурознавчі навички:

- 1) здійснення міжособистісного спілкування;
- 2) створення спільної системи цінностей;
- 3) визнання кросс-культурних розбіжностей та повага до них;
- 4) визначення соціокультурних стереотипів представників різних соціумів, їх позитивного та негативного впливу на міжкультурне спілкування.

Отже, зміст професійно-культурознавчого компонента ЛК становлять професійно-культурознавчі знання та навички, які виступають основою для здійснення майбутніми економістами міжкультурної комунікації за принципом діалогу культур.

Таким чином, ми проаналізували особливості формування англомовної лексичної компетенції у майбутніх економістів у середніх спеціальних навчальних закладах у процесі підготовки до міжкультурної комунікації. Важливість вивчення і знання міжкультурних відмінностей для формування вторинної мовної особистості майбутніх економістів важко переоцінити. Міжкультурні відмінності дають можливість чіткіше усвідомити особливості культури в цілому; знання міжкультурних розбіжностей дає змогу більш ефективно взаємодіяти з представниками іншої культури і уникати міжетнічної напруженості та ситуацій етнічних та професійних конфліктів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Биконя О.П.* Навчання майбутніх економістів ділових усних та писемних переговорів англійською мовою: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. – К, 2006. – С. 40.

2. *Борщовецька В.Д.* Навчання студентів-економістів англійської фахової лексики: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. – К., 2004. – 283 с.
3. *Гальскова Н.Д., Гез Н.И.* Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика: Учеб. пособие для студ. лингв. ун-тов и фак. ин. яз. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Академия, 2004. – С. 55.
4. *Згуровський М.З.* Стан та завдання вищої освіти України в контексті Болонського процесу. – К.: ІВЦ “Видавництво “Політехніка“, 2004. – С. 11.
5. *Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання /* За ред. С.Ю. Ніколаєвої. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.
6. *Лингводидактический энциклопедический словарь: более 2000 единиц /* А.Н. Щукин. – М.: Астрель: АСТ: Хранитель, 2007. – С. 118-119.
7. *Межкультурная коммуникация и корпоративная культура: Учебное пособие для студентов вузов по специальности “Лингвистика и межкультурная коммуникация” /* Т.Н. Персикова. – М.: Логос, 2006. – С. 209.
8. *Понсуй А.* Здатність жити, навчатись і діяти. (До питання визначення дефініції міжкультурного підходу у шкільній системі навчання іноземних мов) // *Іноземні мови в навчальних закладах*, 2008. – № 1. – С. 30-35.
9. *Програма з англійської мови для професійного спілкування /* Колектив авторів Г.Є.Бакаєва, О.А.Борисенко, І.І.Зуєнок, В.О.Іваніщева та ін. – К.: Ленвіт, 2005. – С. 9.
10. *Сафонова В.В.* Изучение языков межкультурного общения в контексте диалога культур и цивилизаций. – Воронеж: Истоки, 1996. – С. 184.
11. *Семенчук Ю.О.* Формування англомовної лексичної компетенції у студентів економічних спеціальностей засобами інтерактивного навчання: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. – К.: КНЛУ, 2007. – 280 с.
12. *Byram M., Zarate G.* Defining and Assessing Intercultural Competence: Some Principles and Proposals for the European Context // *Language Teaching*. – 1996. – № 10. – P. 67.

Надійшла до редакції 17.12.08

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

ЮХАНОВ О.С. DEUTSCHE LEXIKOLOGIE (ЛЕКСИКОЛОГІЯ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ: ЛЕКЦІЇ, ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ, ТЕРМІНИ). – Київ, 2008. – 124 с.

К. Поппер, один із видатних неопозитивистів, свого часу відзначив, що „теорія є тією сіткою, що ми закидаємо, щоб упіймати світ, його раціоналізувати, пояснити та заволодіти ним”. Оскільки, враховуючи це міркування, теоретична основа є вихідною базою для наукового освоєння й будь-якого предмета (у т.ч. і мови), то особливо актуальним стає оптимальне укладання мовних теоретичних курсів (граматики, фонетики, лексикології тощо).

Ситуація, що склалася, з навчальною літературою до теоретичних дисциплін у ВНЗ України після здобуття незалежності, ставить перед українськими викладачами складну вимогу створити нову методичну базу, оскільки навчальна література, видана в Німеччині чи в Росії, навряд чи доступна українським студентам. Свого часу автор рецензії видав у 2003 р. після викладання в Німеччині 400-сторінковий підручник із лексикології, що, попри вправи, має переважно теоретичне спрямування. Намітивши нову теоретичну основу за допомогою трихотомічної концепції та по максимуму перспективну проблематику, почерпнуту з авторських та найновіших іноземних наукових досліджень, автор рецензії орієнтував його не стільки на пересічного студента, як на науковців чи тих, хто розпочинає свій шлях у науці.

Саме ця обставина з'явилася стимулом для створення і видання посібника, що рецензується. Посібник досвідченого й талановитого педагога доц. О.С. Юханова, що ґрунтується на ефективному багаторічному досвіді викладання, охоплює 12 тем лекційного курсу «Лексикологія німецької мови», схвально оцінені студентами у процесі викладання. Це: Вступ до лексикології (Т.1), слово як основна одиниця мови (2), значення слова (3), багатозначність і полісемія (4), семантичні відношення в лексико-семантичній системі (парадигматика: 5); розширення словникового складу семантичною деривацією (6); розширення словникового складу запозиченням (7); розширення словникового складу словотвором (8); неологізми та архаїзми (9); соціолінгвістичні аспекти стратифікації словникового складу (10); фразеологізми в системі німецької мови (11); тенденції розвитку німецького словникового складу. Виклад тем побудовано на традиційній структурній дихотомії (див. визначення слова, с. 19), що не зменшує якості посібника, а

робить його доступнішим для студентського сприйняття. Позитивним фактом є розгляд нових аспектів дослідження лексики (тенденції розвитку словарного складу, словотвір, гендерні проблеми дослідження, національно-культурна специфіка німецької лексики, які демонструються цікавими та наглядними прикладами). Цілком новим є розділ 12, присвячений актуальним тенденціям у розвитку німецької лексики, що мають місце в словотворі, запозиченні тощо.

Посібник максимально спрямовано на студента. Тому безпосередньому викладу лекційного матеріалу передуює список обов'язкової і додаткової літератури. Виклад матеріалу гарно структурується. Посібник містить також словник найбільш уживаних лексикологічних термінів, що допоможе студентам при сприйнятті лекційного матеріалу і пошуках необхідної інформації. Завершується посібник оригінальними тестовими завданнями, які в перспективі доцільно розширити.

Відрадно відзначити, що посібник написано в доступній (чи навіть дохідливій) мовній формі, досить компактно, бо містить найнеобхіднішу інформацію, яка при викладі матеріалу може бути розширена завдяки звертанню до джерел, вказаних у списку обов'язкової і додаткової літератури. Приємно радує бажання автора чітко виділити для студента аналізовані категорії шрифтом, графічними знаками та логічним позиціонуванням. Автор чітко дефінує ключові терміни, часто опираючись на етимологічне значення (див. терміни «конверсія», «контекст»), а також спирається на наглядні систематизації. Враховуючи потрібний зміст та чіткий спосіб викладу матеріалу, посібник, що рецензується, буде корисним не лише студентам очної, а й заочної форми навчання, а також студентам, які вивчають німецьку мову як другу іноземну мову, оскільки для цих студентів також передбачено теоретичний курс.

Вищесказане дає повну підставу рекомендувати рецензований посібник доцента О.С. Юханова до друку за грифом Міністерства освіти і науки України.

О.Д. Огуй

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

НАУКОВІ КОНФЕРЕНЦІЇ ФАКУЛЬТЕТУ ІНОЗЕМНИХ МОВ ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

На початку 2009 року на факультеті іноземних мов Донецького національного університету відбулися дві важливі наукові події. Першою стала VII Міжвузівська конференція молодих учених “Сучасні проблеми та перспективи дослідження романських і германських мов і літератур”, яка пройшла 27 і 28 січня.

Ця зустріч, що відбулася вже всьоме, мала на меті дати змогу молодим ученим України поділитися своїми ідеями та надбаннями, ознайомитися із досвідом різних лінгвістичних шкіл нашої країни та знайти нових друзів.

Географія учасників конференції охопила 23 міста України: Київ, Львів, Івано-Франківськ, Кировоград, Борислав, Вінниця, Дніпропетровськ, Дрогобич, Кам’янець-Подільський, Кривий Ріг, Запоріжжя, Луганськ, Одеса, Горлівка, Сімферополь, Маріуполь, Миколаїв, Полтава, Севастополь, Суми, Черкаси, Шостка, Ялта та інших міст.

Серед гостей було чимало тих, хто приїжджає вже не перший рік, тих, хто, захистивши кандидатську дисертацію, продовжує відвідувати конференцію, щоб поділитися накопиченим досвідом із початківцями, а також молодих вчених, які зробили у стінах факультету іноземних мов свою першу доповідь.

Робота на конференції тривала два дні. На першому пленарному засіданні учасників привітав декан факультету, доктор філологічних наук, професор В.Д. Каліущенко, який розповів про основні напрямки діяльності на ФІМ нашого університету, про здобутки наших учених та про наукові видання факультету. На засіданні учасникам було представлено дві доповіді: О.С. Палій «Антонімія у складі фразових дієслів із постпозитивним компонентом ON і OFF» та В.Є. Приседської «Структура, семантика й прагматика англійських, німецьких, російських та українських суспільних покажчиків».

Традиційно в ході конференції працювали 8 секцій: секція проблем граматики та словотвору, стилістики та перекладу, лексичної семантики та фразеології, секція зіставного та типологічного мовознавства, когнітивного та прагматичного вивчення мовних явищ, секції новітніх технологій у навчанні іноземним мовам та художньої літератури. Роботою засідань керували провідні науковці ФІМ доктори наук О.Л. Бессонова, Ш.Р. Басиров, досвідчені доценти, більшість з яких працює над докторськими дисертаціями: М.Д. Гулей, Т.Я. Волкова, О.В. Клименко, Л.Л. Мармазова, О.В. Материнська, А.В. Попова, О.В. Чоботар.

На заключному пленарному засіданні, яке провів доктор філологічних наук,

професор М.Г. Сенів, були підведені підсумки конференції. Керівники секцій засвідчили високий рівень володіння матеріалом доповідей, відзначили, що атмосфера засідань сприяла детальному обговоренню виступів, активному обміну ідеями та критичними зауваженнями. Гості конференції подякували за надану можливість плідного та насиченого спілкування під час роботи секцій, за високий рівень організації та висловили сподівання на подальшу співпрацю.

За результатами конференції було видано збірник матеріалів, до якого увійшли 110 тез учасників, 83 з яких представляли різні міста України, авторами інших 27 були аспіранти, пошукачі та викладачі факультету іноземних мов Донецького національного університету. Кращі доповіді було рекомендовано до публікації у фаховому виданні «Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах».

Не менш масштабною стала і Міжвузівська наукова студентська конференція «Зіставне вивчення германських та романських мов і літератур» учасниками якої 17-18 березня 2009 року стали 392 студенти з 12 міст нашої країни (Київ, Горлівка, Запоріжжя, Івано-Франківськ, Кам'янець-Подільський, Львів, Маріуполь, Миколаїв, Сімферополь, Суми, Тернопіль та інші). До уваги 322 слухачів із числа студентів факультету іноземних мов було представлено 151 доповідь українською, російською та англійською мовами.

На відкритті конференції учасників привітав доктор філологічних наук, професор, декан факультету іноземних мов В.Д. Каліущенко. Володимир Дмитрович відзначив, що багато хто з колишніх студентів, учасників цієї наукової події, вже став кандидатом філологічних наук та виховує нові покоління талановитої молоді. Професор В.Д. Каліущенко закінчив свій виступ щирим побажанням плідної роботи та спілкування.

На пленарному засіданні доповіді представили талановиті студенти факультету: Аксьонова Валерія, Бакастова Анастасія та Підгорна Діана.

Робота конференції проходила у 14 секціях та підсекціях, найчисленнішими з яких були «Лексична семантика», «Вербалізація когнітивних структур у мовній картині світу» «Фразеологія» та «Проблеми історичної поетики в світовій літературі».

На заключному пленарному засіданні 55 студентів отримали грамоти за кращі доповіді.

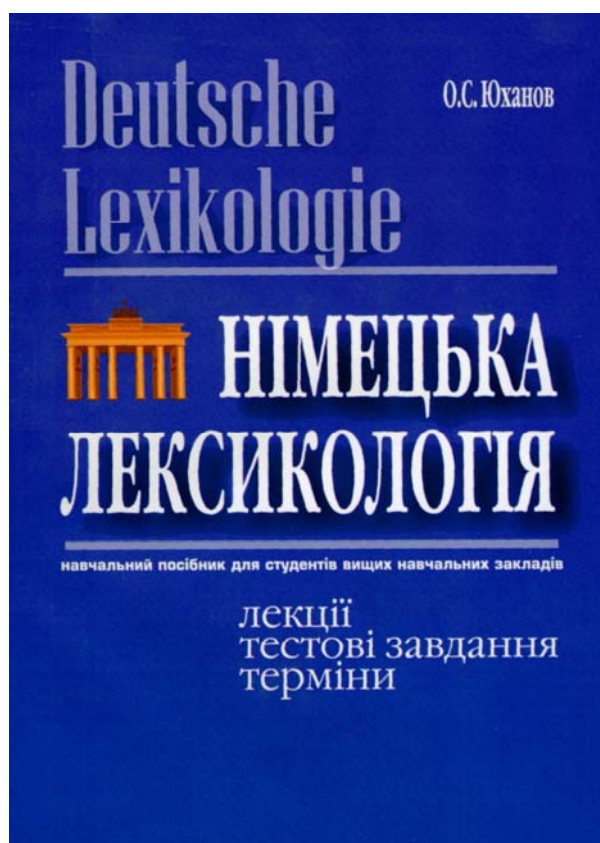
Керівники секцій (д.ф.н. М.Г. Сенів, д.ф.н. Ш.Р. Басиров, д.ф.н. О.Л. Бессонова, доц. О.В. Клименко, доц. Т.Я. Волкова, доц. О.В. Материнська, доц. Л.Л. Мармазова, доц. Т.Г. Теличко, доц. О.В. Чоботар, доц. Н.В. Павлюк, ст. викл. С.С. Риженко, ст.викл. О.С. Воробйова, ст.викл. І.А. Юшковець) висловили подяку всім учасникам конференції та побажали їм подальших наукових успіхів і досягнень.

Л.Б. Ніколаєва

НОВІ ПІДРУЧНИКИ, НАВЧАЛЬНІ ПОСІБНИКИ, МОНОГРАФІЇ

О.С. ЮХАНОВ

Deutsche Lexikologie (Лексикологія німецької мови: Лекції, тестові завдання, терміни). – Київ: Ленвіт, 2008. – 124 с.

Навчальний посібник містить курс лекцій з дисципліни "Лексикологія німецької мови", тестові завдання для перевірки знань з основних питань курсу, лексикон найбільш уживаних термінів.

У навчальному посібнику викладені основні питання та проблеми лексикології німецької мови у відповідності до освітнього стандарту та навчальної програми з означеної дисципліни. Зміст та структура посібника мають на меті забезпечити засвоєння студентами основних знань з лексикології, забезпечити розвиток та удосконалення навичок лінгвістичного аналізу німецької мови.

НАШІ АВТОРИ

БАСИРОВ
ШАМІЛЬ РАФАІЛОВИЧ

доктор філологічних наук, професор кафедри германської філології Донецького національного університету

БЕССОНОВА
ОЛЬГА ЛЕОНІДІВНА

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри англійської філології Донецького національного університету

БІЛАС
АНДРІЙ АНДРІЙОВИЧ

кандидат філологічних наук, доцент кафедри французької філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ЄРЧЕНКО
ОЛЕГ ВЛАДИСЛАВОВИЧ

старший викладач кафедри іноземних мов Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

КОРОТКА
ЛЮДМИЛА МИКОЛАЇВНА

викладач англійської мови Донецького державного технікуму технологій та дизайну

ЛЕВИЦЬКИЙ
ВІКТОР ВАСИЛЬОВИЧ

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германської філології, загального та порівняльного мовознавства Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича

ЛОТОЦЬКА
ОЛЕКСАНДРА ЛЮБОМИРІВНА

викладач кафедри іноземних мов Тернопільського національного економічного університету

ЛЮБИМОВА
СВІТЛАНА АНАТОЛІЇВНА

викладач кафедри гуманітарних і соціальних наук Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України

МАТЕРИНСЬКА
ОЛЕНА ВАЛЕРІЇВНА

кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Донецького національного університету

НЕНАРОЧКІНА
АЛЛА ГРИГОРІВНА

кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Донецького національного університету

НІКОЛАЄВА
ЛАРИСА БОРИСЛАВІВНА

кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри германської філології Донецького національного університету

ОГУЙ
ОЛЕКСАНДР ДМИТРОВИЧ

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов (для гуманітарних факультетів) Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича

ОЛІЙНИК
СЕРГІЙ ВАЛЕРІЙОВИЧ

страший викладач кафедри англійської філології Маріупольського державного гуманітарного університету

ПАНАСЕНКО
НАТАЛІЯ ІВАНІВНА

доктор філологічних наук, професор Університету св. Кирила та Мефодія (м. Трнава, Словацька республіка)

САВЕНКО
АНДРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри елліністики Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

СТОЯНОВА
ІННА ДМИТРІВНА

старший викладач кафедри філології іноземних мов Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

ТОЛОЧКО
ОРЕСТ ЯРОСЛАВОВИЧ

асистент кафедри іноземних мов Львівського національного університету імені Івана Франка

CONTRIBUTING AUTHORS

- SHAMIL R. BASSYROV** Doctor of Philology, Professor at Department of Germanic Philology, Donetsk National University
- OLGA L. BESSONOVA** Doctor of Philology, Professor, Head of Department of English Philology, Donetsk National University
- ANDRIY A. BILAS** Candidate of Philology, Assistant Professor at Department of French Philology, Vasyl Stefanyk Prykarpattia National University
- OLEG V. YERCHENKO** Senior Teacher at Department of Foreign Languages, Danyl Halytskyi Lviv National Medical University
- LUDMYLA M. KOROTKA** Teacher of English at Donetsk State Technology and Design Technical College
- VIKTOR V. LEVYTSKY** Doctor of Philology, Professor, Head of Department of Germanic, General and Comparative Linguistics, Yurii Fedkovich Chernivtsi National University
- OLEKSANDRA L. LOTOTSKA** Teacher at Department of Foreign Languages, Ternopil National University of Economics
- SVITLANA A. LUBYMOVA** Teacher at Department of Humanities, Odessa Regional State Administration Institute at President of Ukraine's National State Administration Academy
- OLENA V. MATERYNSKA** Candidate of Philology, Assistant Professor at Department of Germanic Philology, Donetsk National University
- ALLA HR. NENAROCHKINA** Candidate of Philology, Assistant Professor at Department of English Philology, Donetsk National University
- LARYSA B. NIKOLAYEVA** Candidate of Philology, Assistant Professor working for degree of doctor at Department of Germanic Philology, Donetsk National University
- OLEKSANDR D. OGUI** Doctor of Philology, Professor, Head of Department of Foreign Languages (for Humanity Faculties), Yu. Fedkovych Chernivtsi National University
- SERHIY V. OLIYNYK** Senior Teacher at Department of English Philology, Mariupol State University of Humanities
- NATALIA I. PANASENKO** Doctor of Philology, Professor at St. Cyril and Methodius' University (Trnava, the Slovak Republic)

ANDRIY O. SAVENKO

Candidate of Philology, Assistant Professor, Head of
Department of Hellenistic Studies, Taras Shevchenko
Kyiv National University

INNA D. STOYANOVA

Senior Teacher at Department of Philology of
Foreign Languages, Horlivka State Pedagogical
Institute of Foreign Languages

OREST YA. TOLOCHKO

Teacher at Department of Foreign Languages, Ivan
Franko Lviv National University

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЙ У ЖУРНАЛІ

STUDIA GERMANICA ET ROMANICA: ІНОЗЕМНІ МОВИ. ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ

Журнал “Studia Germanica et Romanica: Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання” видається факультетом іноземних мов Донецького національного університету.

У журналі публікуються статті, повідомлення, рецензії, відгуки на дисертаційні дослідження, інформаційні матеріали з філології (лінгвістика, літературознавство), а також з лінгводидактики.

Мови видання – українська, російська, англійська, німецька, французька, іспанська. У запропонованих до публікації наукових статтях автор має обґрунтувати актуальність теми, чітко сформулювати мету та завдання дослідження, навести наукову аргументацію, узагальнення та висновки, що становлять інтерес своєю новизною, науковою та практичною значущістю.

Вимоги до оформлення рукопису

1. Обсяг статті – 10-12 сторінок.

2. Рукопис надсилається до редакційної колегії на дискеті та у двох примірниках, надрукованих на білому папері (формат А4) з одного боку аркуша, через 1,5 інтервалу.

Розмір літер основного тексту статті – 12. Поля сторінки дзеркальні: верхнє – 20 мм, нижнє – 25, ліве – 30, праве – 20 мм. Абзацний відступ становить 5 знаків.

Назву статті друкують без абзаца, жирним прямим шрифтом (розмір 14).

Ініціали та прізвище автора (авторів) друкуються перед назвою статті жирним прямим шрифтом (розмір 12). У дужках указують місто (жирним прямим шрифтом (розмір 12)).

3. Резюме до статті додається після назви статті трьома мовами (українською, російською (3-4 речення), англійською (**близько 1 стор.**)), із зазначенням прізвища та ініціалів автора (авторів) і назви статті (розмір 10, курсив).

4. Ключові слова статті (крім передових статей) друкуються курсивом окремим рядком після резюме, перед текстом самої статті (розмір 12).

5. Назви таблиць друкують нежирним курсивом, відступаючи від попереднього тексту і самої таблиці. Таблицю в тексті розміщують після абзацу, у якому на неї посилаються, або на наступній сторінці після посилання.

6. У Списку літератури (друкується зразу ж після тексту статті) кожне джерело друкується з абзацу, в алфавітному порядку, нумерується, спочатку українською чи російською мовами, наприкінці – іноземною). Наприклад:

а) для книг з одним – трьома авторами – прізвище, ініціали автора (авторів), повна назва видання, місто, видавництво, рік видання (без слова “рік”, “р.”), загальна кількість сторінок;

б) для книг з трьома авторами і більше друкуються прізвища та ініціали перших трьох авторів;

в) для розділу (глави) книги, статті з журналу, газети, збірника наукових праць, матеріалів наукових конференцій – прізвище, ініціали автора (перших трьох авторів), повна назва статті (глави, розділу) // Назва джерела, рік і номер видання, сторінки, на яких надруковано матеріал.

Приклади

1. (а). *Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М.* Граматика української мови. – К.: Либідь, 1993. – 304 с.

2. (б). *Родзевич Н.С., Романова Н.П., Савранчук О.Ф. та ін.* Питання теорії мови в зарубіжному мовознавстві. – К.: Наукова думка, 1976. – 255 с.

3. (в). *Серль Дж.Р.* Классификация иллокутивных актов // Зарубежная лингвистика. II. – М.: Прогресс, 2002. – С. 229-253.

4. (г). *Бацевич Ф.С.* Когнітивне і лінгвальне в процесах вербалізації (на матеріалі аномальних висловлень) // Мовознавство. – 1997. – № 4-5. – С. 30-34.

5. (Книга, надрукована авторським колективом (більше п'яти авторів):

Исследования по русской терминологии / Отв. ред. В.П. Даниленко. – СПб.: Наука, 1998. – 420 с.

7. Посилання у тексті статті на джерела подаються у квадратних дужках, наприклад: [5; 11-15]; при цитуванні вказуються сторінки, наприклад: [2, с. 5].

8. Приклади у текстах статей друкуються курсивом (без виділення жирним), їх переклад у лапках: *soeur* ‘серце’, *âme* ‘душа’.

Статті аспірантів повинні супроводжуватися рецензією.

Матеріали надсилаються на адресу:

Бессонова Ольга Леонідівна

Донецький національний університет

Кафедра англійської філології

вул. Університетська, 24

83001 Донецьк

тел. / факс (062) 335-03-98

e-mail: frgf@dongu.donetsk.ua

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

STUDIA GERMANICA ET ROMANICA:
ІНОЗЕМНІ МОВИ. ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА.
МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ

Том 6 № 1 (16) 2009

Мова видання: українська, російська, англійська та ін.

Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.

Редакція рукописів не рецензує, не повертає і не листується ні з авторами,
ні з читачами.

Комп'ютерна верстка *О.О. Гриньова*

Переклад англійською мовою заголовків і анотацій – *Т.Я. Волкова, канд. філол.
наук, доц.*